

Ára: 950,- Ft

Olvasóink figyelmébe

Folyóiratunk vidéken és Budapesten
a Magyar Lapterjesztő Zrt.

RELAY és INMEDIO üzleteiben,
valamint a következő budapesti árusítóhelyeken kapható:
Írók Könyvesboltja – VI. Andrásy út 45.
ELTE BTK Jegyzetbolt – VIII. Múzeum krt. 6–8.
Gondolkodó Antikvárium – I. Logodi u. 51.

*

A folyóirat összes archív száma elérhető a www.eszmelet.hu „Korábbi számok” menüpontja alatt, valamint az Elektronikus Periodika Adatbázisban: www.epa.oszk.hu. Régebbi lapszámaink a következő linken rendelhetők meg: goo.gl/b6ZmWm.

Az Eszmélet rendezvényeit a honlap „Események” menüpontja alatt, illetve a www.facebook.com/eszmelet oldalon hirdetjük meg.

*

Ha szeretne előfizetni folyóiratunkra, kérjük, jelentkezék az eszmelet2017@gmail.com e-mail címen, vagy rendelje meg a folyóiratot közvetlenül a www.eszmelet.hu „Előfizetés” menüpont alatt. Elektronikusan előfizethet, illetve támogathatja a folyóiratot Patreon-oldalunkon: <https://www.patreon.com/eszmelet>.

*

Kérjük kedves előfizetőinket, olvasóinkat – akiknek fontos, hogy az Eszmélet folyóirat továbbra is fennmaradjon –, ha tehetik, járuljanak hozzá akár csak egy jelképes összeggel a lap további működéséhez.

A felajánlásokat az alábbi számlaszámra várjuk: K&H 10200830-32319448- 00000000

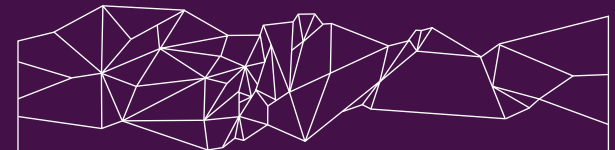
Az 1%-os SZJA felajánlásokhoz az Eszmélet Alapítvány adószáma: 18067068-2-41

ESZMÉLET/129

ESZMÉLET

129

- Engels Frigyes 200
- USA – nulladik óra
- A kapitalizmus fekete könyve
- A Vörös Hadsereg és a civilek: bűnök és bűnhődések
- Online konferencia Rojaváról

Arcok

Szigeti Péter: **A velünk élő Engels Frigyes** 5

A demokratikus szocializmus halvány esélye az egyedüli esélyünk. *Leo Panitch és Bhaskar Sunkara beszélgetése* 9

Analízis

Ropolyi László: **Engels és a természet(tudományok) dialektikája**

Marx és Engels nemcsak közösen művelt jelentős témákat, hanem olyan munkamegosztás is létezett közöttük, amelyben a természetfilozófiai problémákat és a természettudomány (a darwini evolúcióelmélet, a termodinamika, az energiamegmaradás) eredményeit Engels dolgozta fel. A szerző bemutatja, hogy az objektív dialektika ma is érvényes: új tudományos eredmények (a komplexitáskutatás, az emergencia jelenségei, a káoszelmélet) és a marxista tudományfilozófia egyaránt azt igazolják, hogy a dialektika érvényessége a megismerésen túl ontológiai: kategóriái létezőmeghatározások. Így a természeti lét totalitását alkotó komplexitások is identitással, szerkezettel és változékonysággal rendelkeznek: az azonosság és nemazonosság azonosságával..... 25

Michael Savvas: **Amerika: az utolsó utáni pillanat.** *A 2020. novemberi választások az Egyesült Államokban*

A novemberi választás újfent rávilágított az amerikai polgári demokrácia előrehaladott bomlására, a társadalom és az uralkodó osztály végtelen megosztottságára. Az amerikai gazdasági és politikai válság a végső stádiumába ért globális kapitalizmus destabilizálódásának egy mozzanata. A Biden-adminisztrációtól csupán a zsákutcás birodalmi politika más eszközökkel való folytatása várható, így eljött az ideje, hogy az elégedetlen, baloldali irányban tájékozódó tömegek leváljanak a Demokrata Párt szekértáboráról 42

Tényről tényre

Salvatore Engel-Di Mauro: **A kapitalizmus több száz millió áldozata és az anti-kommunizmus**

A tanulmány az antikommunista mítoszok mechanizmusait, a „tömeggyilkos kommunizmus” ideológiai konstruálásának módszerét alkalmazza a kapitalizmus történetére. A szerző, mellőzve a társadalmakon belüli erőszak rendszerimmanens érvényesülését, a huszadik századi háborúk globális elemzése alapján megmutatja:

a kapitalizmus pusztításai össze nem hasonlíthatók a különben szintén kritizálendő államszocializmus rombolásaival. A cikk nemcsak a történelmi aránytalanságokat mutatja meg, hanem feltárja a politikai összefüggéseket is, amik mentén a baloldal egy része is a kapitalizmus apológétájává válik, midőn a szocializmus gazdag történeti formaváltozatait azonosítja sztálinizmussal 62

Tütő László: „...**hogya a profit ne csináljon a szegénységből nyomort**” – sőt, **tömeghalált. A világ, ahol élünk.**

Csokoládét és banánt majszolunk. Vásároljuk a ruhaipar, játékipar, gyógyszeripar termékeit. Autókázunk és nyomogatjuk a mobiltelefonunkat. Jól érezzük magunkat fogyasztóként. A márkacégekkel foglalkozó könyv fellebbenti, hogy miben válunk tártettekékkel kellemes fogyasztásainkkal 83

Történelem

Fjodor Szinyicin: **A szovjet katonai hatóságok intézkedései a (magyar) polgári lakosság jogainak védelmében, 1944–1945**

Az orosz történész felvázolja a szovjet jogi-politikai hátteret, amely a Vörös Hadseregnek az európai civil lakossághoz való viszonyát szabályozta 1944–45-ben. A cikk a magyarországi felszabadító harcok során elkövetett bűncselekmények történeti vizsgálatát levéltári dokumentumok alapján végzi el – magyar nyelvterületen, oroszországi dokumentumok alapján ez az első ilyen kísérlet. A szerző felhívja a figyelmet a források szubjektívista felhasználásának veszélyeire, s a végre megnyitott oroszországi levéltárak anyagainak kutatására ösztönöz 97

Olvasójel

Igari Léna: **Őrizd meg a leveleim! A holokauszt kutatásról a Szovjetunióban és a mai Oroszországban** 112

Barát Endre: **„A vizzel való érintkezés mindig újjáéledést jelent.”** Éber Márk Áron: *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2020. 124

Aasztal körül

Forradalmak Rojavától Washingtonig. *Online konferencia, 2020. december 10–11. Történelmi háttér* – Lugosi Győző; *Összefoglalás* – Barta Tamás, Hortobágyi Anna, Rosenfeld Annajuli és Somogyi Péter 132

Változatok egy témára

Pinar Dinc: **A kurd mozgalom és az Észak-szíriai Demokratikus Föderáció.** *Alternatíva a (nemzet)állami modellel szemben?*

A szerző szerint, a kurd felszabadítási mozgalom immár elfogadja, sőt, támogatja az észak-szíriai etnikai, vallási, nyelvi „szingularitásokat”, közös cselekvésre szólítva fel

öket. Rojava – egyfelől – egy olyan új társadalmi modellt képvisel, amely demokratikus autonómián, környezeti fenntarthatóságon és a nemek közötti egyenlőségen alapul, másfelől azonban működésében – amiatt, hogy a Kurd Munkáspárt paradigmaváltása még mindig túlságosan kötődik Abdullah Öcalan személyi kultuszához – napjainkban is tetten érhető a kurd identitás egyoldalú (túl)hangsúlyozása. 153

Marcel Cartier: „Jineológia”: a nők felszabadításának tudománya a kurd mozgalomban

A szerző fiatal baloldali újságíró, aktivista és hip-hop művész, aki ellátogat Rojavába, hogy első kézből szerezzon tapasztalatokat az észak-szíriai bázisdemokratikus, ökoszocialista-feminista forradalom eredményeiről, különös tekintettel a nők önfelszabadításának elméletére és gyakorlatára 176

Interjú

A rojavai forradalmat a nők fogják megvédeni. Interjú Zeynep Efrînnel, a Női Védelmi Egységek (YPJ) parancsnokával 187

Tromf

Tütő László: **Érdemes-e feltalálni a spanyolviaszt?**

Mostanában gyakran találkozunk megalapozatlan kijelentésekkel a nyilvánosság területén. Nemcsak véleményalkotásokban, hanem tényközlésekben is tapasztalható összevissza beszéd. A valóság által kevésbé befolyásolt tudomány is kezd polgárjogot nyerni. Az írás egy ilyen látványos hamisítás cáfolata 194

Dokumentum

Megújul a Társadalmi Világforum – Benyik Mátyás 209

Következő számunk tartalmából

- A szocializmus világtörténelmi feltételei
- Kapitalizmus volt-e a „létező szocializmus”?
- TGM-kritikák
- A professzionális-menedzseri osztály és az újbaloldal
- A neoliberalizmus svájci bölcsője
- Államszocializmus és a NER emlékezetpolitikája
- Egy Övezet, Egy Út: kínai jelenlét Afrikában és Latin-Amerikában

2020. december 19-én 75 éves korában meghalt Leo Panitch, a *The Socialist Register* kanadai társ-főszerkesztője, a mai marxista politikai gazdaságtan kiemelkedő képviselője, a globális kapitalista világrendszer nagyhatású elemzője. Elméleti munkássága és példaszerű személyes helytállása az elmúlt évtizedek marxizmusának legnagyobbjai közé emelte.

Az Eszmélet szerzői és tanácsadói tiszteletpéldányukat folyóiratunk rendezvényein, illetve Szalai Lászlótól (tel.: +36 30 532 0000) vehetik át.

A velünk élő Engels Frigyes

Kétszáz éve született Friedrich Engels német gyáros, a klasszikus marxizmus és a modern szocializmus egyik megalapítója. Neve és szellemi teljesítménye nem fog elhomályosodni mindaddig, ameddig az emberiség nagyobb része a tőkés termelési mód szerteágazó nyomása alatt él, létezik. Ha Engelst igaz barátjához, Marxhoz mérjük – akit egész életében szellemileg, erkölcsileg és anyagiilag is támogatott zsenije kibontakoztatásában, s akit csak Arisztotelésszel, Newtonnal és Einsteinnel lehet összehasonlítani –, akkor azt mondhatjuk, nem volt egyetemes hatású gondolkodó. Ám tagadhatatlan, hogy korszakokon átívelő jelentőségű tudós volt, eredeti művei és a munkásmozgalomban betöltött szervezői, stratégiai-véleményhordozói hatása révén.

A munkásosztály helyzete Angliában című műve (MEM 2.) ma is minden műveltebb szociológus olvasmánya, tényanyaga gazdagságában és rendszerezésében úttörő munka volt e területen, illetve közrejátszott abban is, hogy a politikai gazdaságtani elemzés Marx fejében túlment a klasszikus nemzetgazdaságtanon. Többek között azzal, hogy a legfőbb termelési tényező, az ember, éppen nem külső előfeltétel, mint a polgári gazdaságban, hanem az érték és az érték-többlet forrása a termelés viszonyrendszerében. A teista történetleológiákkal, a moralizáló és a kontraktualista pozíciókkal szemben az autonóm társadalomtudomány forradalmát pedig kettejük munkássága indította útjára.

A filozófiában a *Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása* (MEM 21.) című műve – Feuerbach és Hegel teljesítményeinek megértéséhez és a marxista filozófia és történelemfelfogás kialakulásának tanulmányozásához – megkerülhetetlen olvasmány. A korlátozott, mert csak vallás kritikájában és a természet magyarázatban elfogadható feuerbachi materializmus és a hegeli objektív idealista dialektika meghaladandóságára, a történetiség, a materializmus és a dialektika egybekapcsolására mutató munka.

Jelentős történeti munka – s ma is érdeklődéssel olvasható – *A német parasztháború* (1850) című elemzése, amelyben Engels

nem feledkezett meg a mérsékelt (lutheránus) és a radikális protestantizmus mellett a Thomas Münzer vezette népi radikalizmus és a Dózsa György-féle parasztháború jellemzéséről sem. A felkelés és a parasztháború kiváltó okai és jelenségei Engels ábrázolásában a német társadalom korabeli viszonyaiban bontakoznak ki.

A modern szocializmus, eltérően a megváltáshitektől, eltérően az emberek erkölcsi nevelésének szükséges, de nem elégséges módozatáról, vagy az utópista szocialisták valóban utópista – az adott kor adott feltételrendszerében nem megvalósítható – elképzeléseitől, nem arról ábrándozott, hogy hogyan lehetne valaminő zseniális manőverrel visszaszerezni a burzsoáziától azt a gazdagságot, amelyet a holt munkává kicsapódó, eleven munka eredményeként létrejött tőkefelhalmozás hozott létre, hanem kimutatta a termelési eszközök magántulajdonán alapuló tőkés árutermelés meghaladásának, a szocializmusnak a döntő előfeltételét: a társadalmi termelés és az értéktöbblet magánelsajátítása közötti antagonizmus fennállásán való túllépés követelményét (A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig, MEM 19.). Az alapvető termelőeszközök társadalmasításának szükségességét, az egymást kölcsönösen előfeltételező bérmunka-tőke osztályviszonyának meghaladása csak az osztályá szerveződő munkásosztály önfelszabadításának tette lehet, amely az egyetemes emberi fejlődésnek nyitna új távlatokat.

Joggal kérdezhetjük persze: Hol van ma az „a munkásosztály, mely osztályharcban vasba öltözött”? Nos, a XIX. századi ipari munkásosztály szociologikumát hiába keresnénk, noha ma is léteznek inségben, bizonytalanságban élők (prekariátus), sőt underclass népesség is, és nem csak a világ elmaradottabb szegmenseiben. A munkamegosztás és a technikai-technológiai folyamat azonban túllépett az első és második ipari forradalom hatására kialakult osztályszerkezeten és a sokáig uralkodó nemzetgazdasági integrációkon. A XXI. században a világpiac önkényura („Despoten des Weltmarkts”), a transznacionális burzsoázia világcégei hálózák be az egyenlőtlen és hierarchikus világgazdaságot, s rendelik maguk alá – a globális értékláncok és a szupranacionális intézményi koordinációk révén – a centrum, a félperifériák és a perifériák munkatársadalmait.

Merthogy utóbbiak is léteznek, csak éppen politikailag a világ burzsoáziája egyesült, és nem a mai munkatársadalom. Az fragmentált állapotokban és részben a szerves értelmiségétől elhagyatottan nem igazán tudja meghaladni a bérmunkásharc tudatát. Az egykor létezett autonóm munkáskultúrát kiszorította a gyasztói és szórakoztatóipari

tömegkultúra, amely az alávetett osztályok, rétegek és népségek pacifikálásának tudatosan működtetett eszközrendszerével dolgozik. Represszióval vagy represszív toleranciával. A munka társadalmi felszabadításának, az elidegenedett emberi viszonyok meghaladásának Marx és Engels megfogalmazta célja ettől még érvényesebb, de nehezebben megoldható feladat, mint valaha volt.

Engels elméleti gondolkodása sok szállal kapcsolódott az adekvát mozgalmi stratégiai vonal kereséséhez. Így volt ez ifjú korában is, a 1848-as német forradalomban való tevékeny részvételekor, és akkor is, amikor barátjával megírták a *Kommunista kiáltványt*. Idős korában le tudta vonni a megváltozott helyzet tanulságait: új forradalom csak a kifejtett tőkés termelési mód nyomán, új válságok hatására törhet ki, amely azonban már nem lehet sikeres a népi barikádharc, a blanquizmus formájában.

Többek között azért nem, s ezt a latin országok jogos és nemes hevéletektől fűtött munkásságának is meg kell értenie, mert a burzsoá államgépezet felkészült ezek leverésére. Haussmann párizsi városrendezési koncepcióját, a zezugos utcák helyett a nagy sugár- és körutak kiépítését, amely ágyúkkal és sortűzzel képes a szűk utcákon hatásos barikádokat szétlőni, másutt, így Berlinben is követik.

Az erősödő munkásmozgalom politikai befolyását a pártépítés, a parlamentarizmus kihasználása és a tömegek mozgósítása akár a hatalom békés megszerzéséig viheti – gondolja az 1895-ös Bevezetésben, és pedig a bismarcki kivételes törvény és a „szociális olajcseppek” ellenére. A munkásosztály, a társadalom középrétegei és a kispolgárság megnyerése elvezethet a szociális többség politikai többséggé formálásához: az egyik út lehetőségeként. A társadalmi forradalom békés győzelmének felvetődése azonban egyáltalán nem jelentette a forradalomhoz való jogról lemondást: „egyáltalában az egyetlen valóban »történelmi jog«, az egyetlen jog, amelyen kivétel nélkül valamennyi modern állam alapul” – írta a Bevezetésben, Marx *Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig* c. munkájához (MEM 22.).

Nem adható oda Engels útkeresése tehát a polgári társadalom teljes megjavíthatósága, vagy pláne a kapitalizmusnak a szocializmusba történő békés belenövése pozícióinak. Persze, javítani sok mindent lehet, de az nem azonos a minőségi ugrás meghaladásával. Ilyesmit csak a politikai gyermekmeséket terjesztők – persze igencsak népszerűsített – világában és csak azok képzelhetnek, akik a forradalomhoz való jog tagadását Edmund Burke konzervativizmusa módján fogják

fel – a brit kormányforma helyébe ma a pluralista demokráciát ültetve. Az amerikai radikális demokrata Thomas Paine megsemmisítő kritikáját (a magát mindenhatónak nevező parlament teljes hatalma sem korlátozhatja az egyén személyes és a jövőendő nemzedékek szabadságát a népek elidegeníthetetlen, forradalmakhoz való jogához), Burke-vel szembeni kiállítását ma csak Engels utódai, a szocialisták védik.

A mai liberalizmus és a szociálliberalizmus eszmeileg és politikailag is fényévekre van ettől. Berendezkedett világuk osztályszempontú status quójának és elitizmusuknak az őrzése jegyében. Annál tettekeszebbek a politikai forradalmak, népi-demokratikus-szocialisztikus kísérletek leverésében, nehogy ezek valós társadalmi átalakulásokhoz vezethessenek. (Láttuk Allende Chiléjének imperialista támogatással történő fegyveres leverésekor 1973-ban, láttuk François Mitterrand baloldali egység, „szocializmus francia színekben” kísérletének békés ellehetetlenítésekor 1983-ban, és látjuk a Chávez-utód Maduro elleni atlantista puccsszervezési törekvéseknél napjainkban.) Ezt a tettekeszséget 1848–49, 1850, 1871 tapasztalatai nyomán Engels is világosan látta: a békés-demokratikus úton létrejövő szocialista hatalmaknak sem fogják az uralkodó osztályok alávetni magukat. Életre hívva az önvédelmi erőszak reakcióit – tegyük hozzá: Kubában például ezidáig sikeresen.

Ez a velünk élő Engels Frigyes. A változó történelmi-politikai körülmények között őt tekintjük a cél és a mozgalom együttes továbbvitele mintaadó hagyományának.

A demokratikus szocializmus halvány esélye az egyedüli esélyünk

Leo Panitch és Bhaskar Sunkara beszélgetése

A Jacobin kevés embernek tartozik oly sokkal, mint a New York-i Egyetem professzorának, Leo Panitchnak és az általa társszerkesztett folyóirat, a Socialist Register köré csoportosuló gondolkodóknak.

A Registert 1964-ben alapították, éppen az újbaloldal megjelenésével egy időben. Magától értetődően, az első lapszámokat a tőkével való korporatista kiegyezésre bármikor kapható, konzervatív szociáldemokrata pártok nagyon is indokolt bírálatának szentelték. Manapság, a kíméletlen neoliberalizmus korában, gyakorta nosztalgiával tekintünk vissza ezekre a kormányokra. De az alábbi interjúban Panitch emlékeztet minket, hogy ha szeretnénk megőrizni a szociáldemokrata vívmányokat, ehhez túl kell lépniünk a hagyományos szociáldemokrácián egy radikálisabb demokratikus szocializmus irányába.

*

Bhaskar Sunkara

Sokat beszélünk arról, hogyan tolódtak jobbra a szociáldemokrata pártok az elmúlt évtizedekben. De így vagy úgy, a konzervativizmus és a bürokratizálódás veszélyei már az I. világháború előtt, a munkás-tömegpártok európai megjelenése idején is vita tárgya volt a szocialista mozgalmon belül.

Leo Panitch

Úgy hiszem, alapvető fontosságú, hogy megismerkedjünk Robert Michels egyik könyvével. Michels a korai XX. század lenyűgöző európai zurnalisztáinak egyike, aki olaszul, franciául és németül írt, és a szociológus Max Weber tanítványa volt. Michel *Politikai pártok* címmel írt egy híres könyvet, amelyben „az oligarchia vastörvényéről”

értekezett. A könyvben megrajzolta azon szocialista tömegpártok fejlődési útját, amelyek a parlamenten kívül kezdték pályafutásukat, a munkásosztály szerveződéséből jöttek létre 1870 és az I. világháború között. Ahogy Michels írja: „Nézzék, lehetetlen ezeket a pártokat a burzsoá pártokhoz hasonlítani, amik eredendően parlamenti pártok, és mindenekelőtt a fennálló elit hatalmának megőrzésére töreksenek.”

A szocializmus pártjai, a burzsoá pártokkal ellentétben, nem a parlamenti elitből, hanem a választási politizálás szféráján kívülről, a munkásmozgalom növekedéséből eredeztethetők, és legfelső döntéshozó szervük a küldöttek plenáris gyűlése, amely a tagság tömegeit képviseli. Michels a *Német Szociáldemokrata Pártot* vette modellnek, és kimutatta, hogy az I. világháború idejére különféle szervezeti és általa pszichológiai nevezet okokból – ne felejtjük, ez Freud kora volt – e szocialista tömegpártok egyre inkább oligarchikus vezetés uralma alá kerültek. És ebben nagyrészt igaza is volt. Michels kimutatta, hogy a vezetés nem akart visszatérni a gyárba, és ezért a pártsajtó, a pártfinanszírozás és a konferenciák napirendje feletti ellenőrzésüket önmaguk újratermelésére használták fel.

Ez a „szociáldemokrata centralizmus” felemelkedéséhez vezetett, ami a XX. század folyamán mindvégig jellemezte az osztrák, a svéd, valamint a német pártokat, beleértve legsikeresebb periódusukat is az 1950-es és 60-as években.

Úgyhogy én azt hiszem, hogy ezt az oligarchikus tendenciát – noha időről időre érték kihívások az I. világháború előtti szociáldemokráciában – távolról sem kezelték fontosságának megfelelően, azután pedig végképp nem. És meg kell mondani azt is, hogy Buharint leszámítva, a bolsevik vezetésből sem ütköztette senki komolyan álláspontját Michellel.

Amikor régebben meghívásokat kaptam Kubába vagy Jugoszláviába, és felkértek, hogy beszéljek pártgyűléseken, főként erről a könyvről beszéltem, és meg kell mondanom, hogy nagyon érdekes volt látni a felismerést a hallgatóság soraiban ülők arcán, akik soha korábban nem hallottak erről a műről.

Bhaskar Sunkara

Akkor hát ez alátámasztja a pártszerveződés anarchista kritikáját, amely szerint a pártok elkerülhetetlenül bürokratizálódnak, és kikerülnek a párttagok tömegeinek ellenőrzése alól?

Azt hiszem, egy dolog hiányzik ebből a kritikából, nevezetesen az ideológiai és politikai aspektus. Ha visszamegyünk a német szociáldemokraták 1875-ös gothai programjának Marx általi kritikájához, ő már a kezdetekkor, a német SPD megalakításának pillanatában észlelte az államközpontúságot és a fokozatosságra törekvést a párt ideológiájában. És arra is rá kell kérdeznünk, hogy vajon a munkásosztály tagjai számára a választójog kivívásáért folytatott harc logikájában nem rejtett-e eleve benne a tendencia, hogy a létező állam terepén belül harcoljanak ki reformokat, ami a munkásosztály politikai küzdelmét mérsékelt reformista irányba terelte.

Bhaskar Sunkara

Marxnak a gothai programmal kapcsolatos kritikája főként a dokumentumban fellelhető lassalle-ánus befolyást vette célba, amely egyfajta felülről lefelé irányuló, elitista reformizmust szorgalmazott.

Leo Panitch

Pontosan. És Marx úgy fogalmazta meg ezt a kritikát, hogy közben nem szakított az SPD-vel – elvégre ez a párt élesztette fel a megelőző két évtizedben nagyrészt feledésbe merült *Kommunista Kiáltványt* mint a szocialista mozgalom kulcsszövegét. Marx bírálata a szociáldemokrácia egyik irányzatának bírálata volt – de egy olyan irányzatté, amelyet folyamatosan kihívások érték belülről, csakúgy, mint a Michels által beazonosított oligarchikus tendenciákat. A vezetés egyes elemei igyekeztek harcolni e tendenciák ellen, nem utolsósorban az ellen, amit Michels úgy írt le, mint a tömegek arra való „pszichológiai” hajlamát, hogy fejet hajtsanak a vezetés előtt. A pártiskolák létrehozása, illetve a bennük kifejlődő gyakorlati tevékenység jelentős részben arra irányult, hogy fejlesszék az SPD tagságának kritikai potenciálját, azon belül a pártvezetés kérdőre vonására való képességet. És ha áttekintjük a párt történetét, látni fogjuk, hogy ezek a viták nem egyszerűen a tagság és a vezetés között zajlottak, hanem folytak a tagságon belül, és folytak a vezetésen belül is. Úgyhogy 1914-ig, amikor a háború széttördelte a szocialista mozgalmat, Lenin és Luxemburg a szociáldemokrácia résztvevői voltak, nem pedig valami azon kívül állót képviseltek. Nagyon is részesei voltak az azért folyó küzdelem-

nek, hogy az SPD-hez hasonló pártokat radikális, demokratikus szervezetekké tegyék, olyanokká, amelyek képesek hadat viselni a kapitalizmussal szemben.

Bhaskar Sunkara

Azt hiszem, itt két különböző kérdés van. Az egyik, amiről most beszélünk, a háború előtti szociáldemokrácia állapota az intézményeknek szintjén, de a nem vizsgált kérdés az, hogy vajon volt-e alternatív program a kormányzásra. Mert még azok is, akik történelmileg a párt balszárnyáról jöttek – mint Karl Kautsky –, akik később esélyt kaptak arra, hogy 1920-ban részt vegyenek a frissen megválasztott szocialista kormány által létrehozott nacionalizálási bizottságokban, szembe találták magukat a ténnyel, hogy valójában nagyon nehéz egy kormányprogramot összehozni. A szociáldemokrácia nem nagyon tudta, mit tegyen, ha már egyszer hatalomra jutott.

Leo Panitch

Ha megnézzük a szociáldemokrata tömegpártoknak az 1890-es években kidolgozott programjait, azt találjuk, hogy transzformatív elgondolásaik és ambícióik voltak. A termelési eszközök kollektív tulajdonlása vonalán gondolkoztak, és azt hiszem, ezt komolyan is gondolták. Hogy rájöttek-e, hogyan valósíthatnák meg ezeket a programokat, az már egy egészen más kérdés. De ez olyasvalami volt, amit a kormányzás tapasztalatai alapján kellett felfedezniük. Nem hiszem, hogy a szocialista mozgalom vezetőinek ekkortájt, a XIX. század végén – amikor oly sok arisztokrata népesítette be az államigazgatási hivatalokat – illúzióik lettek volna a tekintetben, hogy mennyire alapokig menő átalakításra szorul az államapparátus. De az biztos, hogy nem dolgozták ki ennek az átalakításnak a módjait.

Bhaskar Sunkara

A két világháború közötti periódusban pedig a szociáldemokraták arra kényszerültek, hogy kisebbségi kormányzással vagy gyenge koalíciók élén kormányozzanak.

Leo Panitch

Ez majdnem minden esetben így volt.

Bhaskar Sunkara

Ugorjunk előre, a II. világháború utáni szociáldemokrácia legsikeresebb példájára, a svéd esetre. A II. világháborút megelőző években a svéd szociáldemokratáknak sikerült kiharcolniuk a politikai demokráciát, és kormányra kerültek, majd pedig a világháborút követően elképzeléseik a *Rehn–Meidner*-terven keresztül öltöttek valóban alakot; ez azután az 1950-es és 60-as évek során döbbenetes átalakuláshoz vezetett. Milyen struktúrák és milyen pártforma tette lehetővé ezt a fejlődést?

Leo Panitch

A svéd munkásmozgalom és a *Svéd Munkáspárt* (SAP) példázza, hogy mennyire áthatotta a szociáldemokrata pártokat a demokratikus centralizmus. A svédek esetében – miután a munkáltatók nagyon hamar a centralizáció útjára léptek, létrehoztak egy nagy hatalmú munkáltatói társulást és egy koordinált alapot a munkáskizárások finanszírozására – a munkásmozgalom is mélyrehatóan centralizált struktúrával és a sztrájkalap feletti központosított ellenőrzéssel válszolt már az I. világháború előtt.

Bhaskar Sunkara

A svéd szakszervezeti föderációt (LO) a svéd munkaadói szervezet az alku központosított formái felé lökte. De nyilván a svéd szociáldemokráciát is számos tényező kombinációja formálta. Svédország későn iparosodott, így már egy viszonylag korai fázisban kifejlődött az ipari szakszervezeti mozgalom, stb.

Leo Panitch

Kifejezetten harcos munkásmozgalma miatt a II. világháborút megelőzőn Svédországot mint „svéd kórban” szenvedő országot tartották számon – ezzel a terminussal jellemezték az ország militáns munkásainak kiemelkedő sztrájkhajlandóságát. Ez a munkásosztály militáns,

de egyben nagyon centralizált munkásosztály volt, és ugyanez igaz magára a svéd pártra is. Csak háromévente tartottak pártkongresszust!

Bhaskar Sunkara

A svéd párt tradicionális, a *II. Internacionálé*ban szokásos keretekre épült. Vagyis lényegében demokratikus centralista volt, habár erről manapság a kommunista pártok jutnak eszünkbe. Mi volt a párt kormányprogramjának logikája, amely átfogó átalakításokat irányzott elő, mégis a kapitalizmus keretei között maradt?

Leo Panitch

A program arra irányult, hogy *modus vivendit* alakítson ki a tőkésosztállyal, abból kiindulva, hogy minél inkább sikerül előmozdítani a tőke centralizációját és koncentrációját, annál inkább társadalmasodik maga a tőke, és minél társadalmasodottabb a tőke, annál nagyobb eséllyel válik lehetségessé az átmenet a szocializmusba. Ez volt az I. világháború előtti marxizmus ortodoxiája, és a svéd szociáldemokrácia ehhez tartotta magát. Annyit sikerült kivívnia, hogy a tőke tudomásul vegye az erős munkásmozgalom létét.

Tehát a 90%-os szakszervezeti lefedettségnek az volt az oka, hogy ha valaki munkanélküliségi biztosítást akart, azt a szakszervezetnek keresztül kapta. Az állam pedig megkövetelt egy olyan kollektív tárgyalási rendszert, amely a munkanélküliségi biztosítást a kollektív szerződéstől teszi függővé, nem pedig állami segítyezéstől.

Ez mindmáig fennáll. Az *Európai Unió* próbál a minimálbérekkel kapcsolatos szabályozásokat keresztülvinni, de az északi országok, Svédország vezetésével elutasítják ezt, azzal az érveléssel, hogy egy ilyen szabályozás gyengíteni fogja a kollektív egyeztetés mechanizmusát, mivel a munkások – bérszintjüket tekintve – többé nem a szakszervezetektől fognak függeni.

Bhaskar Sunkara

Ebből az egyedülálló erőpozícióból kiindulva, miféle egyezséget kötöttek a svéd szociáldemokraták a svéd munkaadókkal?

Az egyezség, amit a kis létszámú, centralizált munkaadói osztállyal még a korai 1950-es években megkötöttek, a Rehn–Meidner-modell volt. Meidner egyébként szocialista volt, Rehn viszont nem. A Rehn–Meidner-modell lényege abban áll, hogy a tőkével kötött egyezség révén csökkentjük a munkásosztályon belül meglévő egyenlőtlenségeket. Annak fejében, hogy a legjobban fizetett munkások önmérsékletet tanúsítanak bérelvárásaikban, mód nyílik sok alacsonyan fizetett munkás bérszintjének megemelésére. De az ő magasabb béreik azzal járnak, hogy a kevésbé versenyképes – vagyis kevésbé profitábilis – cégek képtelenek kigazdálkodni a magasabb béreket, és kikerülnek a piacról. E cégek munkásai, mivel nem hajlandók saját béreiket a gyengébb versenyképességű cégek lehetőségeihez igazítani, elveszítik állásaikat, és ezt követően a nagytőke – az állam segítségével – átképzzi ezeket a munkásokat, hogy foglalkoztathatóvá váljanak a nagyobb, centralizáltabb, export-versenyképesebb iparágakban. Ez egyben a regionális egyenlőtlenségekre nézve is következményekkel jár(t).

Ez a modell mindenekelőtt megkövetelte a kötelezettségvállalást a tőke részéről, hogy újra befektetik a profitot, amire a jól fizetett munkásoknak a bértárgyalásokon tanúsított önmérséklete révén tesznek szert. És a tőkésék így is tettek, körülbelül az 1960-as évek végéig, amikor – ahogy a tőke elkezdett nemzetközivé válni – a svéd nagyvállalatok, mint például az *Electrolux*, elkezdték profitjukat külföldön befektetni, például az olasz villamosgépiparba. Mármost, arra, hogy a tőkésék egyre kevésbé kizárólag csak a Svédországból való exportálásban voltak érdekeltek, s egyre inkább kifizetődővé vált számukra a tőkefelhalmozási folyamatuk nemzetköziesítése, Meidner igen korán reagált. Ezt azért tudom, mert elég jól ismertem őt az 1990-es évek elején, és elmondta nekem, hogy már a 60-as évek vége felé ráébredt: „Ide hallgass, nem tarthatjuk fenn a régi egyezséget, amit annak idején megkötöttünk. Most arra van szükség, hogy kezdjük el elvenni a tőkét a tőkésektől.” Így született meg a híres Meidner-terv, a „bérmunkás-alapokra” vonatkozó javaslat, amely a legnagyobb vállalatok tulajdonosi részvényeinek megszerzését célozta meg.

Meidner javára szól, hogy ezt nem csak úgy kiagtalták a csúcson. A tervet az LO a szakszervezeti tagsággal lefolytatott konzultációk hosszú sorozatát követően fogadta el. Meidner egyszer megmutatott nekem egy felmérésre adott, 16 oldalas, egyetlen folyamatos be-

kezdésből álló választ, amit egy acélmunkás írt. A felmérést az LO kutatási osztálya készítette Meidner vezetésével, és részét képezte annak a konzultációs folyamatnak, ami arról szólt, hogyan is kellene kinéznie ennek a tervnek.

És igen érdekes módon, az LO kongresszusán benyújtott javaslat szerint a Meidner-terv minden 100 fősnél nagyobb vállalatnál megkövetelte volna, hogy profitjuk egy részét egy szakszervezeti ellenőrzés alatt álló bérmunkásalapban különítsék el. Az alapot aztán arra használták volna, hogy a nagyvállalatok részvényeiből egyre több kerüljön a munkások birtokába. Erre a kongresszusi küldöttek fellázadtak, és megszavazták, hogy a bérmunkásalap hatályát ki kell terjeszteni minden 25 fős vagy nagyobb vállalkozásra is. És amikor ezt megszavazták, a küldöttek spontán énekelni kezdtek az *Internacionálét*. Meidner szerint évtizedek óta ez volt az első alkalom, hogy egy LO-kongresszuson ezt a dalt hallotta énekelni. De Meidner úgy gondolta, hogy a kiterjesztés a kisebb cégekre katasztrofális hiba volt, mivel lehetővé tette a nagytőke számára, hogy a maga oldalán, a tervezettel szemben mozgósítsa a kistőkét.

Bhaskar Sunkara

A munkáltatók tömegtüntetéseket szerveztek a Meidner-terv ellen, a legnagyobb tüntetéseket a svéd történelemben.

Leo Panitch

Olof Palme miniszterelnök, egy baloldali szociáldemokrata, és általában véve a svéd pártvezetés is ellenezte a tervet. Palme azért nem lelkesedett a bérmunkásalapok iránt, mert felismerte, hogy a svéd tőke nem fog közreműködni saját eutanáziájában. Úgyhogy Palme azonnal felajánlotta Meidnernek és az LO-nak a világ legjobb egészségügyi és munkavédelmi jogrendszerét, feltéve, hogy elejtik a tervet. Az idő előrehaladtával, a Meidner-tervet egyre inkább felvizezték a párt által az LO-val közösen felállított bizottságokban, így mire végül átment a parlamenten, valaki kiszámolta, hogy 250 évbe fog telni, amíg akár egyetlen fontos svédországi nagyvállalat részvényeinek 51 százaléka munkástulajdonba kerülhet ...

Összefoglalva: Svédország meglehetősen egyedülálló történelmi háttérrel rendelkezik, és nagymértékben centralizált munkaügyi érdekegyeztetési rendszert épített ki. Rendkívül erős szociáldemokrata pártja van, amely képes parlamenti többség összekovácsolására. Keresztülviszi azt a gazdasági programot, amely mindenekelőtt a központosított érdekegyeztetés modelljére épül, s aminek eredményeként Svédország gazdasága felvirágzik, a svéd feldolgozóipar szerkezetét pedig a tőkeintenzív technológiák felé tolja el. Roppant termelékeny gazdaságról van szó. A gazdagságból származó bevételek jelentős hányadát új szociális és gazdasági garanciák finanszírozására használják fel, tovább bővítve a svéd jóléti államot. Ám az 1960-as és 70-es évekre e modell szemlátomást bizonyos korlátokba ütközött. A Meidner-terv egyszerre volt ideológiai törekvés a gazdaság egalitáriusabbá tételére és a dilemmára adott gyakorlati válasz.

Leo Panitch

A Meidner-terv mindenekelőtt gyakorlati válasz volt a svéd tőke nemzetköziesedésére, vagyis annak elkerülhetetlenségére, hogy a tőke nem elégszik meg többé a saját felségterületére korlátozódó felhalmozással, akármennyire is célja marad az export-versenyképesség fenntartása.

Bhaskar Sunkara

Vagyis nem egyszerűen a demokratikus ellenőrzés érdekében, hanem azért is szocializáljuk a cégeinket, mert meg kell kísérelnünk megszerezni az ellenőrzést a beruházási funkció nagyobb hányada felett.

Leo Panitch

A szociáldemokrata vívmányok megőrzése érdekében túl kell lépni a hagyományos szociáldemokrácián. És ezt az 1970-es évekre a szociáldemokrata pártokban tevékenykedő szocialisták mindenütt felismerték, miközben a Rehnhez hasonló emberek, akik megteremtették a háború utáni modellt, és nem voltak szocialisták, úgy vélték, hogy egy olyan vegyes gazdaságot hoztak létre, amely most már örökre stabil marad.

Az 1960-as évekre, a tőke globalizációjával, majd pedig a jóléti állam és a teljes foglalkoztatásra épülő gazdaság fokozódó válságával, világgossá vált, hogy rengeteg munkás egyre harcosabbá vált, és elkezdték összenyomni a vállalati profitokat, ahogy a jól fizetett munkások közül mind többen és többen mondták fel a béregyenlősítésre vonatkozó megegyezést, még Svédországban is.

Úgyhogy a svéd modell már a késő 1960-as évekre kezdett szétesni a magas keresetű munkások militáns attitűdje miatt. És amint mondtam, Meidner szocialista volt. Ő a kezdetektől fogva a kollektivistá, társadalmasított megoldások irányába tájékozódott. Rehn pedig azok közé tartozott, akik úgy vélték, hogy létrehoztunk egy kompromisszumot a tőkével, és ez a létező világok legjobbika, amely örökké fog tartani. Ezek az emberek a szocialistáknál kevésbé voltak realisták – a szocialisták ugyanis megértették, hogy a tőkekoncentráció és centralizáció nem fog elkerülhetetlenül átcsapni szocializmusba. Hanem éppen hogy olyasfajta ellentmondásokhoz fog vezetni, amelyek aláássák a háború utáni berendezkedést, és végső soron a munkásosztály egységét és erejét is. Ez nem csupán ideológiai különbség volt Rehn és Meidner között. Meidnert a kapitalizmusra vonatkozó mélyebb elemzése vezette el a probléma jobb megértéséhez. Meidner kivételnek számított a szocializációra irányuló kezdeményezésével. A legtöbb szociáldemokrata nem volt felkészülve ekkora kockázat vállalására, és abban az illúzióban ringatták magukat, hogy lehetséges újraalkotni a stabil korporativizmust, egy olyan periódusban, amikor a tőke menekül a korporativizmustól, s amikor a munkások körében is nő az elégedetlenség.

Bhaskar Sunkara

Mondhatjuk tehát, más szóval, hogy technikailag nézve, ténylegesen adott volt „a szocializmushoz vezető szociáldemokrata út” lehetősége a bér munkásalapokhoz hasonló programokon, az állam és a gazdaság demokratizálására irányuló más intézkedéseken keresztül. A probléma igazából politikai volt.

Leo Panitch

Ilyet azért nem állítanék. Azt valóban tudjuk, hogy voltak emberek, akik készen álltak arra, hogy újra napirendre tűzzék a szocializmusba vezető demokratikus út ügyét, de hogy ez kivitelezhető lett volna-e a

szociáldemokrata pártok, az eurokommunista pártok, a polgári demokratikus állam, illetve az amerikai birodalom által meghatározott olyan informális keretfeltételek között, amelyek az egyre inkább globalizálódó kapitalizmus útját egyengették és informálisan igazgatták – ezt egyszerűen nem tudhatjuk. Csak annyit tudunk, hogy volt egy erre irányuló kísérlet az 1970-es években, és e kísérletet elnyomták, méghozzá nagyrészt a szociáldemokrata pártokon belüli domináns erők nyomták el, beleértve ebbe a szakszervezeti vezetés nagy részét is.

Ahhoz, hogy így alakult, hozzájárult az a tény is, hogy a szociáldemokrata pártok nem foglalkoztak azzal, amivel az I. világháború előtti szociáldemokrácia még törődött, nevezetesen a tagság politikai képzésével, a szocialista ideáknak, szocialista nézőpontoknak, az elemzésre való képességnek a pártsajtón keresztül történő fejlesztésével. A pártkiadványok még Svédországban sem játszottak többé efféle szerepet. A svédek lehettek akármilyen büszkék nagy hatalmú munkásmozgalmukra, a svédországi jóléti állam oly impozáns teljesítményére, ám akkor sem mondható, hogy bármiféle értelemben szocialistává fejlődtek volna.

Bhaskar Sunkara

De gondolom, a kérdés az, hogy szükség lett volna-e arra, hogy ezt az ipari demokráciára irányuló – a szakszervezet felől jövő – kezdeményezést összekössék a szociáldemokrata párt struktúráinak átalakításával, hogy az érzékenyebben reagáljon a tagság tömegei felől érkező nyomásra, és demokratikusabbá váljék.

Leo Panitch

Ezért hoztam fel példának az egyszerű acélmunkás 16 oldalas kommentárját a Meidner-tervvel kapcsolatos LO-konzultáció során. Ez a példa tükrözi a munkások képességeit, és azt, hogy történt kísérlet ennek bátorítására. De nagyon keveset tettek ezen a téren, különösen a párton belül.

Bhaskar Sunkara

Látható, hogy voltak csírái a szociáldemokrata pártok vezetésével szembeni lázadásnak, például a német SPD ifjúsági tagozatánál és néhány helyen másutt is. De ez sehol sem volt igazán tartós.

Igen, erre minden pártban akadt példa az 1970-es években. A német esetben, ahogy mondom, a *Jusost* (*Jungsozialistinnen und Jungsozialisten in der SPD*, Ifjú szocialisták a SPD-ben) igen hamar kizárták az SPD-ből – amely amúgy sose volt igazán toleráns párt –, és sokan azután a Jusos soraiból részt vettek a *Zöld Párt* létrehozásában, amelyre kezdeti korszakában erősen jellemző volt a demokratizálásra való törekvés a képviselők visszahívásán, a választott tisztviselők rotációján, több népszavazáson stb. keresztül. A demokratizáló újbaloldal azonnali kiűzésével ellentétben (ami például Kanadában, az NDP-ben [*New Democratic Party / Nouveau Parti démocratique*] is végbement a korai 1970-es években) elhúzódoó harcra került sor a brit *Munkáspárt*-ban – Tony Bennel mint az újbaloldal legprominensebb figurájával – a párt demokratikus szocialistává alakítása érdekében, de az irányzat végül az 1980-as évek elejére vereséget szenvedett.

Éppúgy, ahogy elbuktak azok a kísérletek, amik az újbaloldalon belül egyfajta jobb bolsevik modell megteremtésére törekedtek, azok a próbálkozások is kudarcot vallottak, amelyek a szociáldemokrata pártok dinamikus, demokratikus szocialista pártokká változtatását célozták meg.

Bhaskar Sunkara

Akkor most lépünk tovább arra az apró reménysugárra, amit a „corbynizmus” és Sanders jelent – ezek szemlátomást felélesztettek a klasszikus szociáldemokrata követelések közül néhányat, de nagyon eltérő feltételek mellett, egy olyan kontextusban, amelyből hiányzik az erőteljes szervezett munkásmozgalom, vagy akár ugyanaz a munkásosztályi szubjektum, ami a XIX. század közepétől az 1970-es évekig szervező tevékenységünk támasztéka volt.

Nekem úgy tűnik, hogy annak ellenére, ami az elmúlt hónapban Nagy-Britanniában történt, még mindig képesek lehetnénk egy választási többség összekalapálására. De rendelkezünk-e akkora erővel, amely révén akár a közvetlen programunkat keresztülvihetnénk? És mit kezdhünk azzal a ténnyel, hogy nincs többé az a szervezett munkásosztályi szubjektum, ami hagyományosan a szocialista mozgalmak bázisa volt?

Nagyon hosszú ideig csak a választási versengés terepén kívülről igyekeztünk szervezkedni, amíg aztán eljutottunk odáig, hogy újra

tudtuk építeni erőinket. És most úgy tűnik, hogy ellentétes módon működünk: a választásokon felmerülő lehetőségeket aknázzuk ki, és azt reméljük, hogy valahogyan, kizárólag retorika és diskurzus révén, felébredhetjük a munkásosztályi szubjektumot.

Leo Panitch

Corbyn és Sanders politikai szocializációja az 1960-as és 70-es években egy olyan pillanatra esett, amikor valóságos kísérlet történt arra, hogy a szociáldemokrata politizálást visszatereljék a demokratikus szocializmushoz. Nagyon érdekes módon e két személyiség ehhez a nemzedékhez tartozik. Amit elértek, az, hogy sikeresen felráztak egy új nemzedéket. Nagyon izgalmas volt látni, ahogy egy új generáció színre lép, és felvállalja a demokratikus szocialista projektet.

Corbyn 2019. decemberi veresége ellenére érdemes rápillantani a 2017-es brit választásokra, két évvel korábban, ahol Corbyn a munkáspárti szavazatok számát 40% fölé vitte fel – ez a legnagyobb növekedés, amit bármelyik párt 1945 óta elért –, ami mutatja, hogy a demokratikus-szocialista választási stratégia életképes lehet.

A 2017 és 2019 között történtek magyarázatra szorulnak. A 2019-es kudarc egyrészt Corbyn 2017-es sikerének tudható be, mivel emiatt a korábbi konzervatív miniszterelnök, Theresa May nem volt képes keresztülvinni a *brexitet* a brit parlamentben, aminek következtében, ironikus módon, Corbyn és a Munkáspárt vezetése csapdába esett a polgári demokrácia parlamenti keretein belül, tehát a továbbiakban csak nagyon korlátozott mértékben tudott mobilizáló erőként hatni.

Ezenfelül a munkáspárti parlamenti frakció többsége ellenséges maradt Corbynnal mint szocialistával szemben – úgy vélték, hogy Corbyn szocialista elkötelezettsége a legjobb esetben is teljesen naiv és romantikus. E többség szeretne humánusabb kapitalizmust, de nem érdekli őket egy szocialista projekt.

Corbynnak egy olyan pártot kellett vezetnie, amelynek választott vezetősége túlnyomó többségében ellenségesen viszonyult az ő politikai projektjéhez. És Corbyn a *brexit* folyamata során mindvégig foglya maradt ennek az ellentmondásnak. Ha Corbyn megnyerte volna a választást, egy olyan parlamenti többséggel kellett volna kormányoznia, amely nem érdekelt egy szocialista projektben. És ha Sanders győzött volna, neki kellett volna úgy kormányoznia, hogy a kongresszusban ülő demokraták többsége nem érdekelt egy ilyen

projektben. Az ebből fakadó ellentmondásokkal összevetve, egész enyhének tűnik az, ami a *Szirizával* történt.

Bhaskar Sunkara

Hát ezzel legalábbis visszajutottunk a két világháború közti periódus dilemmáihoz.

Leo Panitch

Ami Corbynt illeti, a leginkább izgalmas és fontos nem a soron következő választás megnyerésének esélye volt. Én erre sose számítottam. Akár győz, akár nem, az ő esetleges kormányzását korlátozó tényezők óriásiak lettek volna. És ugyanez igaz Sandersre is. Ami igazán fontos, az az új generáció felrázása volt – ez a generáció el van szánva rá, hogy a XXI. század során megkísérelje megtalálni a szocialista átalakuláshoz vezető demokratikus utat. Azt hiszem, ennek szükségessége idővel egyre nyilvánvalóbbá válik, mert a kapitalizmus logikája ma olyan fajta ökológiai krízist termel, amely csak demokratikus szocialista tervezéssel oldható meg. Vagyis az, hogy az új generáció megkísérel rálelni egy ilyen útra, rettentően fontos. Hogy aztán ténylegesen megtalálják-e ennek módját, azt majd az idő dönti el.

Bhaskar Sunkara

De gondolom, az azért ad okot némi pesszimizmusra, hogy amikor mi ketten erről a kérdésről beszélgetünk, a „fiatalságot”, az „új generációt” emlegetjük, miközben nem beszélünk hasonló módon a szervezett munkásságról a termelés színhelyén.

Leo Panitch

A korai szocialista tömegpártok szervezték a munkásmozgalmat, nem pedig egy már eleve létező, eleve kialakult osztályt képviseltek. Azok a pártok kulcsfontosságú tényezői voltak a modern munkásosztály kialakulásának. Annak, hogy az amerikai munkásosztály ideológiailag és szervezetileg oly alulfejlett volt – annyira, hogy önmagát szívesen nevezte „középosztálynak” –, éppen az volt az egyik oka, hogy 1896 után a munkásokat nagyrészt kiebrudalták a politika színteréről, anélkül, hogy mögöttük állt volna egy szocialista tömegpárt, miköz-

ben azok a tömegpártok, amelyek a világ más részein felemelkedtek, mindent megtettek, hogy kifejlesszék a munkások képességét, hogy saját magukra mint munkásokra gondoljanak.

Amit az új generációnak fel kell vállalnia – éppúgy, ahogy felvállalta a választási kampányokban való részvételt –, az a munkásosztály megújulásáért való küzdelem. Az Egyesült Államok viszonylatában, ha úgy vesszük, inkább teljes újrateremtésről beszélhetünk.

Bhaskar Sunkara

Soha nem jutottunk el odáig, hogy miképpen oldhatjuk meg az „oligarchia vastörvényét” – túlmenve e törvény létezésének pusztá elismerésén.

Leo Panitch

Az oligarchizálódás tendenciájának tudatossága legalábbis ösztönöznö fog minket, hogy nagy figyelmet szenteljünk annak a kérdésnek, hogy milyen szerveződési formák segítenek mérsékelni a nem demokratikus gyakorlatok megszilárdulására való hajlamot.

Bhaskar Sunkara

És abban, hogy elkerüljük a rövidutas megoldásokat, még akkor is, ha van egy népszerű munkásvezetőnk, akinek a korlátlan ideig való hivatalban tartása tűnik a legkézenfekvőbb megoldásnak.

Leo Panitch

Igen. Pedig az erre való csábítás mindig lesz. Úgyhogy értelmetlenség úgy tenni, mintha ennek a problémának valaha is létezne egyszerű s mindenkorra megnyugtató megoldása.

Bhaskar Sunkara

Alighanem a másik kulcsfontosságú tanulság, hogy nem lehet simán újrakövezni a szociáldemokrata utat, és szépen újra végigsétálni rajta, egészen addig, amíg ismét belebotlunk az úttorlaszba, abban a reményben, hogy majd akkorra kiötlünk valami módot e torlasz kikerülésére.

Az 1970-es évek válságára több évtizednyi szakadatlan szociáldemokrata előrehaladást követően került sor. De nekünk szemlátomást nincs ennyi időnk, nemcsak azért, mert nem állnak rendelkezésre a háború utáni nagy fellendülés adta kivételes körülmények, hanem a klímaváltozás fenyegetése miatt sem.

Vagyis talán a tanulság az, hogy nem követelhetjük egyszerűen, rövid távon a vagyon újraelosztását meg a szociális programokat, hanem küzdenünk kell a munkahelyek demokratizálásáért, és kihívást kell intéznünk a tőketulajdonnal szemben.

Leo Panitch

Igen, azt hiszem, ez jó megfogalmazás. És Corbynnal és Sanderssel legalábbis van valamekkora remény, mert ők sikerrel bátorítanak küzdeésre egy új nemzedéket. Sose vagyok túlságosan optimista, de valóban úgy hiszem, hogy ez az új generáció magára vállalja a történelmi felelősséget. Annak ellenére, hogy a munkásosztály balkanizált, megosztott, szervezetlen, súlyosan meggyengült stb., a mostani generációnak sokkal nagyobb esélye van e projekt keresztülvételére, mivel nyilvánvalóan hitelüket veszítették és válságba jutottak azok, akik azt mondják nekünk, hogy a választ a tőkével való korábbi – az 1950-es években kipróbált – partnerség helyreállítása jelenti.

Azt hiszem, az emberek egyre inkább felismerik, hogy a régi korporatizmus nem hozható vissza. Az ökológiai pusztulásból fakadó válságból láthatják, hogy demokratikus tervezés nélkül nem leszünk képesek megoldani jelenlegi problémáinkat, és egy csomó új problémával is szembesülni fogunk. Ezért, nézetem szerint, az esélyeink bizonyos értelemben most jobbak arra, hogy a politika újratemtésének folyamatán keresztül megkezdjük az osztály újratemtését – feltéve, hogy képesek vagyunk az intézményi és szervezeti kapacitásokat kiépíteni.

(Fordította: Matheika Zoltán)

Eredeti megjelenés: *Jacobin*, 2020. január 15.

<https://www.jacobinmag.com/2020/01/social-democracy-democratic-socialism-capital-unions-strategy>

Engels és a természet(tudományok) dialektikája

Engels születésének 200. évfordulója alkalmad ad munkássága felidezésére. Ebben a rövid írásban még a pusztá felsorolás szintjén se vehetjük számba a páratlanul sokoldalú életmű legnagyobb részét – mindössze arra vállalkozunk, hogy felidézzük a természettudományok engelsi elemzésének néhány jelentősebb komponensét. Főként azokat, amelyek korabeli megfogalmazásuktól mindmostanáig kulturális, politikai és filozófiai vitákat generáltak: értelmezésük és értékelésük filozófiai, természetfilozófiai és tudományfilozófiai kérdések sokaságának jobb megértéséhez juttattak és juttatnak el.

A témával foglalkozó vizsgáldások középpontjában a dialektika státuszának kérdése áll: vajon a dialektika pusztán az emberi gondolkodásban megnyilvánuló elvek, módszerek, szabályok, törvényszerűségek sajátos és koherens változata, vagy beszélhetünk a dialektikának a gondolkodástól független létéről is, azaz a dialektika kategóriái, illetve egész rendszere fellelhető-e a társadalmi és természeti létszférákban is? A filozófia történetében sokat vitatott kérdésben Engels világosan állást foglal, sokoldalúan alátámasztott álláspontja szerint a természeti lét (is) inherensen dialektikus: a gondolkodás dialektikus komponensei pedig a természeti (és társadalmi) létszférák dialektikus viszonyain alapulnak. A filozófia nyelvén szólva: a dialektika nem pusztán ismeretelméleti, hanem lételméleti (ontológiai) értelmezést is igényel, továbbá világos különbséget kell tenni a dialektika materialista és idealista felfogásai között.

Engelsnek a természet, valamint a természettudományok dialektikájára vonatkozó gondolatmenetei a XX. században kiteljesedő dialektikus materialista világnézet alapvető komponensévé váltak. Nézeteinek elfogadása, elutasítása, a róluk folytatott filozófiai s ideológia viták rendszerint fontos szerepet játszottak az autentikusnak tekintett marxi nézetek és a marxi alapokra épített dialektikus materialista világnézet közötti viszonyok értelmezéseiben és elemzéseik-

ben. Ezek újra és újra felmerülő kérdések, így Engels elképzeléseinek vizsgálata napjainkban is *világnézeti* jelentőséggel bír. Ugyanakkor az is jól látható, hogy az egész modern civilizációt fenyegető környezeti, fenntarthatósági és klímaválság sürgető intellektuális feladatává változtatta a természetnek, az ember természethez való viszonyának, a természet és társadalom közötti „anyagcserének” – egyszerűen a természet világunkban elfoglalt helyének újraértelmezését. Ennek során Engels sokoldalúan elemzett, és sok szempontból végiggondolt természetfelfogásának tanulmányozása nagy *társadalmi/kulturális* jelentőséggel bír.

Engels és a tudományok

Napjaink Marx „reneszánszának” egyik következményeként egyre több figyelmet kap Engels teoretikus munkássága is. Nem is csak a Marxszal egyértelműen közösen végzett munkái kapcsán, hanem „saját” jogán is: a Marxszal való megismerkedését megelőzően publikált korai írásai, valamint késői, Marx közvetlen közreműködése nélkül létrehozott művei miatt is. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy ezekben az esetekben se lehet elkerülni a Marx nézeteivel való összevetés feladatát. Ezekben az Engels-írásokban vajon ugyanaz a világszemlélet, ugyanazok a filozófiai álláspontok fejeződnek ki, mint a Marxszal közös munkákban, illetve mint Marx saját műveiben, vagy azonosíthatók szignifikáns eltérések is? Ha vannak eltérések, akkor hogyan értékeljük ezeket, mi a forrásuk, mi a magyarázatuk, mekkora a jelentőségük – vajon hozzájárulnak valamivel a marxizmus eszmerendszerének érvényességéhez, vagy éppen gyengítik azt?

Mivel az évfordulós megemlékezések döntő többsége marxista szerzők műve (pl.: Fuchs 2021, Saito 2021) Engels életművének értékelésében mindezek a szempontok ma is megjelennek.¹ Ezúttal természetesen nem tudjuk a témakört a maga egészében bemutatni, de az mindenképpen figyelemre érdemes, hogy mostani témánk – a természet és a természettudományok engelsi értelmezésének kérdésköre – ennek a problémakörnek az egyik legfontosabb, sok szerző által alaposan tanulmányozott kérdése. Illusztrációként emlékeztetünk rá, hogy a mostani évfordulós megemlékezések sorában is fontos helyet foglal el Sean Sayers „Engels és a természet dialektikája” címmel az Academia.edu-n kezdeményezett, nyolcvannál több érdeklődő által

követett, hónapokig tartó online eszmecsereje (Sayers 2020), vagy Kaan Kangalnak az engelsi természetdialektikáról szóló munkái (Kangal 2019, 2020). Sayers és Kangal felidéznek és elemzik az engelsi természetfelfogás, illetve a természet dialektikájára vonatkozó engelsi álláspont körül zajló immár évszázados vitát. Aligha meglepő, hogy ezek centrumában, a dialektika értelmezései, a természet fogalma, s ezek összekapcsolásának lehetőségei – különös tekintettel Hegel természetfilozófiájának kritikai szemléletére – állnak.

A dialektika értelmezésére és státuszára vonatkozó, a filozófia egész történetében jelen lévő dilemmák különösen éles formában jelentek meg a klasszikus német filozófiában, mindenekelőtt Hegel munkássága kapcsán. Marx és Engels filozófiai pozícióját nem lehet megérteni Hegelhez, különösen a hegeli dialektikához való viszonyulásuk tisztázása nélkül. Ezt a tisztázást érdemi módon nyilván műveik beható tanulmányozása és összehasonlító elemzése révén lehet elvégezni – bár némi segítséget jelenthetnek Marxnak és Engelsnek a témára vonatkozó megjegyzései is. Az utóbbiakra vonatkozó sajátos nehézség, hogy Marx – noha tervezett ilyet – nem írta meg a saját filozófiai/metodológiai eljárásait összefoglaló művét, és ahogyan Althusser megfigyelte, feltárásuk során főként előszavakra, utószavakra, levelekre s töredékes jegyzetekre tudunk csak támaszkodni. Ugyanakkor Engels Feuerbach kapcsán (Engels 1970) megpróbálta megvilágítani a hegeli gondolkodáshoz való viszonyukat, s elmagyarázni a hegeli dialektika materialista alapon való művelésének lehetőségét és értelmét. Könnyű elképzelni, hogy ebben a helyzetben – a társadalmi, politikai, kulturális változásokban eléggé gazdag évszázados történelmi folyamat ideológiai kontextusai mentén – azóta is élénk viták folynak (Rose – Rose 1976, Sheehan 1985, Vogel 1994, Vogel 1996, Schmidt 2014, Kangal 2020, Zwart 2020, Zwart 2021, Cassegård 2021). Vajon megegyezik-e Marx és Engels dialektikafelfogása, vajon ugyanúgy értelmezik-e Hegelhez, a hegeli dialektikához való viszonyukat? Mit jelent a hegeli dialektika feje tetejéről a talpára állítása filozófiai, társadalomfilozófiai, természetfilozófiai szempontból, vajon ezek az eljárások lehetnek-e egyaránt indokoltak, értelmesek és lényegesek, vajon léteznek-e, és ha igen miként léteznek a dialektika összefüggései, illetve törvényei? Beszelnünk kell-e a természet és a társadalom egyaránt megmutatkozó dialektikus meghatározottságairól, vajon a dialektika kizárólag az emberi világ viszonyaiban jelenik meg, vagy része az embertől független – természeti – szférának is, és így tovább. Ezeket a szerteágazó dilemmákat természetesen nem tudjuk itt rész-

leteikben bemutatni, de a későbbiekben, Lukács György felfogásának vázlatos bemutatásával próbáljuk majd koherensebb és világosabb rendszerbe foglalni.

A természet tudományos leírásával kapcsolatban sokszor felmerül az Engels és Marx által közösen vállalt „munkamegosztás”, nevezetesen, hogy Marx elsősorban a gazdaság, a társadalom, a történelem tudományos leírására fókuszált, és Engels vállalta magára a természet-tudományok eredményeinek és fejlődésének követését és elemzését. Amennyire tudjuk, a munkamegosztás része volt a vállalt területen végzett munkáról folyó folyamatos eszmecserejük – levelezésük és a közös tevékenységeikre vonatkozó sporadikus megjegyzéseik ezt egyértelműen alátámasztják. A helyzetet némileg motiválja, hogy Marx egyetemi tanulmányokat is folytatott a vállalt munkálkodásával rokon területeken, valamint sokat foglalkozott matematikával (talán „a matematika alapjai és filozófiája” az érdeklődésének jellemzésére legalkalmasabb kifejezés), továbbá jelentős mértékű agrokémiai ismereteket is szerzett. Engels viszont még le sem érettségizett² (kereskedelmi iskolát végzett), és egyetemi előadásokra is rendszertelenül és elég keveset járt. Ennek ellenére – korabeli beszámolóik, valamint írásai és jegyzetei alapján – kétségtelennek látszik, hogy természet-tudományos tájékozottsága is (mindenekelőtt a fizika, a kémia és a biológia területén) szinte páratlan, kivételesen magas színvonalú, releváns és naprakész volt.

Tudományos érdeklődésére és tájékozottságára jellemző, hogy Darwinnak a fajok eredetéről publikált könyvét megjelenése után alig három héttel már olvassa, s így ír róla Marxnak: „Egyébként Darwin, akit éppen most olvasok, egészen remek. A teleológiát egyik vonatkozásban még nem döntötték meg, ez most megtörtént. Amellett eddig még sohasem tett senki ilyen nagyszabású kísérletet a természetben végbemenő történeti fejlődés kimutatására, még kevésbé ilyen sikeresen. Persze, az otromba angol módszerbe bele kell törődni.”³

Az Engels és Marx nézetei közötti egyezés/egyeztetés illusztrálására talán érdemes felidézni Marx egy évvel később írt két levelét. Engelsnek írja, hogy „[a]z utóbbi négy hétben – mindenfélét olvastam. A többi között Darwin könyvét a »Natural Selection«-ról. Noha kifejtése angolosan darabos, ez az a könyv, amely magában foglalja a természettörténeti alapzatot nézetünk számára.”⁴ Egy másik levélben pedig ezt olvashatjuk: „Darwin írása igen jelentős és kapóra jön nekem, mint a történelmi osztályharc természettudományos alátámasztása. [...] Minden fog�atékossága ellenére itt először kap

a teleológia a természettudományban halálos dőfést, sőt mi több, a szerző empirikusan kifejti ennek a teleológiának a racionális értelmét.”⁵ Arról is tudunk továbbá, hogy nemcsak Engels, de „Marx [is] érdeklődéssel követte a természettudományos elméleteket és eredményeket. Wilhelm Liebknecht eljárt T. H. Huxley [Darwin »bulldogja«] előadásaira, követte a kémia, a fizika és a biológia fejleményeit” (Rose and Rose 1976, 9.). Liebknecht emlékezete szerint, „amikor Darwin, levonva vizsgálódásainak következményeit közzé tette azokat, [Marxszal] hónapokig semmi másról nem beszéltünk, csakis Darwinról és tudományos eredményeinek forradalmasító erejéről” (Liebknecht 2009).

Engels 1873 és 1883 között a korabeli természettudományos eredmények és fejlemények gyűjtésével és elemzésével készülődött a természet tudományos megértésére alapozott, a „Természet dialektikája”-nak nevezett, az egész természeti szférát átfogó egységes mű elkészítésére. Ebbéli törekvése emlékeztetett Marxnak a társadalom tudományos megértésére és elemzésére törekvő munkálkodására – ami, tekintetbe véve világfelfogásuk alapelvei s az azokra alapozott módszertani eljárások közös kialakítását, egyáltalán nem meglepő. Talán azt is mondhatjuk, hogy Engels a természeti szféra „Töké”-jének a létrehozására készült. Egy efféle munkához szükség volt a természeti szféra létezőire, a rájuk vonatkozó tapasztalatok, fogalmak és elméletek filozófiailag jól megalapozott kritikai elemzéseire. Az alkalmas filozófia a feje tetejéről a talpára állított – azaz materialista módon művelt – hegeli dialektika. Az az eljárás, amelyiket Marx is alkalmazott társadalomelméletének konstrukciója során.⁶ Egy efféle ambíció lehetőségére utal Engels Marx sírjánál elmondott – sokak által vitatott, de elég világosan megfogalmazott – gyászbeszédének híres fordulata: „Darwin a szerves természet fejlődési törvényét fedezte fel – Marx az emberi történelem fejlődési törvényét [...]”.⁷

Kérdés természetesen, hogy ez egyáltalán lehetséges-e, hogy a természet és a társadalom szféráit közös módon szemléljük, hogy valamilyen koherens filozófiai világfelfogás inherens részeként szerepeljenek – lehetséges-e egy mindent átfogó filozófiai „rendszer” építeni és alkalmazni? Egyértelműnek tűnik, hogy Marx és Engels ezt az elképzelést követte. Sőt, az is, hogy szándékaik szerint mindketten ugyanazt a felfogást képviselték. A nézeteik koherenciájára való törekvést rendszeres egyeztetéseiknél alighanem meggyőzőbben demonstrálja például a Darwinra vonatkozó fentebb megemlített egybehangzó álláspontjuk, vagy az a döntés, amelynek nyomán Marx

halálakor Engels azonmód fel tudta adni saját művének folytatását, s *A tőke* kéziratának további kötetekbe rendezésébe fogott. Mindazonáltal persze két ember gondolkodása nyilván sohasem lehet teljesen azonos – különösen, ha Marxról van szó, hiszen, amiként Engels mondotta: „Marx magasabban állott, messzebbre látott, többet és gyorsabban tekintett át, mint mi többiek valamennyien. Marx lángész volt, mi többiek legfeljebb tehetségek.”⁸

Engels – Darwin evolúcióelmélete mellett – a korszak legjelentősebb eredményeinek az erő és az energia fogalmának világos megkülönböztetésével felismerhetővé váló energiamegmaradás törvényét, illetve az ennek nyomán kibontakozó termodinamika tudományát, valamint a sejtek élettanára vonatkozó biológiai elképzeléseket tekintette. Mindezek valóban tudománytörténeti jelentőségű fejlemények voltak. Engels kutatásai azonban elsősorban nem ezekre, a konkrét diszciplináris szintű összefüggésekre fókuszáltak. Érdeklődésének centrumában a természeti szférában általánosan érvényesülő törvényszerűségek azonosítása állt. A természeti létezők, dolgok, folyamatok, viszonyok létmódjai, karakterisztikumai, változásaik jellege és ezek összefüggései foglalkoztatták. Egyszerűen szólva: nem természettudományos, hanem természetfilozófiai céljai voltak. Ezek megvalósításához egyrészt a hegeli természetfilozófia volt tanulságos és hasznos kiindulópont, különösen a hegeli dialektika természetfilozófiai következményei miatt. Másrészt nyilvánvalóan egy materialista, a tudományok mindenkori eredményeivel jól összhangba hozható, a hegeli idealista és idealisztikus természetfilozófiával ellentétes felfogás konstrukciójára törekedett. Ilyeténképpen egyáltalán nem meglepő, hogy amikor 1924-ben a természet dialektikájáról készült jegyzeteiről Bernstein kikérte Einstein véleményét, a híres fizikus úgy foglalt állást, hogy azoknak konkrét tudományos jelentőségük már nincsen, és leginkább csak Engels korabeli nézeteinek jellemzésére alkalmasak.

A tervezett mű végül nem készült el. Az anyaggyűjtést évekre megszakították az *Anti-Dühringgel* kapcsolatos tennivalók – ámbár ebben a közbeiktatott munkában természetesen megjelenik a természet dialektikájának számos elképzelése is. A végső csapást azonban a Marx halálával létrejött helyzet körülményei mérték a természet dialektikájáról szóló engelsi műre: Engels úgy ítélte meg, hogy fontosabb Marx *Tőkéjének*, társadalomtudományos leírásának folytatásával foglalatostkodnia.

Amiként talán az eddigiekből is kitűnt, Engels törekvéseinek megértését és megítélését nehezíti, hogy munkásságában és az azzal foglalkozó elemzésekben is egyidejűleg vannak jelen filozófiai, természetfilozófiai, tudományfilozófiai és természettudományos problémakörök. Együttlétezésük indokolt és érthető, de együttes elemzésük bonyolalmas és az indokoltnál zavarosabb lehet. Érdemes talán az összetett problémakört, amennyire egyáltalán lehetséges, részekre bontani, s az összefüggéseket nem elfeledve először külön-külön tanulmányozni. Egy ilyen eljárással próbálkozunk, s sorra vesszük majd a természet dialektikája engelsi felfogásának (általános) filozófiai, természetfilozófiai, természettudományos és tudományfilozófiai problémaköreit. Legalább vázlatosan, nagy vonalakban.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a dialektika értelmezése, ontológiai és ismeretelméleti jellemzése (általános) filozófiai feladat. A feladat megoldására nyilván számtalan filozófiai rendszer számtalan képviselője képes. Ezúttal az engelsi felfogás sok elemzésében hivatkozott Lukács György-féle megoldást idézzük fel viszonylag részletesen. Lukács felfogásának érdekessége, hogy a *Történelem és osztálytudat* című művében, az 1920-as években határozottan és egyértelműen elvetette Engels felfogását, s a természet dialektikájával kapcsolatos nézeteit hegelianus tévedésnek nyilvánította. Ám az 1960-as évekre megváltozott Lukács álláspontja, s a természet dialektikájának elutasítását korábbi könyve legjelentősebb hibájának mondta.

Érdemes a részletekkel is megismerkedni. A *Történelem és osztálytudat* című mű „Mi az ortodox marxizmus?” fejezetének híres 6. lábjegyzetében ezt mondja Lukács: „Nagyon fontos a [dialektikának, mint] módszernek a történelmi-társadalmi valóságra vonatkozó korlátozása. A dialektika engelsi ábrázolásából származó félreértések lényegében azon alapulnak, hogy Engels – Hegel hamis példáját követve – a természet megismerésére is kiterjeszti a dialektikus módszert. Ugyanakkor a természet megismerésében nincsenek jelen a dialektika döntő meghatározottságai: szubjektum és objektum kölcsönhatása, elmélet és gyakorlat egysége, a kategóriák szubsztrátumának történelmi változása, mint a gondolkodásban való megváltozásuk alapja stb.” (Lukács 1971, 215). Részben Lukács álláspontja alapján, részben tőle független pozíciókból megfogalmazott számos hasonló véleménnyel találkozhatunk a filozófiai irodalomban (Sheehan 1985, Kangal 2020, Zwart 2021, Vogel 1996, Kircz 1998, Remley 2012, Schmidt 2014).

Lukács *Ontológiájában* revideálja a természet dialektikájára vonatkozó elutasító álláspontját. Az első, „Történeti fejezetek”-et tartalmazó kötet egzisztencializmust tárgyaló részében így ír: „Sartre [...] egyetért a marxizmussal számos [...] kérdésben [...], [de] ez az egyetértés nem küszöbölheti ki az ontológiai ellentétességet. Az ilyen elvi ellentétek központja a természet dialektikájának komplexusa. Mivel Marx számára a dialektika nem pusztán a megismerés elve, hanem minden egyes valóság objektív törvényszerűsége, az ilyen jellegű dialektika nem lehet jelen és nem működhet a társadalomban, ha nem volt meg a megfelelő ontológiai »előtörténete« a szervetlen és szerves természetben. Az ontológiailag felfogott dialektika értelmetlen, ha nem egyetemes. Ez az általánosság természetesen nem jelenti azt, hogy egyszerűen egyenlőségi jelet teszünk a természet és a társadalom dialektikája között; itt is érvényes Hegel megállapítása az azonosság és nem-azonosság azonosságáról” (Lukács 1976, I/97.).

Lukács ezzel együtt fenntart valamit korábbi Engels-kritikájából: továbbra is elveti a természet dialektikájának Engels által előszeretettel hivatkozott dialektikus törvénye, a „tagadás tagadása” ontológiai alkalmazhatóságát. Az *Ontológia* Hegelről szóló történeti fejezetében kritizálja például Engelsnek az *Anti-Dühringben* szereplő magyarázatát: „Engels a maga világos és népszerű módján szemlélteti [...] a tényállást. Meg akarja értetni Dühringgel azt a hegeli tagadást, amely akkor megy végbe, amikor például egy árpaszemből létrejövő növény »tagadja« korábbi árpaszem-létét: »Vegyünk egy árpaszemet. Az ilyen árpaszemeket billiószámra őrlik és főzik és erjesztik meg, és aztán elfogyasztják őket. De ha egy ilyen árpaszem megtalálja a számára normális feltételeket, ha kedvező talajra hull, akkor a meleg és a nedvesség hatására sajátos változáson megy keresztül, kicsírázik; az árpaszem mint olyan megszűnik, a tagadás tárgya lesz, helyébe a belőle keletkezett növény lép, az árpaszem tagadása« (Engels 1963, 132). A valóságban tehát számtalan esetben megsemmisül az árpaszem; ez a jogosult ontológiai kifejezés a »tagadás« logikailag meghatározott, ontológiailag azonban kevésbé értelmes műszavára. Csak meghatározott konkrét esetben fejlődik ki az árpaszemből biológiailag normális máskéntléte, a növény. De egyrészt elvonatkoztató módon nem vesszük figyelembe ennek a máskéntlétnek a konkrét, mérvadó meghatározásait, ha ezeket a mag »tagadásának« tekintjük, másrészt ezt a valóságos-dialektikus folyamatot elhomályosítja, ha a »tagadás« révén olyan esetekkel hozzuk formálisan egy nevezőre, amelyeknek tárgyilag semmi közük ehhez a folyamathoz. Engelsnek

tehát azt a feladatot kellett volna megoldania, hogy elválassza az ontológiai-dialektikus tagadást a számtalan pusztán logikai-formális tagadástól; itt nyilvánvalóvá válik, hogy semmilyen formális, logikai vagy ismeretelméleti kritérium nem létezhet az ilyen különválasztás végrehajtására, hanem mindig a konkrét reális folyamathoz, tehát a konkrét valósághoz kell folyamodni, a megkülönböztető mozzanat tehát tisztán ontológiai, pozitív meghatározottságú. Nem tisztázza tehát, hanem összezavarja az összefüggéseket, ha az ilyen különemű jelenségeket a »tagadás« logikai műszavának rendeljük alá” (Lukács 1976, I/216.).

Lukács úgy találja, hogy a tagadás ontológiai státusza további tisztázásra szorul: „[a] szervesen természet egyszerű tényei [esetében] [...] egyáltalán nincs tagadás, csupán az ígylétből a máskéntlétbe való átváltozások láncolata, olyan viszonylatok láncolata, amelyekben minden elem egyúttal máslett és másértvaló lét is. [...] A tagadás, létező, minőségileg meghatározott tárgyakra és folyamatokra alkalmazva semmiképp sem vezethet valódi egyértelműséghez a meghatározásban. Ameddig olyan tárgyról és folyamatokról van szó, amelyekben a mássá válás nem változtatja meg gyökeresen az alapvető létformát, ontológiailag teljesen megengedhetetlenek tartjuk a tagadás kategóriájának alkalmazását. [...] A mássá válás csak ott fogható fel objektíve ontológiai tagadásnak, ahol objektíve gyökeresen új fordulatot jelent a tárgyiasság- vagy folyamat-formákban. Így például egy élőlény halálának esetében, ahol megszűnik biológiai újratermelési folyamata, amely megszüntetve, vagyis a biológiai újratermelés törvényeinek alárendelve tartalmazza a fizikai és kémiai törvényszerűségeket is, és ahol az egykori szervezet meglévő anyagát ismét anyagiségének normális fizikai-kémiai törvényei kerítik hatalmukba. Ebben az esetben, noha a tagadásnak itt sincs szubjektuma, objektíve-ontológiailag tagadás meggy végbe, nevezetesen a szervezet önújratermelési folyamatának tagadása, és ebből a tagadásból nem csupán valami egyszerűen új, hanem ezzel ellentétben ontológiailag új keletkezik” (Lukács 1976, I/217–218.).

Az *Ontológia* harmadik könyvében, a *Prolegomenában* Lukács megpróbálja megvilágítani Hegel, Marx és Engels tagadásfogalomhasználatának különbségeit. A tagadás tagadása körüli viták kapcsán leszögezi, hogy Marx is kacérkodott néha a Hegelre jellemző kifejezésmóddal, de esetében ez csak „stilisztikai dekoráció”, és tárgyilag például közgazdasági érvelést használ. „Lényegesen különbözik ettől Engels álláspontja ebben a kérdésben. [...] Engels [...] magát

a tagadás tagadását is »egy igen egyszerű, mindenütt és naponként végbemenő procedúra«-nak tekinti, és a következőkben a természet, a társadalom, és az ideológia területéről vett legkülönbözőbb példákkal szemlélteti ezt a gondolatot (Engels 1963, 127 és utána) [...]; a természet dialektikájának előmunkálataiban pedig egy egész fejezetet szentel a dialektikus módszer általános jellemzésének. A tagadás tagadását itt szintén úgy tárgyalja, mint a három alapelv egyikét (Engels 1963, 358–363., valamint 487–513). Számunkra tehát természetszerűleg felmerül a kérdés: mennyire jogos ez? Ha a kérdés a lét – Marx által felvázolt – dialektikájára vonatkozik, akkor a válasz: semennyire. De ha a kérdés úgy hangzik: milyen szerepet játszik a hegeli rendszer, a hegeli dialektikus módszer felépítésében, akkor a válasz: rendkívül jelentőset” (Lukács 1976, III/129.).

Egyszóval Lukács szerint Engels a természet dialektikájának munkálatai során nem Marx, hanem Hegel dialektikáját alkalmazza. A *Történelem és osztálytudat* pozíciójához képest Lukács álláspontja tehát, úgy tűnik, annyit változott, hogy immár el tud képzelni egy marxi természetontológiát, de Engels természetontológiai felfogását továbbra is hegelianus tévedésként írja le – ezúttal a tagadás tagadására vonatkozó álláspontja miatt.

Lépjünk akkor tovább, és próbáljuk meg a szóban forgó természetontológia, azaz természetfilozófia jellemzését. Az ebbe az irányba mutató lukácsi intenciók a komplexitás fogalmának alkalmazása felé tendálnak. A *Prolegomena* korábban már idézett helyén található megállapítás szerint „ismeretes, hogy éppen Hegel volt az, aki a jelenségek komplex jellegét csakúgy, mint lényegük és összefüggéseik folyamatszerűségét elsőként megsejtette és valamennyi filozófiai módszertani felépítésének középpontjába állította” (Lukács 1976, III/129.). Ugyanakkor az *Ontológia* történeti Marx-fejezetében előkerül a komplexus fogalma a lét totalitása megragadásának kontextusában. Többek között ebben a formában: „[a]z a rendszerkritika [...], amelyet Marx tudatosan fejlesztett ki, a lét totalitásából indul ki és arra törekszik, hogy ezt a maga bonyolult és sokrétű viszonylataiban a lehető legteljesebb megközelítésben ragadja meg. De a totalitás itt nem formális-gondolati, hanem a valóban létező világ gondolati reprodukciója, a kategóriák nem valamely hierarchikus rendszerarchitektúra építőkövei, hanem csakugyan »a meghatározott lét formái, létezőmeghatározások«, olyan viszonylag totális, valóságos, mozgásban lévő komplexusok szerkezeti elemei, amelyeknek dinamikus, kölcsönös vonatkozásai mind extenzív, mind pedig intenzív

értelemben egyre átfogóbb komplexusokat eredményeznek. Az ilyen komplexusok adekvát megismerésénél a logika elveszti filozófiai vezető szerepét; mint a tiszta és ezért egynemű gondolati képződmények törvényszerűségének megragadására szolgáló eszköz [...]” (Lukács 1976, I/296.). Lukács a totalitást alkotó komplexusokról (Lukács 1976 I/339.) és az *Ontológia* „Szisztematikus fejezeteinek” a reprodukciót jellemző leírásában „komplexusokból álló komplexusok” értelmezésére vállalkozik (Lukács 1976, II/179.).

Ilyenformán természetontológiai vizsgálódásaink kiindulópontja is lehetne a (természeti) totalitást alkotó komplexusok és komplexusokból álló komplexusok elképzelése. Mindazonáltal, ahogyan a fentiekből bizonyára már kitűnik, korántsem egyértelmű, hogy beszélhetünk-e természeti totalitásról. Érdeemes talán felidézni a *Történelem és osztálytudat* nevezetes, a természet dialektikájának lehetőségét visszautasító lábjegyzete kapcsán már az 1920-as években fellángoló viták néhány tanulságát. Az 1923-ban kiadott *Történelem és osztálytudatról* az *Arbeiterliteratur* című folyóiratban a következő évben Rudas László és Abram Gyeborin éles kritikát jelentetett meg, többek között éppen a természetdialektika lehetőségének lukácsi elutasítását bírálva. Lukács „Hvosztizmus és dialektika” címmel írt hosszú cikkben reagált a kritikákra, védelmezve a *Történelem és osztálytudat* álláspontjait. A cikk azonban akkoriban nem, csak az 1990-es években jelent meg (Lukács 1996), s váltott ki reflexiókat. Számunkra a legérdekesebb talán a Marcuse tanítványaként világhírnévre szert tett technikafilozófus, Andrew Feenberg reflexiója lett. Feenberg – Marcuse vezetésével – Lukács filozófiájából doktorált (Feenberg 1981), s azóta se vesztette el Lukács nézetei iránti érdeklődését. Ennek nyomán születtek további írásai (Feenberg 2014, 2015, 2017b). Ezek inspiratív segítségével alighanem jobban megérthetjük Lukácsnak az engelsi természetdialektikára vonatkozó álláspontját. Egyszerűen szólva Lukács (is) a természethez kétféle emberi viszonyulást azonosít: a (társadalmi) gyakorlatit és az elvont tudományost. Az elvont tudományos viszony azonban idealizált, idealista, nem rendelkezik a totalitás attribútumaival, nem igazán komplex. A történeti, társadalmi gyakorlat által tapasztalt természet azonban éppen az ellenkezője, olyan totalitás, amelyik komplexusok komplexusaként (ami talán komplexumok komplexumaként valamivel jobban hangzik) azonosítható. Azaz Lukács végső soron kétféle természetről beszél, és az elvont, idealizált, hegeli változattal hozza kapcsolatba Engels természetdialektikáját (s elutasítása ebből a pozícióból ered),

míg a társadalmi, történeti, gyakorlati tapasztalatokból épülő természet (amelyik ilyen módon mindig társadalmi konstrukció) a szerinte marxi természetontológia kategóriáinak totalitása. Vagyis ebben az értelemben – a történetileg, társadalmilag determinált emberi praxis tárgyaként – létezik természeti totalitás.

Ezen a ponton azonban felsejlik Lukács – a modernista, pozitivistá hamis természettudomány-felfogást követő – tévedése. Csakis valamilyen elvont általános, pozitivistá alapokra épített természettudományt lehet ugyanis a történeti, társadalmi, gyakorlati emberi tevékenységtől független képződményként felfogni. A valóságos tudományos tevékenység, a valóságos tudomány intézményesült formái, eredményei, hordozói, közege és kontextusa a természettudományok esetében is szükségképpen a folyamatosan működtetett társadalmi praxis eredményeként léteznek. A természettudományok története, filozófiája és szociológiája világosan demonstrálja mindezt. Másként mondva: a természettudományoknak sincsen egy egyszer s mindenkorra adott tárgya, a természet a természettudományok szerint sem elvont, idealizált idealista képződmény. Komplex szerkezetű és folytonosan változó entitás és efféle entitások komplexusa. A természettudományok sikeres művelői számára mindez evidencia – és a természet dialektikájáról készített feljegyzései szerint egészen világosan látta ezt Engels is. Ilyenformán a természet dialektikájáról beszélve a valóságos természettudomány szemléletmódjáról és mindennapi praxisáról beszélünk. Lukács tévedett, amikor ezt nem vette észre, a valóságos természettudományos kutatómunka sokkal közelebb áll más társadalmi praxisokhoz, mint ahogyan ő feltételezte – valójában a társadalmi praxis egy specifikus formája.

Amennyiben tehát nem állítunk mesterséges akadályokat a természethez való közösségi viszonyainkban, feltárulhatnak előttünk a természet dialektikájának azon szereplői, amelyekről Engels is beszélt. Ehhez mindössze arra van szükségünk, hogy a tudomány s így a természettudományok működését is adekvát módon értelmező és leíró tudományfilozófiát válasszunk. Ilyen tudományfilozófiákat egyébként éppenséggel természetes módon alakíthatunk ki a marxista filozófia szemléletmódját követve. Amióta tudományfilozófia van, marxista indíttatású tudományfilozófiák is keletkeznek (lásd pl. Sheehan 1985, Zwart 2021). Sőt, a tudományfilozófiának az 1960-as években bekövetkezett szociológiai/hermeneutikai fordulata után évtizedekig domináns szerepe volt a konstruktivista/szociálkonstruktivista felfogásoknak. (Lukács már kimaradt ebből a fejleményből, Bence György

révén talán eljutott hozzá valami a hatvanas évek második felében, de ez már túl késő volt ahhoz, hogy érdemben reagáljon rá.) Az utóbbi években ismét fellendült a pozitivista/analitikus tudományfilozófia művelése, így a természettudományok adekvát értelmezésére törekvő gondolkodók tudománytörténeti, tudományszociológiai, technikafilozófiai és sok más egyéb diszciplína szemléletmódjával kombinálva a tudományfilozófia nézőpontját az ún. tudománytanulmányok (STS) felé orientálódnak (Leslie 2020).

Engelsnek a természet dialektikájára vonatkozó elképzelése nyilvánvalóan a természetfilozófia történetének is része, s akként is értelmezhető és értékelhető (Ropolyi 1985). A természet filozófiai leírásával foglalatosskódó természetfilozófiák lényegében a filozófia születésétől léteznek (Ropolyi 1997, 2003). Meghatározott társadalmi és kulturális feltételek mellett elég fejlett természetfilozófiai nézetekből keletkezhetnek a természettudományok (Ropolyi 1986, Fényes 1966, 1980). Engels felfogásához hasonló természetfilozófiák szép számmal előfordultak korábban is – persze némileg más formákban. Szignifikáns hasonlóságok mutathatók ki – a nyilvánvalóan látható hegeli természetfilozófia mellett – az arisztotelészi természetfilozófiával is. Ez a magyarázata, hogy Sayers kissé csodálkozva jegyzi meg (Sayers 2020): nem is érti mire fel ez a nagy értetlenkedés Engels természetdialektikai nézetei kapcsán, hiszen sok hasonló természetfelfogás volt már a természetfilozófia történetében. Talán megtaláltuk a választ: a pozitívizmus jelentős filozófusokat is megréfáló új keletű erejéről lehet szó.

A természet dialektikája

Miután többé kevésbé beláttuk, hogy beszélhetünk a természeti lét totalitásáról, talán már csak egy kérdés megvitatása nélkülözhetetlen: vajon az engelsi természetdialektikának mifélek lehetnek a természeti lét totalitását alkotó komplexusai? Ezek megközelítéséhez vegyük figyelembe a következőket: Engels szerint a dialektika az egyetemes összefüggés tudománya. A természet és a társadalom történetének tanulmányozásából következtethetjük ki a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeit, amelyek lényegében visszavezethetők a dialektika három univerzálisan érvényes összefüggésére: 1) a mennyiség minőségbe való átcsapása törvénye és fordítva, 2) az ellentétek áthatásának törvénye, 3) a tagadás tagadásának törvénye (Engels 1963b, 358.).

Vegyük észre, hogy ezekben a meghatározásokban Engels ismeretelméleti fogalmakkal jellemzi a (természet) dialektiká(já)t. Mindazonáltal, ha természetontológiai megállapításokat is szeretnénk tenni, szükség van alkalmas ontológiai kategóriák kialakítására és egy ontológiai érzékeny nyelvhasználatra is. A sokféle lehetőségből ontológiai kategóriákként válasszuk az identitás, az összetettség és a változékonyság adottságaival rendelkező létezőt. Másként mondva a természeti lét totalitását alkotó komplexitás (lukácsi nyelven komplexus) és a komplexitások komplexitásai is, identitással, szerkezettel és változékonysággal rendelkeznek. Az ismeretelméleti fogalmak és az ontológiai kategóriák világosan megfeleltethetők egymásnak: a komplex létező identitását mennyiség és minőség folyamatos és kölcsönös egymásba való átmenete értelmezi, a komplex létező instabil és inhomogén identitású,⁹ valamint változékonysága nem vezethet identitásának teljes mértékű megváltozásához vagy elvesztéséhez. Egy efféle, vagy ehhez hasonló dialektikus ontológia deklarációja okafogyottá teszi a Lukács által fentebb kifogásolt antropomorf, logikai műveletekre vagy „műszavakra” emlékeztető fogalmak használatát. Ilyenformán nem kifogásolható egy olyan objektív természetdialektika feltételezése sem, amelyik a természeti totalitást efféle komplexumokból állónak képzei el.

Az itt javasolt – és az engelsi természetdialektika kívánalmainak jól megfelelő – ontológiai elképzelés felvázolása nem különösebben nehéz gyakorlat. Különösen akkor, ha van némi tapasztalatunk az efféle ontológiai előfeltevéseket kereső és kipróbáló tudományos elméletekkel kapcsolatban. Fentebb is említettük, hogy alkalmas természetfilozófiai elképzelésekből tudományok szülehetnek – és ez természetesen fordítva is áll: minden tudomány alkalmaz alkalmas természetfilozófiai elveket, valamilyen ösztönösen vagy tudatos munkával kialakított természeti létező, természeti totalitás kategóriákat, s tanulmányozza azok komplexusait. Minden tudomány így működik – a különbségek a tudatosság mértékében és a komplexitások természetében és konkrét szituációkba való beágyazottságaikban vannak.

Különösen jól illeszkednek az engelsi természetdialektikához az utóbbi néhány évtizedben gombamód szaporodó komplexitás-tudományos diszciplínák. Ezek egyik első változata az Engels által is azonosított termodinamika volt, s azóta is maradt – persze sok-sok ilyen-olyan eltérő ontológiai feltevéssel élve, pl. a fentebb említett létmeghatározottságokban. Az utóbbi évtizedek sikeresebb, de ezzel együtt is általában rövid élettamú komplexitástudományai voltak

például a szinergika, a katasztrófaelmélet, a homokdombelmélet, a káoszelmélet, a rendszer- és hálózatelméletek sok-sok verziója.¹⁰ Ezekben a diszciplínákban általában minden említett, a természeti totalitás komplexumainak a dialektikus természetontológiákban szerepet játszó adottsága tanulmányozható, az identitás változásai, a strukturálódás vagy a struktúrák lebomlása, az emergencia jelenségei, és mindezek különféle kombinációi. Egyszerűen szólva: az engelsi természetdialektika (és persze esetenként másféle természetdialektikák is¹¹) és a komplexitáskutatás kéz a kézben járnak.

A komplexitásokból álló természeti totalitások tipikus változatai azok, amelyekben a természeti totalitás társadalmi, kulturális totalitásformák vonatkozásában nyitott, s valójában egy vagy több, a természeti totalitással kölcsönhatásban álló, s így természeti totalitás jellegét megszüntető, illetve korlátozó „mesterséges” egység jöhet létre, komplexusok komplexusainak komplexusai. Az efféle kölcsönhatás sokkal gyakoribb, mint elsőre gondolnánk: minden technikai, vagy lukácsi kifejezéssel praxis jellegű totalitás ilyen. Ezeknek – azaz a technika működtetésének – alapvető jelentősége van az ember (mesterséges) természetének és életkörülményeinek kialakításában. Technikai totalitásszituációkban a totalitás fölötti lényegi kontroll elvileg lehetséges. Az emberi lét a természeti és technikai létszférák sajátos, egyedi, történetileg konstituálódó együttlétezése – teljesen természetes és teljesen mesterséges totalitásforma: kiborg.

Jegyzetek

- ¹ Ez olyannyira standard téma, hogy meglehetősen hasonló megközelítésekkel találkozunk korábbi évfordulós összeállításokban (Arthur 1996), vagy tanulmánygyűjteményekben (Kircz–Löwy, 1998) is.
- ² Talán meglepő, de ez a körülmény egyáltalán nem egyedülálló a XIX. századi Németországban. Ismeretes, hogy Wilhelm Conrad Röntgen, aki 1901-ben elsőként kapta meg a fizikai Nobel-díjat, ugyancsak nem rendelkezett érettségivel.
- ³ Engels levele Marxhoz 1859. dec. 11. vagy 12. *MEM* 29. Budapest, Kossuth, 1972, 498.
- ⁴ Marx levele Engelshez 1860. dec. 19. *MEM* 30. Budapest: Kossuth, 1973, 126.
- ⁵ Marx levele Lassalle-hoz 1861. jan. 16. *MEM* 30. Budapest, Kossuth, 1973, 552.
- ⁶ Amiként elemzések garmadája próbálja feltárni – a marxi/engelsi materialista dialektika természetesen sok szempontból szükségszerűen el kell térjen az idealista hegeli dialektikától, egyesek szerint ez olyan mértékű különbség, hogy már nem is ugyanarról a módszerről van szó. Lásd pl.: Sheehan 1985, Vogel 1996, Zwart 2021 stb.

- ⁷ Engels: Marx temetése. *Marx és Engels válogatott művei* 3. Budapest, Kossuth, 1975, 428.
- ⁸ Engels: L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége. *Marx és Engels válogatott művei* 3. Budapest, Kossuth, 1975, 602.
- ⁹ A dolgozatban anti-parmenidészi ontológiaként jellemeztem a szóban forgó ontológiát (Ropolyi 2015).
- ¹⁰ Lásd pl.: Ropolyi 1996.
- ¹¹ A dialektika általánosításának egy lehetőségét veti fel például: Hargitai, Farkas, Ropolyi, Veress, Vankó 1997.

Felhasznált irodalom

- Arthur, Christopher J. (ed.) 1996: *Engels Today. A Centenary Appreciation*. Basingstoke–London, Macmillan.
- Cassegård, Carl 2021: *Toward a Critical Theory of Nature. Capital, Ecology, and Dialectics*. London – New York – Dublin, Bloomsbury Academic.
- Engels, Friedrich 1963 [1878]: *Anti-Dühring*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Engels, Friedrich 1963b [1925]: *A természet dialektikája*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Engels, Friedrich 1975 [1888]: L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége. *Marx és Engels válogatott művei*. 3. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Feenberg, Andrew 1981: *Lukács, Marx and the Sources of Critical Theory*. Totowa, Rowman and Littlefield.
- Feenberg, Andrew 2014: *The Philosophy of Praxis. Marx, Lukács, and the Frankfurt School*. London – New York, Verso.
- Feenberg, Andrew: Fracchia and Burkett on Tailism and the Dialectic. A Response. *Historical Materialism* 23(2), 228–238, 2015.
- Feenberg, Andrew 2017b: *Lukács's Concept of Nature*. (Kézirat)
- Fényes Imre 1966: *Fizika és világnézet. Bevezetés a fizika gondolatvilágába*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Fényes Imre 1980: *A fizika eredete. Az egzakt fogalmi gondolkodás kialakulása*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Fuchs, Christian (ed.) 2021: Engels@200: Friedrich Engels in the Age of Digital Capitalism. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 19(1), 1–194.
- Hargitai Richárd – Farkas Ödön – Ropolyi László – Veress Gábor – Vankó György: Tetralectics – An Approach to Postmodern Logic. *Symmetry: Culture and Science* 8(3–4), 295–313, 1997.
- Kangal, Kaan: Engels' Intentions in Dialectics of Nature. *Science & Society* 83(2), 215–243, 2019.
- Kangal, Kaan 2020: *Friedrich Engels and the Dialectics of Nature*. Cham, Palgrave/Macmillan.
- Kircz, Joost: Engels and Natural Science: A Starting Point. *Science & Society*, 62 (1), 62–78, 1998.
- Kircz, Joost – Löwy, Michael (eds.): Special Issue: Friedrich Engels – A Critical Centenary Appreciation. *Science & Society* 62(1), 1–182, 1998.
- Leslie, Christopher: Revisiting Friedrich Engels's Dialectics of Nature in an Age of Digital Idealism. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 19(1), 78–96, 2021.

- Liebknecht, Wilhelm 2009 [1896]: *Karl Marx: Biographical Memoirs*. BiblioLife. <https://www.marxists.org/archive/liebknecht-w/1896/karl-marx.htm>
- Lukács György 1971 [1923]: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Lukács György 1976: *A társadalmi lét ontológiájáról I–III*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Lukács György: Hvosztizmus és dialektika. *Magyar Filozófiai Szemle* 40(4–6), 459–537, 1996.
- Remley, William L.: Sartre and Engels. The *Critique of Dialectical Reason* and the Confrontation on the Dialectics of Nature. *Sartre Studies International* 18(2), 19–48, 2012.
- Ropolyi László: Darwin, Marx, Boltzmann. Egy világgép tükörcserepei. *Világosság*, XXVI, 417–423, 1985.
- Ropolyi László: A természetfilozófia megszüntetése. *Filozófiai Figyelő* VIII (2), 77–86, 1986.
- Ropolyi László 1996: Approaches to Complexity and Complex Systems. 145–152, In: K. Martinás – M. Moreau (eds.): *Complex Systems in Natural and Economic Sciences*. ELFT, Budapest.
- Ropolyi László 1997: A természetfilozófia fogalma és formái. In: *Előadások a természetfilozófia történetéből*. Egyetemi jegyzet, ELTE TTK, Budapest, 9–40.
- Ropolyi László 2003: Bevezetés a Principia Philosophiae Naturalis könyvsorozathoz. In: *Isaac Newton válogatott írásai*. Vál.: Szegedi P., Budapest, Typotex, 7–43.
- Ropolyi László: Representations and inhomogeneous beings. *Interdisciplinary Description of Complex Systems* 13(4), 540–547, 2015.
- Rose, Hilary – Rose, Steven 1976: The Problematic Inheritance: Marx and Engels on the Natural Sciences. In: Rose, Hilary – Rose, Steven (eds.): *The Political Economy of Science. Ideology of/in the Natural Science*. London – Basingstoke, Macmillan, 1–13.
- Saito, Kohei (ed.) 2021: *Reexamining Engels's Legacy in the 21st Century*. Cham, Palgrave/Macmillan.
- Sayers, Sean: *Engels and the dialectic of nature*. <https://www.academia.edu/s/dc5e5ae607> 2020. október/november.
- Schmidt, Alfred 2014 [1962]: *The Concept of Nature in Marx*. London – New York, Verso.
- Sheehan, Helena 1985: *Marxism and the philosophy of science: a critical history: the first hundred years*. Atlantic Highlands – New Jersey, Humanities Press International.
- Vogel, Steven 1996: *Against Nature: The Concept of Nature in Critical Theory*. Albany, NY, SUNY.
- Vogel, Steven: For and Against Nature. *Rethinking Marxism. Journal of Economics, Culture & Society* 11(4), 102–112, 1999.
- Zwart, Hub: Friedrich Engels and the Technoscientific Reproducibility of Life: Synthetic Cells as Case Material for Practicing Dialectics of Science Today. *Science & Society* 84(3), 369–400, 2020.
- Zwart, Hub 2021: *Continental Philosophy of Technoscience*. (Kézirat)

Amerika: az utolsó utáni pillanat

A 2020. novemberi választások az Egyesült Államokban

Napok, hetek múltak el a november 3-i választások keltette politikai földrengés óta, ám az utórengek azóta sem szűnnek.

Trump-Nero továbbra is tagadja vereségét, a világ lángokban áll, és miként a Nerók általában, szeret énekelni, miközben ég Róma és ég a világ...

Trump választások utáni első intézkedése az volt, hogy leváltotta védelmi miniszterét, Mark Espert, aki előző nyáron nem volt hajlandó katonákat küldeni a George Floyd halála után kitört zavargások leverésére. Espert Christopher Miller, a *Nemzeti Terrorellenes Központ* (NCTC) igazgatója váltotta fel, aki korábban a *Különleges Erők* zöldsapkás alitlakulatainak ezredese volt. Ezután a *Védelmi Minisztérium* főtitkárhelyettesét, James Andersont kényszerítette lemondásra, és saját pretoriánusait helyezte a Pentagon és a biztonsági szolgálatok kulcspozícióiba.

Eközben a bíróságokon javában zajlik a republikánusok háborúja a választás eredményének megsemmisítéséért – a győzelem bármilyen komolyabb reménye nélkül. Trump banditái nem hagynak fel a (gyakran fegyveres) tüntetésekkel, ahogy ez november 14-én, Washingtonban is történt. Trumpot „győztesnek” kiáltják ki, és elítélik a választást, mint „tisztelességtelent”, mint a „szocialista összeesküvés” eredményét!

Mialatt a Demokrata Párt és a nemrég megválasztott Joe Biden önmérsékletet tanúsít, szavazóit nyugalomra intve, a színpalak mögött az uralkodó osztály belső körei szünet nélkül tanácskoznak. Mint kiderült,¹ november 6-án reggel 7:30-kor 30 kapitalista óriáscég (köztük a *Blackstone*, a *Goldman Sachs*, a *Johnson & Johnson* és a *Walmart*) részvételével rendkívüli Zoom-meetinget tartottak, hogy megvitassák a Jeffrey Sonnenfeld (a vészhelyzeti tanácskozás kezdeményezője) és Timothy Snyder (mindketten a Yale Egyetem tanárai)

által felvetett kérdést, egy „közelgő puccs” eshetőségét. Ezen a kora reggeli különleges tanácskozáson Steven Schwartzmann, a *Blackstone* óriáscég alapítója és a republikánus kampány egyik fő finanszírozója nyíltan védelmébe vette Trumpot, álláspontja korrektségét, intézkedései „legitimitását”. Úgy tűnik, a Wall Street más nagyfőnökei nem osztották e nézetét.

Trump tovább harcol. Nem csupán tagadja, hogy megkezdődött az átmenet a hatalom átadásához, hanem Biden csapatától megtagadja az információkhoz való hozzáférést biztonsági kérdésekről, sőt a koronavírus-járvány lefolyásáról is, miközben a fertőzöttek száma elérte a 11 milliót, a haláleseteké pedig átlépte a 250 ezret, s a becslések szerint, 2021 februárjában, röviddel az USA új elnökének beiktatása után, el fogja érni a 400 ezret.

Az USA és vele a világ most ismeretlen vizek felé hajózik. A november 3-i választás feltárta a begyógyíthatatlan, egyre szélesedő társadalmi hasadásokat a legerősebb kapitalista országban, a globális kapitalista rendszer központjában. A következmények kiszámíthatatlanok, nemcsak az USA-ra, hanem magára a globális kapitalista rendszerre nézve is, amely megroppant az elhúzódó, megoldatlan strukturális válságok megrázkódtatásaitól, valamint a továbbra is kontrollálhatatlan világjárványtól szenved, s ez rövid és hosszú távon egyaránt pusztító hatással van az amúgy is válságba zuhant világgazdaságra.

Trockij már az 1920-as években (amikor az USA mint globális hegemon hatalom Nagy-Britannia helyébe lépett) hangsúlyozta: az amerikai kapitalizmus nem tudja fenntartani *belső* egyensúlyát anélkül, hogy globális egyensúlyra támaszkodna.² És ez a globális egyensúly egyértelműen megbomlott, a tőke finansziális globalizációjának 2007–2008-as robbanásszerű válsága óta, aminek jelképes pillanata a *Lehman Brothers* összeomlása volt.

E globális, rendszerszintű destabilizáció és az egész hozzá vezető folyamat – a tőke ellentmondásainak kifejlődésével, felerősödésével, globalizációjával és a robbanásig való kieleződésével – volt az elsődleges ok, amely az USA-ban megrendítette a társadalmi, gazdasági, politikai egyensúlyt. Ez az az erő, amely az amerikai társadalmi formáció összes tektonikus repedését okozza, s nem csökkenő intenzitással globális rengéseket kelt.

Az amerikai társadalom látható felbomlása a 2020. novemberi választások után megdöbbenést és félelmet váltott ki. Nem lehet rajta úrrá lenni ördögüzéssel, a demokraták és Biden megbékélésre szólító felhívásaival. A bomlás minden szinten zajlik. A kongresszus meg-

oszlik a szenátus és a képviselőház között. Utóbbiban a demokraták mérsékelt többségben maradtak. Az új elnöknek azonban ellenséges, a republikánusok által ellenőrzött szenátussal kell majd megküzdenie (valószínűleg a két megmaradt georgiai helyet eldöntő második forduló után is), amely képes blokkolni a demokraták minden intézkedését és arra kényszeríteni Bident, hogy elnöki rendeletekhez folyamodjon.* A kihalásos alapon működő Legfelsőbb Bíróságot (ahova Trumpnak a választások előtt sikerült saját szélsőjobboldali szövetségeseit kineveznie) elsöprő republikánus többség ellenőrzi. Trump mozgalma, bármilyen akadályokkal találkozik a helyi bíróságokon, végső megoldásként a Legfelsőbb Bíróságra számít.

Törésvonal húzódik az államigazgatási szerveken belül éppúgy, mint az államigazgatás intézményei között, szövetségi és helyi szinten egyaránt, beleértve a fegyveres erőket, az FBI-t és a CIA-t is (amint arról Trump legutóbbi menesztései és kinevezései is tanúskodnak). A választásokkal a politikai válság nem oldódott meg, sőt, már a rendszer egészének válságjegyeit mutatja: a burzsoá államhatalom sokréttű válságává vált, Foucault kifejezésével: „kormányozhatósági” válsággá, a lakosság irányításának válságává – materiális és ideológiai értelemben egyaránt –, a polgári kormányzás „művészetének” válságává.

Az uralkodó osztály mélyen megosztott, de megosztott a népesség is, amelyen uralkodik. Az 1900 óta példa nélküli, tömeges részvétel mellett megtartott választáson 74 millióan Trumpra és közel 79 millióan ellene – a színtelen, konvencionális demokrata Bidenre – szavaztak. Az amerikai társadalom valójában két táborra oszlott: „azokra, akik utálják Trumpot, és azokra, akik utálják azokat, akik utálják Trumpot”. Az előbbieket „fasisztának” tartják az utóbbiakat, akik viszont őket „kommunistának” bélyegzik. A társadalom polarizálódása a weimari köztársaság disztópikus „második kiadására” emlékeztet, csak éppen egy erős kommunista és szociáldemokrata párt nélkül, illetve anélkül, hogy Trump képes lenne egyfajta második Hitlerré vagy inkább Mussolinivá válni.

A társadalom politikai megosztottsága nem egyszerűen vertikális hasadást jelent. Az osztályokat, nemzetiségeket, rasszokat és nemeket

* A georgiai szenátusi pótválasztáson, 2021. január 5-én, mindkét szenátusi helyet a Demokrata Párt jelöltjei szerezték meg, s ezzel a demokraták – a szenátus elnöki tisztségét betöltő aelnök, Kamala Harris szavazatával – a képviselőház után a szenátusban is többségbe kerültek. – *A szerk.*

elválasztó határok mentén mindkét tábor az eredeti törésvonalat keresztbe metsző hasadások osztják meg.

Hevenyészett, felszínes megközelítés lenne, ha – egyfelől – a fehér munkásosztály tagjait a Republikánus Párt, másfelől – az ún. „identitáspolitika” jegyében – a szociális jogokért harcolókat a demokraták szavazóinak tartanánk. Az iparát elveszített középnyugati államok, a „rozsdadoezet” szegény és általában munkanélküli munkásai például, akik előzőleg Obamára szavaztak, 2016-ban Trumpra adták le voksukat. Majd 2020-ban vidéken és a kisvárosokban ismét ellene szavaztak, s Biden munkásbarát ígéreteiben bízva, őt támogatták az úgynevezett „ingadozó államokban”: Pennsylvaniában, Wisconsinban, Arizonában és Michiganban.³

Tény, hogy az amerikai hátország egykori ipari központjaiban a munkásosztály nagy része alig képes a túlélésre a tartós munkanélküliség és az általános kétségbeesés, a távoli és közönyös „elit” iránti harag közepette, ami védtelenné teszi őket a Trump-féle populisták fasiszta demagógiájával szemben. A republikánusok állítása azonban, miszerint ők lennének a jelenlegi „munkáspárt”, minden alapot nélkülöz. A republikánus párt közismert kötődésének az amerikai nagypolgársághoz és a *Wall Street* fináncoligarchiájához mély történelmi gyökerei és szilárd anyagi háttere van. Az uralkodó osztály felbomlása és a dolgozó osztályokon belüli megosztottság nem szünteti meg az amerikai nagytőke és a kétpártrendszer egyik pillére közötti szoros köteléket.

Másrészt a *Black Lives Matter* mozgalom aktivistáit – nőket, spanyol ajkú menekülteket, az LMBTQ-közösséget, szegényeket, munkanélkülieket és diákokat: mindenkit, aki „utálja Trumpot”, és akinek sikerült megakadályoznia Trump újraválasztását –, sokféleségükön átívelő egységük dacára sem szabad azonosnak tekinteni – figyelmen kívül hagyva a történelmi tényeket – a megelőző évtizedek, vagy akár a globális válság előtti időszak „identitáspolitikai” mozgalmának résztvevőivel.

A világválság első hulláma alatt hivatkoztunk a *Center for Strategic and International Studies* (CSIS) jelentésére,⁴ ami 2020 márciusában jelent meg, „The Age of Mass Protests – Understanding an Escalating Global Trend” („A tömeges tiltakozások kora – A fokozódó globális trend megértése”) címmel. E jelentés egyebek mellett megállapította, hogy a Trump 2016-os megválasztását követő három évben példátlan radikalizálódás következett be, és a tömegek mozgósítása zajlott, „15–25 millió ember részvételével, fölülmúlva az egykori polgárjogi mozgalmat és a vietnámi háború elleni békemozgalmat is!”

Jellemző fejlemény a fiatalok és különösen a nők radikalizálódása. Ez megnyilvánult a baloldali *Amerikai Demokratikus Szocialisták* (*Democratic Socialists of America, DSA*) népszerűségének látványos növekedésében is. A DSA a Demokrata Párton belül működik, és kezdetben – a Bernie Sanders elnökjelöltsége melletti mozgalom keretei között – rendkívül aktív volt, majd az elhúzódozó 2020-as választási kampány során taglétszáma 5000-ról 81 000 főre duzzadt. A DSA kongresszusa 2019 nyarán kimondta: választani „Bernie vagy a csőd” („Bernie or Bust”) között lehet. De miután a Demokrata Párt bejelentette a konzervatív Biden jelölését, a demokratikus szocialisták egészen a demokratákkal való szakításig jutottak. Reformista politikájuk végül Sanders visszalépéséhez vezetett, s ők is Biden támogatására szólítottak fel. Bár a demokratikus intézményrendszer boszorkányüldözést folytatott ellenük, és hevesebben támadta őket, mint a republikánusokat, 2020 novemberében a 40 DSA-jelöltből 29-et be tudtak választatni a szenátusba és a képviselőházba.

Más szavakkal, a heterogén Trump-ellenes tábor az osztályközi együttműködés frontjába rendeződött, nagypolgári hegemonia alatt álló *sui generis* „népfronttá” alakult. Olyan osztályok felett átívelő tömbbé, amely magában foglalta a Demokrata Pártot, az amerikai nagypolgárság egy részét, szemben a politika szabályait felrúgó Trump nacionalista, szélsőjobboldali politikájával és az általa okozott veszélyes zűrzavarral. Maga mögött tudhatta nem csupán Németország és Franciaország uralkodó osztályait, az EU és a NATO többségét, hanem az elnyomottak széles tömegeit is, akiknek mozgósítása nélkül Trump nem ismerte volna meg a vereség ízét.⁵

Senki sem becsüli le, mit jelentett volna az amerikaiaknak, beleértve azokat is, akik órá szavaztak, Trump győzelme és visszatérése a Fehér Házba. Senki sem becsüli le, hogy ez mekkora hátszelet adott volna szerzte a világon a diktátoroknak és a fasisztáknak. De senkinek sem kellene lebecsülni azokat a veszélyeket sem, amiket az elégedetlen tömegeknek – alternatív forradalmi megoldás, vezetés és szervezet hiányában – a nagypolgári hegemoniához és a birodalmi politikát folytató Demokrata Párt szekértáborához való (remélhetőleg ideiglenes) kötődése jelent. A veszély nagy, különösen a mély válság és a rendkívüli polarizálódás mai viszonyai között, egy „olyan országban, amely a polgárháború (a XIX. század második fele) óta nem volt ennyire megosztott, politikai és gazdasági értelemben egyaránt”.⁶

A német szociáldemokraták által az amerikai helyzetről készített elemzés fentebb idézett kivonatán kívül is számos amerikai és külföldi

elemző vont párhuzamot az amerikai polgárháborúval. Noha általában csak a felszínt kapargatják, egészen nem tévednek. Az amerikai társadalmon belüli, említett törésvonal, egyenlőtlenség, társadalmi (osztály, faji, etnikai, nemek közti) megosztottság és kirekesztés, ami a választások során felszínre került, szintén nem az „identitáspolitikai” megszállottság terméke. Mindezek eredeti, valóságos strukturális és funkcionális elemei a világkapitalizmus egyenlőtlen és összetett történelmi fejlődése nyomán kialakult amerikai kapitalista társadalmi rendnek. Ezeken az ellentmondásokon csak az a társadalmi erő – a munkásosztály – lehet úrrá, amely tudatosan, Marx kifejezésével,⁷ „univerzális osztályként” cselekszik. Az a társadalmi osztály, amely nem szabadíthatja fel önmagát anélkül, hogy egyúttal ne szabadítsa fel az összes elnyomottat és kizsákmányoltat, s ne teremtsen meg az egyetemes emberi emancipációt: a világméretű *kommunizmust*.

A polgárháború lezárulása, 1865 után az amerikai ipar gyors fejlődésnek indult. A legkülönbözőbb származású bevándorlókból és a korábbi déli rabszolgákból tömeges ipari proletariátus alakult ki, egy hatalmas, nyersanyagokban gazdag, két óceán felé nyitott országban (miután kiirtották az őslakosokat), anélkül, hogy olyan feudális eredetű akadályokba ütközött volna, amelyek Európában gátolták-nehezítették a kapitalizmus kialakulását. Ezek a történelmi és tárgyi előfeltételek tették lehetővé Amerika felemelkedését, hogy azután az I. és főleg a II. világháború után globális, imperialista nagyhatalommá váljon.

Az amerikai kapitalizmus terjeszkedése 1865 után, majdnem a XX. század végéig, a Mississippi-medence ipari központjaiból indult ki. A háború utáni Bretton Woods-i szerződések Amerika-központú, nemzetközi építményének 1971-es összeomlásával azonban, a tőke túltermelési válságának kitörésével, majd 1980-tól a pénztőke és az úgynevezett „neoliberalizmus” vezérelte globalizációval az amerikai kapitalizmus létének és működésének feltételei gyökeresen megváltoztak.

A Mississippi-medence nem maradhatott az amerikai kapitalizmus éltető központja. Gazdaságilag összeomlott a globalizáció körülményei között bekövetkezett dezindusztrializáció és a vállalatok alacsony munkaerő-költségű országokba történő áttelepülése miatt. „Rozsdaövezet” lett belőle, munkanélküli, kétségbeesett proletár populációval, elszegényedett kispolgárokkal. Az amerikai kapitalizmus dinamikus központjai, a pénzügyi tőke és az új high-tech vállalatok (néhány kivételtől eltekintve) az ország belsejéből a keleti és a nyugati partvidékre költöztek. Ez a kulcs a legutóbbi választások mögött

meghúzódo történelmi folyamat megértéséhez, amiben mintha az egykori polgárháború filmjét játszanák újra.

A társadalmi és politikai földrajzban bekövetkezett drámai változás a világkapitalizmus előrehaladott hanyatlásának következménye volt, amely a történelmi fejlődésének az imperializmus és a pénzügyi tőke mindenhatósága – valamint az elősködés és stagnálás összes ellentmondásai – által meghatározott, utolsó szakaszába érkezett. Az elmúlt harminc év pénzügyi globalizációja az „amerikai álmom” és a globális amerikai hegemonia hatyúdala volt. Most, a „tökéletes vihar” („perfect storm”)* idején elérkezett az „istenek alkonya”...

Amerika Trump után

Biden elnöksége, az Elektori Testület 2020. decemberi jóváhagyása ellenére, agyaglábakon indul útjára. Sokkal több és sokkal keményebb, ha épp nem megoldhatatlan problémával néz szembe, mint Trump dühödt kampánya, amely a bíróságokkal és szélsőjobboldali csöcselékkal kívánja megsemmisíteni a választási eredményeket, vagy, legrosszabb esetben, elindítani egy még gyerekcipőben járó fasiszta mozgalmat, hogy bosszút álljon a vereségért.

Az új elnökség egyik lába agyagból van, mivel az államhatalom egész építménye megingott, szövetségi és tagállami szinten egyaránt, irányító testületei egymás ellen harcolnak, és a valóság keserűen rációfolt a demokraták és a közvélemény-kutatók ábrándjára, hogy egy „kék hullám” majd elsöpöri a republikánusokat. De agyagból van a másik láb is, mert a társadalom maga is sokszorosan megosztott, a kormányzat, a hatalmi apparátus nem képes arra, hogy a társadalmat úgy „kormányozza” és irányítsa, ahogyan ezt a gazdasági fellendülés és a vitathatatlan amerikai világhegemonia korszakában tette. Ám legfőképpen: mindkét agyagláb belesüpped a sosem tapasztalt, sokdimenziós kapitalista válság futóhomokjába, aminek legszembetűnőbb megnyilvánulása és legsúlyosabb tényezője a Covid-19-járvány.

Az állam a koronavírus-járvány kitörésekor, a Kongresszussal együttműködve, addig soha nem látott pénzügyi mentőcsomagot fogadott el, 1000 milliárd dolláros hitelt vettek fel a Federal Reserve

* A 2008–2009-es pénzügyi világválsággal kapcsolatban elterjedt – eredetileg meteorológiai – (szak)kifejezés – *A szerk.*

Banktól, ami messze túlment a Lehman Brothers 2008-as összeomlása utáni, addig példátlan mértékű hitelfelvételen is.

A kongresszus kétpárti megállapodás segítségével sürgősen elfogadta a CARES-Coronavírus Aid Relief and Economic Security) törvényt (amely nevével a „care” – gondoskodás – szóra utal). A Fed-nek ötszázmilliárd dollárt bocsátottak rendelkezésére, ez aztán később a tízszeresére nőtt. 454 milliárdból 4 586 milliárd dollár lett: ezt az összeget a nagyvállalatok közül is a legnagyobbak megmentésére fordították. Csak az összehasonlítás kedvéért említsük meg, hogy a CARES-törvény alapján felhasznált tőkealapokból mindössze 603 milliárd jutott a magánszemélyek és a családok, a munkanélküliek és a diákok támogatására. Ebben is megmutatkoztak az amerikai társadalom égbekiáltó egyenlőtlenségei. Közismert tény az is, hogy a családok jövedelmeinek egyenlőtlenségét mutató Gini-index Amerikában magasabb, mint Costa Ricában vagy Dél-Afrikában!⁸

Miközben a kamatlábakat zérószinten tartotta, a Fed 13 hitelprogram keretében könnyen igényelhető, olcsó hiteleket nyújtott kisebb-nagyobb vállalkozásoknak és az önkormányzatoknak a járvány okozta recesszió alatt. „A program lehetővé tette a Fed-nek a vállalatok adósságainak, köztük jó néhány bővlikötvénynek, a helyi és államadósságoknak a felvásárlását, a kis- és középméretű vállalatoknak nyújtott kölcsönöket, és azt, hogy a rövid távú finanszírozás támogatása révén ezermilliárd dollárokat öntsön a pénzpiacokra.”

Mivel a sürgősségi intézkedések 2020. december 31-én lejárnak, a Fed kérte, hogy 2021 végéig tartsák fenn őket. Azonban a választások során feltárult hatalmas hiányosságok megint azzal fenyegetnek, hogy meghiúsítják a gazdaság megmentésének programját. Mivel a járvány futótűzként terjed, felgyorsítva a gazdasági visszaesést, a Pénzügyminisztérium és Trump távozó pénzügyi államtitkára, Steven Mnuchin – első ízben – vitába keveredett a Fed-del és elnökével, Jay Povellet, azt követelve, hogy a Fed a segélyhiteleket a középméretű vállalkozások és a túlzottan eladósodott önkormányzatok megsegítésére korlátozza, és térítse vissza a fel nem használt pénzalapokat az államkincstárnak. Mnuchin fellépése nyilvánvalóan Trump (Biden elnökségét törvénytelennek bélyegezni és aláásni próbáló) „felperzselt föld” stratégiájának része volt. Ahogy ez várható is volt, nyugtalanság és az árak visszaesése mutatkozott a részvénytőzsdéken, s erőteljesen reagáltak a demokraták és a közgazdászok is.

A Harvard ismert professzora, Bill Clinton egykori pénzügyminisztere, Larry Summers arra panaszkodott, hogy Mnuchin Trump

„mindent felégetni” politikáját követi – ellentétben például Hank Paulsonnal, aki a Bush-adminisztráció pénzügyminisztere volt Bush leköszönésekor, ami éppen egybeesett a 2008-as gazdasági világválsággal.⁹ Summersnek ez a megfigyelése önmagában mutatja, hogy az amerikai politikai-gazdasági válság már nem ott tart, ahol tíz évvel ezelőtt, a világválság kitörésekor.

Ma, ahogy Summers figyelmeztetett: „nem tudjuk megmondani kitör-e, és ha igen mikor, a válság a hitelpiacokon. Általánossá váltak a pénzügyi válságokat (és rengéseket) követő újabb sokkhatások a befektetők körében. Hiba lenne – ahogy Steven Mnuchin teszi – megfosztani az országot a kezelésükre szolgáló pénzügyi eszközöktől.”

Mnuchin azzal üt vissza, követve főnökét, hogy kijelenti: a járvány ellenére „kitűnő a gazdasági helyzet!” Mindenki tudja, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz. Az előre nem látott kiadásokra szánt állami programok készpénzkészlete a spekulációs piacokra került, a fiktív tőkék buborékjait duzzasztotta, míg a termelést sorsára hagyták, kiszolgáltatva a tőke túltermeléséből fakadó válságnak. A Trump minisztere által követelt visszatérítendő összegek végső soron olyan pénzalapok, amelyek a középmeretű vállalkozások és súlyosan eladósodott önkormányzatok túlélését tennék lehetővé, ha a gazdasági válság súlyosbodna. Például a 600 milliárdos kerettel tervezett Main Street hitelprogram eddig kevesebb, mint 5 milliárd dollárnyi hitelt nyújtott.¹⁰ Mnuchin azt kéri, hogy a többit juttassák vissza miniszteri-umának ... Célja egyértelmű: az új elnök intézkedéseinek szabotálása. Még ha az új adminisztráció akarja is újraaktiválni ezeket a pénzalapokat, akkor sem tudná ezt automatikusan megtenni. Értékes időt vesztené akkor, amikor nincs idő késlekedni.

A Fed elnöke, Jay Powell is diplomatikusan ellenvéleményének adott hangot Mnuchinnal és Trumppal szemben, mondván, hogy az elkövetkező hónapok „nagy kihívások elé állítják az amerikai gazdaságot”.¹³

A leköszönő Trump és apparátusának szabotázsa nélkül is patthelyzet áll fenn a tőkés gazdaságban: a világválság alatt és – egyelőre nem látható – végén is. A tőke kirobbanó, belső ellentmondásait már nem lehet megoldani a kevésbé ortodox monetáris politika eszközeivel. A tőke és az érték *pénzbeli formája* (és ennek *szimbolikus megjelenítője, a valuta*) közti különbséget és a köztük lévő ellentmondás okait Marx mélyrehatóan elemezte *A tőke* I. és II. kötetének első fejezeteiben.

Maga a Fed, de a többi központi bank is, például az Európai Központi Bank vagy a Bank of England, a Bank of Japan, amelyek más rendkívüli intézkedéseket is hoztak (a járvány kitörését követően) a

likviditás biztosítása érdekében, olyan zsákutcába kerültek, amelyet Mohamed el-Erian (jól ismert pénzügyi szakember, *hedge fund* menedzser, jelenleg cambridge-i professzor) „lose-lose” szituációnak nevezett, olyan helyzetnek, amiben mindhárom lehetséges döntés veszteséget jelent.

A monetáris likviditás az eddig megszokottól eltérő intézkedésekkel történő biztosítását illetően a nagybankok „veszítenek, ha megpróbálják leállítani az intézkedéseket, mert pénzügyi instabilitást és kárt okozhatnak a reálszférában. Ha radikálisabb intézkedéseket hoznak, növelve a pénzkínálatot, akkor csökkentik az ösztönzést a kockázatvállalásra. De veszítenek akkor is, ha a jelenlegi gyakorlatot folytatják, mert akkor tovább növekszik a szakadék a realgazdaság és pénzpiacok között.”¹¹

Ugyanakkor, „a hitelpiacokon bekövetkező pánik vihara”, amelyről Larry Summers beszélt, látható veszéllyé válik, ha figyelembe vesszük a csillagászati léptékű amerikai és globális államadósságot.

„Az IIF (Institute of International Finance) legfrissebb hivatalos adatai szerint, a globális államadósság 2020 harmadik negyedévében meghaladta a 272 ezer milliárd dollárt. És a rendelkezésre álló adatok szerint ez év végéig eléri a 277 ezer milliárdot! Ez azt jelenti, hogy a globális adósság több mint három és félszerese a globális GDP-nek (a GDP 365%-a). Az IIF által közzétett, elemzett adatok azt mutatják, hogy 2020 első kilenc hónapjában a globális államadósság 15 ezer milliárd dollárral növekedett. Feltűnő, hogy a fejlett, OECD-országok államadóssága sokkal jobban nőtt. Az államadósság növekedése a fejlett országokban, 2020 harmadik negyedévében elérte a 432%-ot. A növekedés felét az USA adósságnövekménye adja [...].”¹²

Amerika Trump után egyelőre még az „Örjöngő Trump”^{*} című satirikus drámát éli át, a „felperzselt föld” kampány minden további pusztító következményével együtt, s a válság és a világjárvány által már felperzselt talajon nem tud „visszatérni a normalitáshoz és megbékéléshez” – amit a demokraták retorikája hirdet. A *Financial Times* szerkesztője, Rana Foroohar rámutatott: „Trump nem oka, hanem tünete volt annak, hogy a közélet ingája túlzottan kilendült, a nagyvállalatok tőketámogatása, a politika és az üzleti élet korrupciója felé [...].”¹³

* Utalás Ludovico Ariosto olasz reneszánsz költő (Orlando Furioso) „Örjöngő Lóránt” című eposzára. – *A ford.*

Ugyanő emlékeztetett a „november 6-án reggel 7.30-kor, 30 kapitalista óriásvállalat CEO-i részvételével tartott rendkívüli Zoom-meeeting”-re is, amelyről már szoltunk,¹⁴ s arra, hogy a többséget (Stephen Schwartzman, az óriási Blackstone alapítója kivételével) aggasztotta, hogy Trump nem hajlandó elfogadni a választás eredményét, s hogy az ebből keletkezett zűrzavarnak az új elnök (2021. januári) beiktatásáig súlyos pénzügyi következményei lesznek.

Rana Foroohar helyesen utal arra, hogy a találkozó a maroknyi, érdekeit érvényesítő pénzmágnás politikai nyomásgyakorlása felzaklatta a közhangulatot, különösen a Trumpra szavazó plebejus réteg körében. De a találkozó emlékezetünkbe idézi Shawn McGuire és Charles Delahunnt egészen friss, 2020 novemberében (az Institute for New Economic Thinking jóvoltából) megjelent tanulmányát is, amely kimutatja, hogy az amerikai politika bármilyen változását a lakosság leggazdagabb 10 százalékának véleménye határozza meg! Ebből is látszik, mennyire demokratikus az az Amerika, amely „a par excellence demokrácia modelljét” jelentette az egész úgynevezett „szabad világ” számára, a liberalizmus koronaékszere, a transzatlanti „köztársaság”. Abraham Lincoln, Benjamin Franklin, a költő Walt Whitman, aki egy egészen más Amerikát képzelte el, és Henry David Thoreau forog a sírjában.

Ez nem csak a polgári demokrácia és a parlamentarizmus visszaszorulása, nem csak a hanyatló Amerikában való hanyatlásuk jele. A legfejlettebb kapitalista országban a kapitalizmus mint *globális rendszer* hanyatlása nyilvánul meg.

Pontosan a történelmi hanyatlás következménye, hogy az, ami a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” eszméinek tett burzsoá hűségeskü mögött rejtőzött, és amit már Marx leleplezett,¹⁵ most a maga valójában jelenik meg: a társadalmi termelés eszközeinek és feltételeinek kapitalista magántulajdona mellett a „szabadság” a bérabszolgáság szabadsága, ahol a munka megvásárlója és eladója jogilag szabad és egyenlő személyekként jelennek meg; az „egyenlőség” az egyenértékű áruk árucseréje, a „testvériség” pedig olyan világot fed, ahol az emberek közötti egyetlen kapcsolat az önérdék.

A globális kapitalizmus történelmi hanyatlása és válsága áll a polgári parlamentáris demokrácia gyors felbomlása, a polgári reakció legbarbárabb erőinek felemelkedése, a szélsőjobboldali és fasiszta politikai formációk mögött. Trump, persze, csak tünete, nem pedig oka az előregedő kapitalizmus patológiájának.

A *Financial Times* főszerkesztője előbb említett – a 2020. november 3-a utáni amerikai eseményekről szóló – cikkében, arról szólva, hogy a lakosság leggazdagabb, 10%-os elitje, pontosabban a 30 legnagyobb kapitalista óriáscég vezérigazgatója irányítja a politikát, írásában nem véletlenül utal éppen Marxra: „ahogy Karl Marx megállapította: a termelőeszközök birtokosai csak a tömegek fenyegetésével szembesülve ismerik fel közös érdekeiket”.¹⁶

A 30 amerikai kapitalista óriás CEO-i felismerték, hogy közös érdekeiket végső soron nem Trump fenyegeti, hanem a *radikalizált, lázadásra hajlamos tömegek*, akik zavarodottan, az egymással szembenálló szélsőségekben keresnek kiutat. Trump választási kampánya, fegyverként használva a rasszizmust és a fehér szupremácia olyan felfegyverzett rohamosztagait, mint a Proud Boys, fasiszta szellemben mozgósítva a tömegeket, olyan *antikommunista* paranoiát akart gerjeszteni, amely túlment a „hidegháború” és a McCarthy-korszak szellemén is.

A Demokrata Párt stábjá hasonlóképpen a választás előtt, alatt, de főként a választást követően, a leghevesebben a *baloldalt* támadta: különösen a *Squad*-ot: a munkásosztályból és az elnyomott kisebbségekből érkező bátor fiatal lányok csapatát; miközben a demokraták nekik köszönhetik győzelmüket a kulcsállamokban.

Másfelől, a demokraták ugyanezen polgári érdekköre tárt karokkal várja a jobboldalt a „nemzeti megbékélés” nevében, a közös érdekek mentén összefogva – e közös érdekük pedig az, hogy szembeszálljanak a mindkét tábor fenyegető veszéllyel, a tömegekkel, annak veszélyével, hogy a munkásosztály politikailag függetlenné válik a kétpártrendszer mechanizmusaitól, valamennyi elnyomott csoport élére áll, s lesz forradalmi vezetése, amely jelenleg hiányzik.

Bizonyos értelemben ezek az ifjú Squad-os nők és Cory Bush (aki lelkes fogadtatásra és választási sikerre talált) a jövőt vetítik előre, még ha eltorzult formában is.

Velük szemben a 30 vezérigazgató, az uralkodó elit a letűnt korok dinoszauruszaira és szárnyas őshüllőire emlékeztet.

Globális következmények

A kapitalista Amerika egy feloldhatatlan ellentmondás csapdájába esett: a XX. században emelkedett fel és lett globális szuperhatalom, vagyis éppen a hanyatlásnak indult, imperialista kapitalizmus kor-

szakában. Óriási gazdasági fölénye és katonai ereje ellenére sem rendelkezik elődje, a Brit Birodalom hatalmas előnyével: annak globális hegemoniája nem a kapitalizmus hanyatlásával, hanem a kapitalizmus történelmi *felemelkedésével* esett egybe.

Az egységbe oldódott ellentétek: az USA globális hegemoniája és a globális kapitalizmus hanyatlása közül (közelebbről megvizsgálva) *az elsődleges, döntő mozzanat a globális kapitalizmus hanyatlása. Olyan történelmi korba lépett az emberiség, amely lehetővé tette Amerika számára a globális hegemoniát – és éppen ez a világméretű hegemonia sodorja Amerikát a hanyatlás korába.*

E kor mozgatóerői Amerika virágkorában (a II. világháború után) is működtek – persze, az Amerika-központú Bretton Woods-i rendezés keretei által meghatározott módon. A Bretton Woods-i keretrendszer összeomlása egybeesett a vietnámi forradalom 1975. május 1-jei győzelmével, az emberiség valaha volt leghatalmasabb imperialista nagyhatalmának első történelmi léptékű vereségével. Az USA sohasem tette túl magát teljesen az ún. „Vietnám-komplexuson”, aminek traumája a XXI. század elején is újraéledt, midőn az ország belesüllyedt a „terror elleni háború” vérfürdőjébe Afganisztánban és Irakban.

A globalizálódó kapitalizmus évtizedei: a tőke és az áruk szabad áramlása, a rendszer működésének eltolódása a spekulatív tőke túlsúlya és felhalmozódása felé, a „neoliberalizmus”, de mindenekelőtt a „rivális nagyhatalom” a Szovjetunió és a szovjet tömb összeomlása, a kapitalizmus restaurációja a „létező szocializmus” országokban, főként Kínában, elfedték a transzatlanti hatalmak világméretű hegemoniájának hanyatlását – ami pedig európai és ázsiai vetélytársaik szemében szilárdnak és vitathatatlanak tűnt.

Am eközben a felszín alatt tovább működtek a történelmi kort formáló erők. A 2007/2008-ban kitört gazdasági világválság, amely az USA-ból indult ki, felfedte az amerikai hegemonia romboló hajlamait és elöregedtségét.

A „Make America Great Again!” (MAGA), a Trump-kampány csatkiáltása, egyszerre volt az USA hanyatlásának elismerése, és a minden eszközzel „barátok” és ellenségek ellen egyként folytatott, mindent az USA hegemoniájának alárendelő hadjárat bejelentése. Hiba lenne e jelszóban a „globalistákkal” szemben az *izolacionizmushoz való visszatérést* látni.

A Fehér Házban ülő demagóg „Amerika mindenek előtt!” szlogen egyáltalán nem jelentette a világhegemoniára való törekvés elhagyását. Éppen ellenkezőleg: pont azt a *követelést* fogalmazta meg, hogy a

világ feltétlenül fogadja el az USA hegemoniáját, hogy mindenki tegye le a fegyvert, a feltétlen amerikai szupremácia előtt. A nemzetközi intézmények aláírása és a belőlük való kivonulás, a kilépés a párizsi klímaegyezményből, a TPT-ből (Trans-Pacific Treaty) és a WHO-ból – éppen egy halálos világjárvány idején –, továbbá a fenyegetőzés a NATO-ból való kivonulással, nem a „befelé fordulás” jelei voltak, hanem a „védelmet” ígérő gengszter zsarolási kísérletei, a *világnak szóló parancs, hogy rendelje magát alá Amerika megrendült hegemoniájának*. Ezt az Amerikának való alávetést próbálták megvalósítani Kína démonizálásával, a Kína, az EU és Japán elleni eszkalálódó kereskedelmi és monetáris háborúkkal, a Kuba, Venezuela, Latin-Amerika egésze elleni beavatkozásokkal, a Közel-Keleten és Afrikában az USA „megbízottjai” által folytatott háborúkkal, az Iránnal való nukleáris egyezmény szankcionálásával, majd törlésével, a Kelet-Európába és a Balkánra való behatolással, Oroszország bekerítésével. Mindezek éppen nem a nemzetközi küzdőtérrel való visszavonulást és Amerika „önszántából való izolálását” jelentik. Éppen ellenkezőleg: ez a politika szüntelen háborút jelent a megrendült amerikai hegemonia helyreállításáért, Amerika hanyatlásának megfordításáért.

A megvadult Trump arrogáns, brutális és nem diplomatikus attitűdjét nem a lumpenmilliárdos briganti önálló akarata diktálta, hanem Amerika hanyatló uralkodó osztályának parancsoló igényei, azé az uralkodó osztályé, amely uralmának gyengülését látva, egy Al Caponét fogadott fel a rendcsinálásra. Csak annyi sikerült neki, hogy még jobban kiélezte a politikai és gazdasági válságot, elveszítette az irányítást a szenvedő lakosság felett, kirobbantotta az olyan népi felkeléseket, mint a Black Lives Matter, ugyanakkor pedig megfosztotta magát nemzetközi szövetségeseitől. Legalábbis a tőkeoligarchia óriásainak többsége számára, akik „sima” átmenetet és az elnöki hivatal sima átadását akarják, eljött az ideje, hogy Trumpot felváltsák valaki mással.

Mi fog megváltozni Bidennel? A nemzetközi intézményekkel szemben alkalmazott stílus, diplomácia, attitűd, egyes politikai prioritások, az elveszett szövetségek helyreállítása stb. – de *nem* az amerikai kapitalizmusnak a globális hegemoniára való stratégiai és strukturális igénye. Ez az oka annak, hogy már 2020 januárjában Joe Biden publikált egy cikket a Foreign Affairsban, „Why America Must Lead Again” („Miért kell Amerikának újra vezetnie?”) címmel.

„Egy dolog mondani – más megvalósítani” – figyelmeztette Gideon Rachman politikai elemző Bident.

Az előregedő amerikai nagyhatalomnak az elveszett ifjúság visszaszerzésére tett kísérletei a felkelések és a kezdődő polgárháború időszakában csak újabb felkeléseket és a politikai és társadalmi-gazdasági viszonyok zavarait váltják ki a nemzetközi szinten. Az USA fojtogató nyomása európai és ázsiai kapitalista vetélytársaira minden országban élezi a belső osztályharcot.

Biden, aki Obama melletti alelnöksége alatt hét országban szenteltette a bombázásokat, nem fogja megoldani a feszültségeket külföldön – mindegy, hogy – a goromba Trumpgal ellentétben – mennyire diplomatikus eszközöket alkalmaz. Nem lesznek nehézségei azzal, hogy – teljesítve választási ígéreteit – visszatérjen a (már az Obama-kormányzat által felhígított) párizsi klímaegyezményhez és az Egészségügyi Világszervezetbe, de főleg azzal nem, hogy visszatérjen az USA-nak a NATO-ban betöltött vezető szerepéhez. Ez utóbbi újból megnyugtatja majd Németországot és az Európai Uniót, de erősen aggasztani fogja (teljes joggal) Oroszországot, a ránehezedő erősödő nyomás, valamint az érdekszférájába tartozó régiókban – Kelet-Európában, a Balkánon, „közeli szomszédságában” (tehát a Kaukázusban és a korábbi szovjet Közép-Ázsiában), illetve a Földközi-tenger keleti medencéjében és a Közel-Keleten – való amerikai beavatkozások miatt.

A Közel-Keleten, az amerikai nemzetközi stratégia központi terepén, megmarad a palesztin nép jogaitól való megfosztása éppúgy, mint a közös elsődleges amerikai–izraeli célkitűzés: leküzdeni az Irán és Iránnak a régióban – Irakban, Szíriában, Libanonban és Jemenben – való növekvő befolyása által jelentett hatalmi kihívást.

Trumpgal ellentétben, Biden újra meg fogja próbálni saját céljaira felhasználni a Palesztin Hatóságot, amely közvetlenül az amerikai választások után sietett önként újratekdeni a Netanjáhu-kormánnyal a „tárgyalásokat”. Az illúziók újra jelentkehetnek hát, de ez nem jelenti azt, hogy Biden fel tudná vagy akár akarná támasztani az oslói megállapodásokat, a „két állam” megteremtésének illúzióját támogatva.

Végül is Trump, már az átmenet időszakában, Pompeót küldte a régióba, hogy új „fait accompli”-kat teremtsen. A szélsőjobboldali cionista telepések provokatív búcsúpartijánál sokkal fontosabb volt Netanjáhu találkozójának megszervezése november 22-én, első ízben szaúdi területen, a korrupst szaúdi uralkodóval (és Hasogdzsi gyilkosával), Mohamed bin Salman-al-Salmannal. Szaúd-Arábia még nem követte Izrael államának elismerésével az Egyesült Arab Emírátusokat és Bahreint, vagy a szudáni katonai juntát, mivel Mohamed bin Salman

továbbra is úgy tesz, mintha a palesztinokkal való megegyezést tekintené Izrael elismerése előzetes feltételének. Ugyanakkor, mint kitudódott, a szaúdi zsarnok nyomást gyakorol Pakisztánra, hogy ismerje el Izraelt, és éjszaka, még Ashkenazi izraeli külügyminiszter elől is titokban tartva, találkozott a ravasz Netanjáhuval...

Az Egyesült Államok közel-keleti úgynevezett „Nagy Terv”-ének központi eleme, eltekintve Trump vejének spekulatív szélhámosságaitól, ugyanaz marad Trump után is: megteremteni az izraeli-szaúdi tengely mentén a szunnita arab államok koalícióját, amely a palesztinokat ténylegesen kiszolgáltatja egy apartheidrendszernek, és célja az Irán elleni koncentrált offenzíva lesz. De Trumppal ellentétben, s Netanjáhu elégedetlensége ellenére, a Biden-vezette Egyesült Államok újra meg fog próbálni Iránnal tárgyalni, újraéleszteni az Obama-féle nukleáris megegyezést. Ez persze nem lesz könnyű és biztosan nem rövid távon fog megtörténni, mivel 2021 júniusában Iránban választásokat tartanak. Fenntartva a szankciókat, amelyek szenvedést és halált mérnek a gazdasági körülmények és a Covid-19 által is sújtott iráni népre, Amerika nemcsak fegyelmezni akarja az engedetlen Iránt, hanem meg is akarja bontani a „farkasok” – Irán, Oroszország és Törökország – szövetségét a régióban. Amerika kontroll alatt akarja tartani Iránt, Törökországot újra hozzáfűzni a NATO-hoz és megszorítani a hurkot Oroszország körül, amely szíriai beavatkozása révén újra vezető szerephez jutott a Közel-Keleten.

Ha átfogóbb keretbe helyezük az eseményeket, akkor láthatjuk: mennyire rövidlátó, szűklátókörű és veszélyes a görög polgári kormányok – mind a korábbi „baloldali” Cipras-, mind a jobboldali Micotakis-kormány – imperialistabarát, szolgálai attitűdje, amely Görögországot – az állítólagos „török fenyegetés” megelőzésére hivatkozva – átalakította az amerikai imperializmus előretolt erődjévé. Most aztán olyan illúziókat dédelgetnek, hogy Erdoğant elhagyta az ő „nagy barátja”, és az új amerikai elnök majd Micotakis barátja lesz. Az imperializmus szolgálalkú kiszolgálói, akik ma Görögországban uralkodnak, ágyútoltéknek akarják használni az embereket az imperialisták forrongó régióinkban tervezett háborúhoz, éppúgy, mint amikor az antant szolgálatában Anatólia görög népét az 1922-es kisázsiai katasztrófába vezették.*

* 1922-ben az első világháború után létrejött új, Kemál Atatürk vezette török állam kiirtotta, illetve elűzte a kisázsiai görög lakosságot. – *A ford.*

Az amerikai imperializmus agresszív beavatkozása latin-amerikai „hátsó udvarában”, Chilétől, Bolíviától és Perutól Costa Ricáig és Guatemalaíig, folytatódni fog, elsődlegesen azért, hogy az USA leigázza Venezuelát és Kubát. Macri kudarca Argentínában és Bolsonaroé Brazíliában csak erősíteni fogja a konfliktust az imperializmus és az elszegényedett latin-amerikai tömegek között.

A háborúk előre hajtó tényezője a válság, az úgynevezett „nagy-hatalmak” és a regionális uralkodó osztályok egymással szemben álló érdekei Amerikában és Európában. A globális amerikai politikát illetően a rendszerszintű krízis és a történelmi hanyatlás közepette az elsődleges szempont továbbra is a „Make America Great Again” (Trump) vagy a „To Make America Lead Again” (Biden).

Az USA újraszövetkezése az EU-val, ahogyan ezt Macron és Merkel is szeretnék, erősíteni fogja a NATO-t, és elősegíti majd katonai céljait, de nem szünteti meg a versenyt, a kereskedelmi és monetáris háborúkat. Az EU régóta próbálja elérni, most pedig kifejezetten követeli az amerikai high-tech vállalatok, mint a Google és az Amazon erőteljesebb megadóztatását és szabályozását. Maga Biden választási kampányszónoklataiban a globalizáció melletti hitvallást nem mulasztotta el a gazdasági nacionalizmus retorikájával kombinálni, amely, mint azt a Friedrich Ebert Institute, a német szociáldemokrácia „think tank”-je elemzésében kimutatta, nem is állt olyan messze ellenfele irányvonalától: „Buy American products”, „Give our workers and companies the tools they need to become competitive”, „Resist the abuses of the Chinese government” („Vásárolj amerikai termékeket!” „Nyissuk meg az utat munkásaink és vállalataink előtt a versenyképesség váláshoz!” „Ellenállni a kínai kormány visszaéléseinek!”) – ezek Biden jelszavai.

Az, hogy Biden „munkásainkra és vállalatainkra” hivatkozik, nyilvánvaló felhívás az osztályegyüttműködésre az amerikai szakszervezeti bürokrácia és az amerikai cégek között, a rivális európai és ázsiai cégek ellen folytatott kereskedelmi háborúban. Az üzenet világos az EU számára, mivel *ugyanannyira nyílt fenyegetés Kínával szemben is.*

Nem kétséges, hogy Amerika Trump után is folytatni fogja Kínáellenes kampányát és kereskedelmi háborúját, annak ellenére, hogy Peking „a hidegháború megelőzésére”, „nemzetközi együttműködésre”, „többoldalú politizálásra” a „multi-poláris világ” megteremtésére és konfuciánus szellemű „globális harmóniára” hív fel.

A pacifistáknak talán tetszik ez a hangnem – de nem látják, hogy közben Amerika óriáscegei aggódva figyelik világgpiaci részesedésük

folyamatos csökkenését, Kína viszont, éppen tíz nappal a 2020. november 14–15-i amerikai választások után, 14 más ázsiai és csendes-óceáni országgal, köztük Japánnal és Dél-Koreával együtt, aláírta a kapitalizmus történetének egyik legnagyobb léptékű szabadkereskedelmi megállapodását!

Az Egyesült Államok és Kína közötti konfliktusnak globális dimenziói és következményei vannak. A konfliktus hatóköre a Dél-kínai-tengertől és Tajvantól, ahol az újabb és újabb fenyegető tengeri hadgyakorlatok kapcsán nő a feszültség, Ázsiában kiterjed egészen az úgynevezett kínai új selyemútig (*Silk and Belt Road*, amelyet most *Belt and Road Initiativenek*, BRI-nek kereszteltek át); de hatása érezhető a Balkánon, Afrikában, s azon is túl Latin-Amerikáig, különösen Venezuelában és a braziliai piacokon.

A történelem iróniájaként, nemrégiben, 2020 októberében éppen Henry Kissinger, Amerika öreg, de mindig messzire látó Metternichje, ő, aki annak idején a Mao–Nixon-találkozó és a Szovjetunió elleni amerikai–kínai közeledés építője volt, hasonlította a jelenlegi nemzetközi helyzetet az I. világháború előestéjéhez. Hszi Csin-ping maga is arról beszélt, hogy el kellene kerülni a *thuküdidészi csapdát*, az elkerülhetetlen konfliktust a felemelkedő Spárta és a hanyatló Athén között a peloponnészoszi háborúban, amelynek a történetét oly csodálatraméltóan írta meg Thuküdidész, „örök kincset” – „κτῆμα εσαεί” – hagyva ránk.

Persze minden analógiának megvannak a maga korlátjai. A XXI. század későpolgári modernitásának konfliktusai nem azonosak a prekapitalista, premodern antikvitáséival. Ráadásul, a mai Kína nem a felemelkedő, a hanyatló imperialista Nagy-Britanniával versengő vilmosi Németország. A mai Amerika sem a régi Nagy-Britannia. A másik oldalon pedig, Kína sajátos társadalmi-gazdasági formációja a legellentmondásosabb cikkcakkokon át alakult ki: hatalmas társadalmi és antiimperialista forradalom húzta ki Kínát a félglyarmati nyomorúságból és széthullásból, aztán következtek a maoista „egyetlen elmaradott országban épülő szocializmus” társadalmi megrázkódtatásai, ellentmondásai és megtorpanásai; majd az 1978 utáni áttérés a tőkés restaurációra, a nyitás a világpiacra, a forradalom múltbéli eredményeinek feláldozása a gyorsuló gazdasági növekedés oltárán, most pedig az új, belső, de mindenekelőtt nemzetközi zsákutcák, egy olyan globális kapitalista gazdaságban, amelyet részekre szakít a példátlan és megoldatlan gazdasági világválság – miközben az imperialisták újra fel akarják darabolni és glyarmattá tenni Kínát.

Kína mint ilyen, történelmileg kialakult, sajátos társadalmi-gazdasági formáció, nem válthatja fel Amerikát világhatalmi pozíciójában – és nem is tart igényt erre.

Lev Davidovics Trockij régi prognózisa ma érvényesebb, mint valaha. Az egyetlen, ami Amerika világhatalma után következhet: a globális szocializmus. Csak a világ forradalmi szocialista átalakulása mentheti meg Kína népét, Amerika népét és az emberiséget.

Trump és Biden Amerikája a történelmi nulla óránál tart. A proletárok és a többi elnyomottak a világ minden részén az Ítélet Napja előtti végső órában járnak. A szocialista világhatalom előtti órában.

2020. november 17–24.

Jegyzetek

- ¹ *Financial Times*, 14/11/20.
- ² L. Trotsky: *Europe and America*. 1926.
- ³ Rana Foroohar: America's other identity divide – Class. *Financial Times* 16/11/20.
- ⁴ Lásd: *Pandemic and Crisis – The Perfect Storm* published by Nea Prooptiki, June 2020.
- ⁵ Lásd még Paul Mason az amerikai választásokról írt cikkét: *The only way out is the alliance between the center and left*. Documento, 2020 november 8., amely az 1936-ban Franciaországban és Spanyolországban létrejött Népfrontok újraélesztését javasolja.
- ⁶ Peter Bolinger: Joe Biden should not miss the Bretton Woods moment. *International Politics and Society*, Institute Friedrich Ebert, 9/11/2020.
- ⁷ Karl Marx: *Introduction 1844 to the Critique of the Hegelian Philosophy of Law and the State*. (Magyarul: A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. MEM. I. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1957, 378–392.)
- ⁸ Peter Bolinger: i. m.
- ⁹ James Politi – Eric Platt: Mnuchin defends ending crisis lending tools, amid split with Fed. *Financial Times*, 20/11/2020.
- ¹⁰ Colby Smith – James Politi: Political divisions... *Financial Times*, 19/11/2020.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Yannis Angelis: World economic crisis: US and Eurozone plunge into debt neaprooptiki. gr, 20/11/2020.
- ¹³ Rana Foroohar: Corporate America's Deal with the Devil, *Financial Times* 23/11/2020.
- ¹⁴ Lásd cikkünk első részét: America Zero Time neprooptiki. gr, 16/11/20 és *Financial Times* 14/11/20.
- ¹⁵ K. Marx: *The Capital*. Volume I. Chapter 4, KKE Publication 1954, 188–189. (Magyarul: MEM. 23. köt. [A tőke I. köt.] Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1967, 4. fejezet, 159–160.)

¹⁶ Rana Foroohar: Corporate America's Deal with the Devil. *Financial Times* 23/11/2020.

(Fordította: Szalai Miklós)

A szerző által az *Eszmélet* számára küldött tanulmány.

A kapitalizmus több száz millió áldozata és az antikommunizmus

A tőkés termelés, ha részleteiben vesszük szemügyre és a forgalom folyamatától, valamint a konkurencia kinövéseitől eltekintünk, szerfelett takarékosan bánik a megvalósult, árukban tárgyiasult munkával. Ezzel szemben minden más termelési módnál sokkal nagyobb mértékben tékozolja az embereket, az eleven munkát, tékozolja nemcsak a húst és a vért, hanem az idegeket és az agyvelőt is. Valóban, az egyéni fejlődés legrettenetesebb elherdálásával biztosítják és valószínűsítik meg az emberiség fejlődését a történelem ama korszakában, amely közvetlenül megelőzi az emberi társadalom tudatos újjászervezését.

Karl Marx, 1978 [1894], III., 85–86.

Az antikommunizmus hisztérikus előretörése mindenhol érzékelhető az Egyesült Államokban és Kanadában, akárcsak az Európai Unió államaiban. Ennek fő jelszava az az egyszerre légből kapott és rágalmozó állítás, miszerint a kommunizmus 100 millió ember haláláért volna felelős. Ezt a jól hangzó kliséet egy 1997-es propagandairás, *A kommunizmus fekete könyve* terjesztette el (Courtois et al. 1997).¹ Mindez beleillik egy szélesebb körű Kína-ellenes kampányba is, amelyben a Kínai Kommunista Párt és a kommunizmus közé szándékosan egyenlőségjelet tesznek (Smith 2020). Az antikommunizmus térnyerése egyfajta önkéntelen reakció, és részben a valódi szocialista eszmék növekvő népszerűségével szembeesülő uralkodó osztály aggodalmát tükrözheti. Ebből a szempontból akár pozitív jelnek is tekinthetjük.

* A könyv bírálatát lásd: Gilles Perrault: A kommunizmus: egy „fekete könyv” hamisításai, *Eszmélet*, 37. sz. (1998. tavasz), 82–87. (A szerk.)

Sajnálatos módon azonban jó néhány, magát szocialistaként definiáló baloldali is beleesik a szokványos kommunistaellenesség csapdájába, és szenvedélyesen tagadja a kommunizmussal való mindenfajta közösséget – vagy, ami még rosszabb, magáévá teszi és terjeszti az antikommunista retorikát.

Ezek a kommunizmus ellen irányuló, jobb- és baloldali támadások adják a táptalajt a liberális demokráciákban ahhoz, hogy a jogrendbe egyre inkább visszaépüljön az antikommunista indíttatás, fenyegetve mindenfajta szocializmus politikai kilátásait és a szocialisták személyes biztonságát. A kommunistaellenességnek ugyanolyan elfogadhatatlannak kellene lennie, és ugyanolyan határozottan kellene kétségsbe vonnunk, mint az anarchizmus azonosítását a káosszal és a terrorizmussal.

A félreértések elkerülése végett: álláspontom szerint, az államszocializmust kemény kritikával kell illetnünk. Akár teljesen el is utasíthatjuk, ha vannak más alternatívák, amiket átültethetünk a gyakorlatba és nem csak beszélünk róluk. Az antikommunizmus viszont nemigen ér el mást, mint hogy megerősíti a kapitalista ideológiát és gátolja bármiféle szocialista projektum vagy politika előmenetelét. A probléma nem a demokrácia, hanem a liberális demokrácia, ami a kapitalizmus egyik politikai megjelenési formája.

Mivel nem létezik szervezett ellenmozgalom – és ez nem is szervezhető meg egy tudományos folyóirat módszereivel –, itt csupán fontos kritikát fogalmazok meg az antikommunizmusról szóló téves diskurzussal kapcsolatban, amely a kapitalista magállamokban elterjedt. Az egyik legfontosabb módszer, amivel a baloldali tudósok megpróbálhatnak gátat vetni a szocializmus hiteltelenítésére irányuló törekvéseknek, az a valós bizonyítékok számbavétele, különösképpen az államszocializmussal kapcsolatos sokkoló halálozási adatok kapcsán. Az államszocializmus kritikai elemzése azonban meghaladja ennek az írásnak a kereteit.

Az államszocializmusnak többféle formája létezett és létezik: némelyek visszataszítók, mások inspirálók. Az előbbiek közé tartozik a Sztálin vezette bolsevikok uralma alatti Szovjetunió, a Kim-dinasztia által uralt Észak-Korea, vagy Enver Hodzsa Albániája. Az inspiráló példák közé sorolhatjuk Kubát, Vietnámot és Jugoszláviát, ahol a rettenetes életkörülmények jelentős javulását sikerült elérni. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az idő előrehaladtával minden államszocialista rendszer jelentős változásokon ment keresztül. Ezek a rendszerek, mindent egybevetve, javították a dolgozók életét, olyan

intézkedések révén, mint az általánosan hozzáférhetővé tett egészségügyi ellátás, a garantált foglalkoztatás és lakhatás, az írni-olvasni tudás elterjesztése és az ingyenes oktatás, valamint a patriarchátus és a rasszizmus felszámolását célzó irányelvek. A korábbi államszocialista országokban ezek a nehezen megszerzett társadalmi vívmányok (a rendszerváltás után) komoly hanyatlásnak indultak, ha ugyan nem omlottak össze teljesen. Ezek azonban így is történelmi vívmányok, amikre egy jobb, szocialista jövőt lehet alapozni. Ennek érdekében élünk kell a kritikai reflexió és a történelmi visszatekintés módszereivel, és meg kell próbálnunk elejét venni az intézmények hanyatlásának, a (főleg a kollektivistá anarchisták elleni) politikai elnyomásnak és az általános társadalmi károknak.

Egy ilyen folyóiratban mindenképpen teret kell adnunk a címben idézethez hasonló állítások megvitatásának. Ahogyan eddig is, az alternatív nézeteket és értelmezéseket kifejezetten szívesen látjuk, még ha a jelen írás szerzője kritikával illeti is ezeket. A szocialista törekvések iránt szolidáris bírálattal nincs baj, de olyan formában célszerű ezeket kifejezésre juttatni, ami nem enged teret a szocializmus hitelét rontó törekvéseknek, és semmi efféle szándéknak nem ad táptalajt.

Hogy ezeket az elveket egyáltalán ki kell fejtenünk, jelzi, hogy milyen széles körben elterjedt és milyen mélyen gyökerezik az anti-kommunista előítélet. Ha ez a baloldal felől nyilvánul meg, végül azt a burzsoá ideológiát erősíti, amely szerint minden szocialista törekvés egyenlő a sztálinizmussal – ahogyan a kooperativizmust, anarchokommunizmust, bolsevizmust, tanácskommunizmust, maoizmust, autonomizmust, és minden más szocialista irányzatot ellenző szlogen állítja. A szocializmus sztálinizmussá degradálása, ami a burzsoáziára olyannyira jellemző, összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy sok baloldali, általánosságban véve, elutasítja az államszocializmust, és ez az összemosás ugyanakkor eltereli a figyelmet a kapitalizmus szörnyűségeiről, beleértve az annak liberális demokrata variánsa által előidézett borzalmakat is.

Jelen elemzésben arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az orosz forradalom óta a kapitalizmus intézményei, csupán az általuk vívott vagy előidézett fegyveres konfliktusokon keresztül, összességében több mint 150 millió ember haláláért tehető felelőssé, amiből a kapitalizmus liberális demokrata formája legalább 56 millióval részesedik. Ez a rettenetes pusztítás, ami az emberiség történelmében példa nélkül áll, kétségtelenül százmilliós nagyságrendben szedett áldozatokat, ha figyelembe vesszük a népiirtások és a rabszolgaság

évszázadait, és ha beleszámoljuk az otthon, a munkában, a börtönökben vagy az utcán elkövetett gyilkosságokat (beleértve azokat is, amiket rendőrök követnek el). Mivel a tőkés viszonyok által közvetetten előidézett halálozásokról nem vagy alig születtek elemzések, a fegyveres konfliktusokkal kapcsolatba hozható halálozási adatok jobban védhető alapot adnak az antikommunista vádak cáfolatához.

Ha csupán szerény intellektusú reakciósök vagy összezavarodott baloldaliak olcsó szólamairól lenne szó, viszonylag egyszerűen elhessegethetnénk e nevetséges állításokat. A probléma az, hogy ezek az olcsó szólamok széles körben elfogadottak az Egyesült Államokban és több más liberális demokráciában, ezeknek az országoknak pedig globális befolyásuk van. Nem könnyű figyelmen kívül hagyni vagy megkérdőjelezni az olyan szélhámost, aki mögött ott állnak az uralkodó intézmények és a több mint 100 országban jelen lévő katonai bázisok. Olyan államokban, mint Indonézia, Irán, Törökország vagy Ukrajna, a kommunista szimbólumok használatáért vagy a kommunista irodalom terjesztéséért letartóztatás és börtön jár. Úgy tűnik, a liberális demokráciák is próbálnak felzárkózni ehhez a mentalitáshoz.

Az egyes társadalmi rendszerek pusztító jellegének összehasonlítása nem ad igazi morális iránytűt, és politikai szempontból sem vezet sehová. A mészárlás borzalmas, és ennek módszeres megakadályozása mindenfajta szocializmus sziklaszilárd alapját kell hogy képezze. Mindazonáltal, a „100 millió áldozatról” szóló vádak minden, kommunisták ellen irányuló, új törvénynek, határozatnak és nyilatkozatnak indoklásul szolgálnak. Ráadásul, ez a vád a sajtón keresztül ér el az emberekhez, és erőteljes támogatást kap a kapitalizmus értelmiségi pártfogóitól. Az antirasszistáknak van okuk aggódni, főképp az Egyesült Államokban; ahogyan Gerald Horne kimutatta, a fekete kommunistákat aránytalanul nagyobb mértékben üldözték (Horne 1986). A faji szempontból háttérbe szorított aktivisták egyébként is mindig célkeresztben vannak, függetlenül politikai meggyőződésüktől és a közösségtől, ahonnan származnak; ez része a gyarmati rendszerre jellemző morális abszolutizmusnak (Kovel 1997). Nem kell sok hozzá, hogy az efféle vádakra alapozott törvénykezést végül minden szocialistára kiterjesszék.

Az Egyesült Államok kormánya és több, mostanában csatlakozott szatellitje (mint a magyar vagy a lengyel kormány) önbizalommal teli csinnadrattával hirdeti a téves állításokat. Észak-Amerikában és Európában szoborállításokkal és szertartásokkal emlékeznek meg – nem a konkrét rezsimek, hanem – a „kommunizmus” mint eszme áldo-

zatairól. Az USA-ban 1993 óta törvény írja elő az antikommunista megemlékezést, amit az orosz forradalom évfordulójának napján kell megtartani. 2019. szeptember 19-én az Európai Parlament elfogadott egy, a kommunizmust elítélő határozatot, egyenlővé téve azt a totalitarianizmussal, ideértve a nácizmust is (Európai Parlament 2019). Ez egy 2009-es, hasonló határozat kiterjesztése, amit 2008-ban, a „sztálinizmus” és a nácizmus áldozatainak emléknapjáról szóló nyilatkozat nyomán adtak ki (*Black Ribbon Day*, vagyis a fekete szalag napja... – olyan fekete, akár a fasiszták inge). Az ilyen akciók nemcsak a szokásos jobboldali szereplőktől kaptak támogatást, de olyanoktól is, mint a *Zöldek/Európai Szabad Szövetség*. Ez része egy hosszú rágalomhadjáratnak és a kommunisták elhallgattatásának – láthatóan hamis történelmi megfeleltetések, néha szégyentelen hamisításon és pusztá álszentségen keresztül, hiszen a nácizmus támogatói és a háború után a nácik bűjtatói főképp liberális demokráciák voltak (Rockhill 2020). Az ilyen intézményes antikommunista retorika és a hamis megemlékezések mostanra új, nyilvános műemlékekben öltöttek testet.

Az intézményes baloldalon – beleértve az olyan csoportokat, mint a Zöldek/Európai Szabad Szövetség – az önjelölt szocialisták mindent megtesznek, hogy elhatárolódjanak a kommunizmustól vagy mondjuk, a venezuelai kormánytól. A *Spanyol Szocialista Munkáspárt* (PSOE) aktívan részt vállal a Venezuela elleni szankciókban, és nincs problémája a Black Ribbon Day-jel sem. Az Egyesült Államokban a demokrata párt Sanders által vezetett szárnya explicit módon hivatkozik a fehér, kapitalizmusbarát skandináv szociáldemokráciákra, szemben az „autoriter” Kubával; bár, védelmére legyen mondva, Sanders a kubai forradalom számtalan vívmányát dicsérte (ami miatt a kapitalista sajtó pellengérré is állította).

Az üzenetek sokszor attól válnak alattomosá, hogy tényként találják őket. A *The Nation*ben, az Egyesült Államok legnagyobb baloldali hetilapjában megjelent egyik friss írás az 1930-as évek ukrajnai éhínségével kapcsolatos „genocídium” vádját – ami az emlegetett 100 millió áldozat tetemes részét képezi – összekapcsolja az olyan tudósok bírálatával, akik – állítólag Liszenkóhoz hasonlóan – tömegek életét megnyomorító elveket támogatnak. Ez utóbbira hozza példának a Trump-kormány gyilkos hanyagságát a Covid-19-járvány kapcsán (Gonsalves 2020). Az írás így egy téves állítást (100 millió áldozat) idéz feleslegesen, és ezt összekapcsolja egy félrevezető párhuzammal s egy részrehajló összehasonlítással. A liszenkóizmusnak és Sztálinnak semmi köze Trump járványtagadásához. Az amerikai tudósok

karrierista meghajlása a hatalom előtt semmiben sem hasonlítható ahhoz, ahogyan a Szovjetunióban a politikai harcok tönkretették a genetikai kutatást és aláásták az 1930-as években az eugenikával szembeni helyénvaló szocialista ellenállást (Roll-Hansen 2005). Az is célzatos része a párhuzamnak, hogy az analógia a Sztálin alatti Szovjetunióra fókuszál. Főleg a baloldaliak körében kellene gyanút keltenie egy olyan toposz felbukkanásának, amit a fehér nacionalisták igencsak kedvelnek. Hacsak a szerző nem fogalmazott nagyon szerencsétlenül, a reakciós indíttatás nyilvánvaló. Pedig előbb eszünkbe juthatnának az amerikai tudományos világot átható karrierizmus által motivált csalások, amik valós, dokumentált népiértésben játszottak szerepet: az eugenika, a Malthus-féle túlnépesedési elmélet, a környezetvédelemmel kapcsolatos determinizmus. Ezek a járvány kapcsán a hatalmat kiszolgáló áltudomány sokkal kézenfekvőbb párhuzamai. Nyilvánvalóan sok munka vár még ránk, hogy legalább a fősodró és intézményes baloldalon belül leszámoljunk a „100 millió áldozat” kliséjének minden formájával.

Nem veszik figyelembe, hogy az áldozatok többsége, nagy valószínűség szerint, maga is kommunista vagy egyéb baloldali antikapitalista volt. Nem számítanak a vádak alapjául szolgáló *Fekete Könyv*ben szereplő durva történelmi pontatlanságok, bizonyítatlan állítások és komplett kitalációk sem (lásd pl. Ghodsee 2014; Cheng – Zhan 2018; Getty – Naumov 1999). A BBC néhány riportere a saját csapdájába esett, és nem sokkal a könyv megjelenése után beismerte, hogy a vádak alátámasztó kutatások megkérdőjelezhetők (Aronson 2003; Chemin 1997). Ez a fajta rágalom nem újdonság: része a kapitalizmus uralmát legitimáló és megerősítő szélesebb ideológiai arzenálnak, főképpen a liberális demokráciákban. A Kínai Népköztársasággal kapcsolatban hasonlóan öncélú, megalapozatlan érvelést fogalmazott meg egy, az USA Szenátusa által felkért kutató az 1980-as években (Bernstein 1985).

A baloldaliak tipikusan azzal válaszoltak a „kommunizmust” érő vádakra, hogy kétségbe vonták az idézett statisztikák pontosságát és az érvelésben rejlő logikát. Ahogyan Chomsky (2016) írta, ha Amartya Sen kutatási eredményeire a BBC riporterei által képviselt megközelítést alkalmazzuk, „megállapíthatjuk, hogy Indiában a demokratikus kapitalista »kísérlet« 1947 óta több áldozatot szedett, mint a kommunizmus »kolosszális, teljesen téves [...] kísérlete« annak teljes története során, világszerte, 1917 óta: csak Indiában 1979-ig több mint 100 millióan, és azóta több tíz millióan haltak meg.”

Ezzel akár le is zárhatnánk a vitát, ám továbbmehetünk és tovább is kell mennünk ennél: vádolnunk kell a kapitalizmust a „kommunista blokkon” kívüli országokban folyó gyarmatosítás, imperializmus, a rendszeren belüli háborúk, éhínségek áldozatainak haláláért, az ipari balesetek, a munkahelyi hanyagság és a nem megfelelő egészségügyi ellátás által okozott korai halálesetekért. Ha ezt meg tesszük, a kapitalizmus áldozatainak száma mellett kétségkívül el fog törpülni az a bizonyos, „legendás” 100 millió. A szabadpiaci elvekre visszavezethető halálozások száma sokkoló, és köztük vannak olyan szörnyűségek is, mint a helyi lakosok szándékos megmérgezése Minamatában* (Japán), vagy a bhopali „baleset”*** (India). Az összes rettenetes adat összegyűjtése évek megfeszített munkáját igényelné, és persze bőséges anyagi forrásokat. A feladat olyan hatalmas, mint maga a kapitalista pusztítás (lásd: Leech 2012).

Megfogalva Chomsky ötletét, az alábbiakban egy kis ízelítőt adok a „100 millió áldozat” hangoztatóinak saját módszerükből, megvizsgálva a kapitalizmussal összefüggésbe hozható háborús áldozatok számát. Az 1914–1992 közötti időszakot vettem alapul, az I. világháború – és a hozzá szorosan kapcsolódó orosz forradalom – kezdetétől az 1990-es évek elejéig, amikor már nemigen maradtak „kommunista” államok. Ebben a korszakban biztosan egyetlen szocialista állam sem

* A Minamata nevű japán kisvárosban 1951 és 1968 között a Chisso Corporation helyi vegyi üzeme tisztítatlanul engedte a tengerbe hulladékait. A hulladékban lévő higany, kölcsönhatásba lépve a tengeri baktériumokkal, erősen mérgező metil-higanyt hozott létre, ami felhalmozódott a halakban és kagylókban, és így azok elfogyasztásával a helyi lakosok szervezetébe is bejutott. A higanymérgezés miatt kialakuló ún. *Minamata-kór* az 1970-es évekig több ezer ember életét követelte. A vállalat és a helyi hatóságok igyekeztek eltussolni az ügyet; az üzem nem működött együtt a helyzet kivizsgálására létrehozott egyetemi vizsgálóbizottsággal és visszatartotta a gyártási folyamatokkal kapcsolatos információkat. Csak sokéves civil tiltakozás és tüntetések eredményeképpen ismerték el a helyzet súlyosságát, és fizettek kártérítést az áldozatoknak. A mérgezés volumenére jól rávilágít, hogy a gyár kivezető csatornája környékén a higanykoncentráció olyan nagy volt, hogy a gyár később létrehozott egy leányvállalatot a higany iszapból való kinyerésére és értékesítésére. – *A ford.*

** A Bhopal városában, Madhya Prades államban, a Union Carbide India Limited rovarirtószer gyárában 1984. december 3-án bekövetkezett vegyi üzemi balesetet a világ egyik legnagyobb ipari katasztrófájaként tartják számon. Ennek során 40 tonna metil-izocianát gáz került a levegőbe, közel 3000 ember azonnali, és 15 000–22 000 ember későbbi halálát okozva. Több mint fél millió ember szenvedett sérülést vagy betegedett meg a szennyezés következtében, az áldozatok nagy része gyermek volt. – *A ford.*

vett részt „totális háborúban”. Az adatok többsége a *Wikipédiáról* (2020) származik, illetve amire ott nincsenek számadatok, ott más forrásokat használtam, mint pl. az indonéziai antikommunista mérsárlással kapcsolatban (Bevins 2020). Követve az antikommunista érvelések azon tendenciáját is, hogy a számadatokat felkerekítik (az áldozathibáztatásra ráadásként), szégyentelenül és szándékosan a legmagasabb mortalitási adatokat fogom figyelembe venni, még ha csak demonstratív céllal is, és hasonlóképpen lazán fogom kezelni a bűnösség kérdését. Világossá fog válni, hogy még ha a háborúkkal kapcsolatos halálozásokat a legegyszerűbben elérhető adatok körére limitáljuk is (és a statisztikailag óvatos becsléseket vesszük figyelembe), akkor is jó okunk van a kapitalizmust a „kommunizmusnál” sokkal, nagyságrendekkel pusztítóbbnak látni. Ez a bevallottam szemellenzős, intellektuális gyakorlat jól illusztrálja, mennyire lebecsülik a kapitalizmus által végzett rombolást. Ha a kapitalizmus már csupán a fegyveres konfliktusok során több halálos áldozatot követelt, mint a „kommunizmus” égiske alatt elkövetett összes szörnyűség, akkor a kapitalizmus a kommunizmusnál jelentősen gyászosabb képet fest, ha a teljes mortalitást figyelembe vesszük.

Több okból is érdemes a fegyveres konfliktusokat vizsgálnunk: a háborúkkal kapcsolatos halálozási statisztikák könnyebben és szélesebb körben elérhetők, és emellett a kapitalizmus lényegéből adódóan hajlamos a háborúskodásra. Nem nehéz belátni ennek okát. Ha az uralkodó gazdasági csoportok folyamatosan küzdenek az erőforrásokért és azért, hogy minél több munkát sajtolhassanak ki az elnyomott osztályokból, a végső következmény általában háború. A tőkés uralkodó osztályok folyamatosan azért manővereznek, hogy versenyelőnyre tegyenek szert egymással szemben, és hogy a társadalom feletti gazdasági kontrollért folyó végeérhetetlen harcban kiszorítsák más területek gazdasági elitjeit. A háború az előnyszerzés módja a tőke végtelen felhalmozásáért folytatott szüntelen versenyben.

A gyors összehasonlítást a „kommunizmus 100 millió áldozatával” – amelyet az összes elképzelhető halálozási okot figyelembe véve számoltak ki – kezdhetjük az I. világháborúnál. Körülbelül 23 millióan haltak meg közvetlenül a főként liberális demokráciákból álló rezsimek harcában. A világháborúhoz szorosan kapcsolódó oroszországi polgárháború áldozatainak száma 7 és 12 millió közé tehető 1917 és 1923 között (Mawdsley 2009). Ez is a kapitalista rezsimek számlájára írható, mivel a forradalom leverése érdekében avatkoztak be (a cári erők már korábban próbálkoztak katonai

puccsal, amivel valószínűleg csak új lökést adtak a forradalomnak). A cári erők (a *Fehér Hadsereg*) sikertelenül próbálták visszaállítani a Romanovok diktatúráját idegen kormányok – köztük az Egyesült Államok kormányának – katonai támogatásával, akik több tízezer haderőt vonultattak fel a Fehér Hadsereg támogatására. Eközben legalább negyedmillió embert, többségükben örményeket mészárolt le az átalakulófélben lévő török állam (1919–1923). Az 1920-as évek elejétől az 1930-as évek derekáig az olasz kormány csaknem 400 ezer ember haláláért volt felelős Abesszíniában (1923–1936) és 80 ezerért Líbia Cyrenaica tartományában (főként az 1930-as években). Dél-Amerikában az 1932–1935 közötti Gran Chaco-i háború (Bolívia és Paraguay államai között) kb. 130 ezer áldozatot követelt. A spanyol polgárháború (1936–1939), amit teljes mértékben különféle (a liberálistól az autoriterig terjedő) kapitalista rezsimek alapoztak meg és támogattak, negyedmillió és egymillió közötti áldozatot szedett; a nagyfokú bizonytalanság annak köszönhető, hogy Franco diktatúrája (1939–1975), amit egész fennállása alatt liberális demokráciák pártfogoltak, a valós adatokat elhallgatta. A II. világháború során, amit tőkés és fasiszta szövetségeik robbantottak ki, 70–85 millió ember halt meg. Több nagyvállalat (Fiat, Krupp, Volkswagen, Ford, IBM stb.) támogatta a háborút elindító fasiszta és náci rezsimeket, illetve húzott belőlük hasznot. Ezen nincs mit csodálkozni. Ezek a diktatúrák a magántulajdon védelmén, a közjavak privatizálásán (ami abban az időben szembement az általános trenddel), a szakszervezetek szétverésén és a baloldaliak minden fajtájának üldözésén és legyilkolásán alapultak. Az eredmény sok tőkés számára az emelkedő profit és a piac felett gyakorolt nagyobb kontroll volt (Bel 2006; De Grand 1995, 40–46).

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a világégésben életüket vesztett emberek túlnyomó többsége Kelet-Ázsiában vagy Kelet-Közép-Európában élt. Legtöbbjüket japán, német és olasz imperialisták és ezek helyi szövetségei ölték meg. A rendkívül demokratikus, szabadságszerető Egyesült Államoknak is sikerült az atombombával néhány nap alatt 200 ezer japán civilt meggyilkolnia. Egyedül a Szovjetunióban és Kínában 26,6, illetve 20 millió volt az áldozatok száma; ez több mint fele a teljes II. világháborús embervesztésnek, bár a liberális demokráciákban azok a képek és narratívák dominálnak, amelyek a fehér nyugat-európaiakat állítják be fő áldozatként. Ilyen torzító az a nézőpont, amihez a szabadpiaci demokráciák polgárai gyermekkoruk óta hozzászoknak, és amit magukévá tesznek.

Még csak most kezdtük el ezt a rettenetes számolgotást, és a kapitalizmus máris elérte a 101 millió áldozatot, még akkor is, ha csak a becslések mértani közepét vesszük. A mértani közepet itt arra használom, hogy egymással összevethetővé váljanak a halálozási adatok, mivel jelentős eltérések mutatkoznak a becslésekben. Ha az antikommunista érvelések logikáját követve a nagyobb összegű becsléseket fogadjuk el, kb. 120 millió áldozatot számolhatunk össze (1. táblázat). Ez azt jelenti, hogy csupán három évtized alatt (1914–1945) a kapitalizmus több ember haláláért volt felelős, mint amennyi az összes állítólagos emberáldozat a „kommunizmus” teljes 75 éve alatt. A kapitalisták által előidézett egyéb (rossz munkakörülményekből, környezetszennyezésből stb. következő) halálozások mellett ez a statisztika nem tartalmazza az olyan liberális és szabadpiaci demokráciák, mint Franciaország, Németország, Nagy Britannia, Olaszország és az Egyesült Államok által az I. világháború előtt egy évtizeddel elkövetett népirtások adatait sem. Az I. világháború és az oroszországi polgárháború alatt a liberális demokrata rezsimiek áldozatainak száma, óvatos becslések szerint is, a 30 milliót közelíti.

1. táblázat. A kapitalizmussal összefüggésbe hozható háborús áldozatok, 1914–1945

Fegyveres konfliktus	Dátum	Maximális becsült áldozatszám	Mértani közép*
I. világháború ^a	1914–1918	30 000 000	23 568 559
Oroszországi polgárháború ^a	1917–1922	9 000 000	6 708 204
Iraki–kurd konfliktus	1918–2003	320 100	210 784
Törökországi kurd felkelések	1921–máig	100 000	100 000
Második olasz–líbiai háború	1923–1932	40 000	40 000
Gran Chaco-i háború	1932–1935	130 000	100 000
Abesszíniai háború	1935–1936	278 350	278 350
Spanyol polgárháború	1936–1939	1 000 000	707 107
II. világháború	1939–1945	85 000 000	69 069 811
Összesen		125 868 450	100 782 815
Ebből liberális demokráciával kapcsolatba hozható ^a		39 000 000	30 276 763

^a Liberális demokráciák által előidézett vagy ezek közvetlen részvételével zajló konfliktus.

* A mértani közepet itt arra használom, hogy a széles határok között mozgó becslésekből származó adatokat egymással összehasonlíthatóvá tegyem. A mértani közép a széles körben használt számtani középhez, vagyis az átlaghoz hasonló érték, de itt az egyes adatokat nem összeadjuk, hanem összesorzozzuk, és az ebből adódó érték négyzetgyökét vesszük.

A kapitalista háborúk természetesen nem értek véget a II. világháborúval (2. táblázat). 1946 és 1962 között a francia gyarmati rezsim Délkelet-Ázsiában kb. 400 ezer ember haláláért volt felelős, míg ez a szám Madagaszkár viszonylatában 35 ezer, Algériában pedig 750 ezer. Dél-Korea USA-barát bábkormányára 1948-ban egy felkelés leverésének ürügyén 60 ezer embert mészárolt le Jeju szigetén, vagyis a sziget lakosságának harmadát. 1948 és 1958 között a „konzervatívok” és a „liberálisok” harca Kolumbiában („La Violencia”) kb. 200 ezer ember halálát idézte elő. A görög baloldaliak (nem csak kommunisták) 1946–1949 közötti üldöztetése, ami Nagy-Britannia közvetlen támogatásával zajlott, 158 ezer áldozatot követelt. Korea lett az amerikai beavatkozás és agresszió első színtere, és a csaknem 3 millió áldozatot követelő akciót olyan országok támogatták, mint Ausztrália, Kanada, Franciaország, Új-Zéland és Nagy-Britannia. Ha a kapitalizmus apológétái ragaszkodnak hozzá, hogy a Szovjetuniót és a Kínai Népköztársaságot kell bűnösnek tartanunk a koreai háborús halálozásokért, akkor ezzel az erővel akár kétféle is oszthatjuk az áldozatok számát, és állíthatjuk, hogy másfél millió ember haláláért viszont a liberális demokrata rezsimek felelősek. Emellett ott vannak a mai napig zajló háborúk, pl. a török kormány harca a kurd közösségek ellen (ami 1921 óta kb. 100 ezer ember halálát követelte), az India és Pakisztán közötti kasmíri konfliktus (1947 óta 93 808 halálos áldozattal) vagy az India Nagaland tartományában folyó fegyveres harcok (1954 óta 34 ezer halottal). 1955 és 1975 között az Egyesült Államok vietnámi katonai intervenciója és politikai beavatkozása több mint 3 millió áldozattal járt, amihez hozzájön a szőnyegbombázások legalább 100 ezer áldozata Laoszban (érdemes megjegyeznünk: ez a történelem során legtöbbet bombázott ország; Boland 2017) és 150 ezer áldozata Kambodzsában (ez tette lehetővé a Vörös Khmerek hatalomátvételét). 1960 és 1996 között a guatemalai katonai diktátorok népiértő kampányt folytattak a maja közösségek ellen, valószínűleg több mint 200 ezer ember pusztulását idézve elő (Burt 2016; Snyder 2019). 1965 és 1966 között az indonéz hadsereg az Egyesült Államok és szövetségesei támogatásával kb. egymillió kommunistát vagy kommunista szimpatizánsnak bélyegzett embert ölt meg, és sor került kínzásokra és kivégzésekre is a koncentrációs táborokban (Bevins 2020). A Nigéria és a szakadár Biafra állam között 1967–1970-ben dúló háborúban csaknem 2 millióan haltak meg. A független Banglades megalakítását övező fegyveres harcok (1971) 3 millió áldozatot követeltek; az 1975–2000 között zajló libanoni

polgárháború során 150 ezer embert öltek meg. Az indonéz hadsereg 1962-ben az USA támogatásával szállta meg Pápua tartományt, és a megszárlás azóta is folyik a térségben, az áldozatok száma máig kb. 150 ezerre rúg (Célrier 2019). 1975-ben ugyanez az indonéz katonai diktatúra – ismét az Egyesült Államok támogatásával – hatolt be Kelet-Timorba, és 1999-ig a kelet-timori népesség kb. ötödét irtotta ki, ami a kambodzsai népirtás arányaihoz mérhető (Jardine 1999; Sidell 1981). Az 1970-es évek és 1992 között lezajlott háborúskodások összességében több millió áldozatot követeltek; ezek között volt számos kisebb, egyenként 1000–25 000 áldozatot követelő konfliktus is, amelyek során összesen 140 ezer ember vesztette életét. A fenti lista kb. 30,5 millió (konzervatív becsléssel 22,3 millió), fegyveres konfliktussal összefüggésbe hozható halálesetet számlál az 1945–1992 közötti időszakra. Még ha az Izrael megalapításával és terjeszkedésével kapcsolatba hozható összetűzéseket és a 25 ezer áldozatnál kevesebb életet követelő konfliktusokat nem számoljuk is, a liberális demokráciák részesedése a háborúval összefüggő mortalitásból, konzervatív becslés szerint, akkor is 11 millióra – vagy, a nagyobb becsléseket véve alapul, 15 milliónál is többre – rúg.

2. táblázat. A kapitalizmussal összefüggésbe hozható háborús halálözások, 1945–1992

Fegyveres konfliktus	Dátum	Maximális becsült áldozatszám	Mértani közép
Első indokínai háború ^a	1946–1954	400 000	400 000
Görök polgárháború ^a	1946–1949	158 000	158 000
Malgas felkelés ^a	1947–1948	89 000	35 000
Kasmíri konfliktus ^a	1947–máig	110 000	93 808
La Violencia (Kolumbia) ^a	1948–1958	194 700	193 697
Myanmari belső konfliktusok	1948–máig	250 000	180 278
Arab–izraeli háborúk	1948–máig	116 074	116 074
Haidarábád indiai anektálása ^a	1948	242 212	84 116
Jejui megszárlás	1948–1949	30 000	30 000
Koreai háború ^a	1950–1953	4 500 000	3 000 000
Algériai háború ^a	1954–1962	1 500 000	724 569
Nagalandi konfliktus ^a	1954–máig	34 000	34 000
Vietnámi háború ^a	1955–1975	4 300 000	3 144 837
Első szudáni polgárháború	1955–1972	500 000	500 000
Kongói krízis ^a	1960–1965	100 000	100 000

<i>Fegyveres konfliktus</i>	<i>Dátum</i>	<i>Maximális becsült áldo- zatszám</i>	<i>Mértani közép</i>
Guatemalai népirtás ^a	1960-1996	200 000	200 000
Angolai szabadságharc	1961–1974	102 991	92 452
Észak-jemeni polgárháború	1962–1970	200 000	141 421
Mozambiki függetlenségi háború	1964–1974	88 500	74 965
Északkelet-indiai felkelések ^a	1964–maig	25 000	25 000
Kolumbiai polgárháború ^a	1964–maig	220 000	220 000
Indonéz népirtás ^a	1965-1966	1 000 000	1 000 000
Nigériai polgárháború	1967–1970	3 000 000	1 732 051
Moro konfliktus	1969–2019	120 000	120 000
Bangladesi felszabadító háború	1971	3 000 000	3 000 000
Etióp polgárháború	1974–1991	1 500 000	866 025
Kelet-timori népirtás	1975-1999	300 000	212 132
Angolai polgárháború	1975–2002	504 158	504 158
Libanoni polgárháború ^a	1975–1990	150 000	134 164
Laoszi zavargások ^a	1975–2007	100 000	100 000
Irak–iráni háború	1980–1988	1 100 000	564 041
Ugandai háború	1981–1986	500 000	223 607
Második szudáni polgárháború	1983–2005	2 000 000	1 414 214
Srí Lanka-i polgárháború	1983–2009	100 000	89 443
Szomáliai polgárháború	1986–maig	500 000	387 298
Acsoliföldi felkelés	1987–maig	500 000	223 607
Hegyi-Karabahi háború ^a	1988–1994	38 000	38 000
Iraki háború (első öbölháború) ^a	1990–1991	40 456	32 091
Algériai polgárháború	1991–2002	200 000	93 808
Boszniai háború ^a	1991–1995	104 732	100 903
1991-es iraki puccskísérlet ^a	1991	235 000	141 333
1000–25 000 áldozatot követelő, kisebb konfliktusok	több alkalommal	146 902	146 902
<i>Összesen</i>		<i>30 499 725</i>	<i>22 246 796</i>
<i>Ebből liberális demokráciával kapcsolatba hozható^a</i>		<i>15 241 100</i>	<i>10 825 543</i>

^a Liberális demokráciák által előidézett vagy ezek közvetlen részvételével zajló konfliktus.

Az összes fegyveres összecsapás, amit akár csak távolról is összefüggésbe lehet hozni névleg szocialista államokkal vagy kommunista felkelésekkel (3. táblázat), összesen kb. 6 millió áldozatot követelt (a magasabb becslésekkel számolva 7,4 milliót). Ebben benne van az Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság által támogatott Vörös Khmerek mészárlása 1975–1979 között, aminek végül – kellemetlen

módon – éppen a *kommunista* vietnámi kormány beavatkozása vetett véget. Vagyis 1945-től „a kommunizmus bukásáig” a főképp liberális demokrata köntösben megjelenő, kapitalista hadviselés (ideértve a közvetetten előidézett háborúkat is, amiket szintén figyelembe kell vennünk), konzervatív beccsléssel, legalább háromszor annyi emberáldozatot követelt, mint a „totalitárius kommunizmus”. Sőt, a liberális demokrata kormányok egymagukban legalább kétszer annyi halálért felelősek, mint az ebben az időszakban regnáló „kommunista” kormányok.

3. táblázat. A „kommunizmussal” összefüggésbe hozható háborús halálozások

Fegyveres konfliktus	Dátum	Maximális becsült áldozatszám	Mértani közép
Magyar forradalom	1956	3 722	3 722
Kubai forradalom	1959	5 000	5 000
Naxalita felkelés	1967–máig	13 812	13 812
Kolumbiai konfliktus	1964–máig	220 000	220 000
Fülöp-szigeteki felkelés	1969–máig	43 000	35 917
Etiópiai polgárháború	1974–1991	1 500 000	866 025
Kambodzsai népiptás	1975–1979	3 000 000	3 000 000
Angolai polgárháború	1975–2002	504 158	504 158
Kurd–török konfliktus	1978–máig	45 000	45 000
Szovjet–afgán háború	1979–1989	2 000 000	1 095 445
Perui belső konfliktusok	1980–máig	70 000	70 000
Ujgur–kínai konfliktus	1960–máig	1 000	1 000
<i>Összesen</i>		7 405 692	5 935 044

Összefoglalva (4. táblázat), 1914 és 1992 között a kapitalista háborúk összességében 156 millió emberéletet követeltek, ha a magasabb beccslések alapján számolunk (kb. 123 millió, ha a konzervatív beccslést alkalmazzuk). Ha ezt összevetjük a „kommunizmus 100 millió áldozatáról” szóló igencsak felnagyított váddal – amiben benne foglaltatik az összes elképzelt halálok, nem csak a fegyveres összecsapások –, világossá válik, mennyivel pusztítóbb a tőkés rendszer a tömegek számára. A fenti beccslések szerint, évente 1,6–2 millió ember halt meg kapitalisták által indított háborúban, míg a „kommunisták” által indított háborúk évente csaknem 100 ezer embert öltek meg (a magasabb beccsléseket alkalmazva). Még ha a részben fiktív „100 millió áldozattal” számolunk is, akkor is évente 1,3 millió áldozat

jön ki (100 millió osztva 78 évvel), ami még mindig kevesebb, mint a kapitalista háborúkban évente elhunytak száma. Fontos itt újra megjegyezni, hogy nem célozom az államszocialista rezsimnek brutalitásának relativizálása; csupán egy szélesebb összehasonlító kontextusba akarom mindezt elhelyezni. A lényeg az antikommunista propaganda cáfolata. Akik szerint a liberális demokrácia békés rendszer és a létező világok legjobbika, azoknak felül kell vizsgálniuk álláspontjukat. A liberális demokráciák által előidézett háborúk ötször több embert öltek meg, mint a „kommunista” elvek. Ennyit arról, hogy a szabadpiaci demokrácia békét és jólétet hoz.

4. táblázat. A háborúval összefüggésbe hozható halálozási adatok összevetése a kapitalista és „kommunista” rendszerek között, 1914–1992

Rendszer	Dátumok	Évek sz.	Maximális áldozatszám	Mértani közép	Éves háborús veszteség	
					Max. áldozat	Mért. közép
Kapitalizmus	1914–1992	78	156 368 175	123 029 611	2 004 720	1 577 303
	1992–máig	28	11 282 808	8 002 219	402 957	285 794
A kapitalizmus liberális demokrácia megjelenési formái	1914–1992	78	54 241 100	30 276 763	500 000	388 164
	1992–máig	28	2 032 603	1 029 372	169 384	85 781
„Kommunizmus”	1914–1992	78	7 405 692	5 935 044	94 945	76 090

Még ennél is tovább lehet és kell is menni. A „kommunizmus” összeomlása óta legalább nyolcmillió áldozat (és a számuk folyamatosan növekszik) írható a kapitalista háborúk számlájára. Ez kb. 285 000–400 000 áldozatot jelent évente, akiknek több mint harmaduk liberális demokráciák által előidézett konfliktusokban hal meg (lásd a 4. és 5. táblázatot). A „kommunizmus bukása” utáni három évtizedben a kapitalista háborúk több embert öltek meg, mint a „kommunista” háborúk a teljes történelem folyamán! Ismétlem, ezekben a számításokban nincsenek benne az olyan, a kapitalizmussal szintén összefüggő halálozások, mint az ipari katasztrófák vagy az éhínségek; ezekről a kapitalizmus apologétái hajlamosak elfeledkezni, nem beszélnek róla, illetve nem terjesztik széles körben az ezekről szóló információkat.

5. táblázat. A kapitalizmussal összefüggésbe hozható háborús áldozatok 1992 óta

<i>Fegyveres konfliktus</i>	<i>Dátumok</i>	<i>Maximum</i>	<i>Mértani közép</i>
Sierra Leone-i polgárháború	1991–2002	300 000	122 474
Burundi polgárháború	1993–2005	300 000	300 000
Ruandai népiptás	1994	800 000	800 000
Első kongói háború	1996–1997	800 000	447 214
Második kongói háború	1998–2003	5 400 000	3 674 235
Ituri konfliktus	1999–2003	60 000	60 000
USA/NATO terrorellenes harc ^a	2001– máig	1 260 000	585 423
Afganisztáni háború (USA) ^a	2001– máig	61 603	53 949
Iraki háború (USA) ^a	2003–2011	461 000	190 000
Dárfúri konfliktus	2003– máig	300 000	300 000
Kivu-konfliktus	2004– máig	100 000	100 000
Háború Északnyugat-Pakisztánban	2004–2017	78 946	60 165
Mexikói „drogháború” ^a	2006– máig	250 000	200 000
Boko Haram felkelés	2009– máig	51 567	51 567
Szíriai polgárháború	2011– máig	570 000	570 000
Iraki polgárháború	2014–2017	200 000	197 500
Jemeni polgárháború	2015–máig	91 600	91 600
1000–25 000 áldozatot követelő, kisebb konfliktusok	több alkalommal	198 092	198 092
<i>1992 óta összesen</i>		<i>11 282 808</i>	<i>8 002 219</i>
<i>Ebből liberális demokráciával kapcsolatba hozható</i>		<i>2 032 603</i>	<i>1 029 372</i>

^a Liberális demokráciák által előidézett vagy ezek közvetlen részvételével zajló konfliktus.

Akár át is ugorhatjuk a retorikai sallangokat. Az antikommunista demagógia cáfolataként nézzük meg a „spanyol” vagy „kansasi” nátha halálozási adatait (Barry 2004). Ha ugyanazt a logikát követjük, „a kommunizmus 100 millió áldozatának” megfelelő mortalitás néhány év alatt összejön. Ha már egyszer a kommunista rezsimeket azzal vádolják, hogy az elveik sok ember halálát előidéztek, ugyanígy vádolhatjuk a kapitalista országokat azzal, hogy képtelenek voltak gátat vetni a járvány terjedésének, és hanyagul álltak hozzá az alapvető egészségügyi szolgáltatások biztosításához. Valójában a hanyagság enyhe kifejezés: tudatos tervezés és szándékos katonai stratégia is közrejátszott benne, hogy a halálozási adatok ilyen magasak lettek. Még ha a közelmúltban revideált adatokra támaszkodunk is, amik

összesen 50 millió áldozatról szólnak (Humphreys 2018), a liberális demokrácia formájában megjelenő kapitalizmus egyértelműen okolható azért, hogy az éves halálozás minden addiginál magasabbra emelkedett. A mostani Covid-19-járvány kezelését nézve úgy tűnik, a stratégiát tekintve nem sok minden változott.

Ha a fenti eszme-futtatást szándékosan részrehajló számtani gyakorlatnak érezzük, akkor be kell látnunk, hogy a 100 millió áldozatról szóló, heves antikommunista vádak még ennél is elfogultabbak. Végül is, én csupán megvizsgáltam a számokat, ahelyett, hogy bármit is kitaláltam volna. A más szakértők által írt, sokkal aprólékosabb és átgondoltabb (általam hivatkozott) okfejtések elolvasása nem csupán az önmagukra valamit is adó baloldaliak, de különösen a liberális demokráciák támogatói számára ajánlott. A hétköznapi politizálás során azonban a tudományos érvelés nagyobb valószínűséggel szólít meg más baloldaliakat, illetve talán azokat a keveseket, akik nem érzelmi alapon védelmezik a kapitalista status quót vagy vallanak szélsőséges (pl. náci) nézeteket, és akiknek van idejük utánajárni a dolgoknak és hajlandók is érdemi vitát folytatni.

A probléma az, hogy a tömegkommunikáció fő csatornáit, akárcsak a vita feltételei és paraméterei (pl. egyenlőtlenül elosztott idő és hely a rádióban és az írott sajtóban, állandóan hangoztatott klisészerű érvek a domináns ideológia mellett stb.) egyértelműen azoknak a kezében vannak, akiknek érdekében áll összezúzni a szocializmus minden formáját, különös tekintettel a kommunizmusra. Ennek az akadálnak a leküzdéséhez a szocialistáknak (idesorolom az anarchistákat is) meg kell ragadniuk a média termelő- és terjesztési eszközeit. A jelenlegi körülmények között csak néhány marginalizált ország maréknyi állami médiája (pl. Kubában és Venezuelában) teszi lehetővé, hogy a lakosok többségéhez eljussanak a kapitalista propagandát cáfoló érvek, amik megerősítik őket abban, amit a tőkés és szabadpiaci (liberális) demokráciák által okozott problémákról személyes tapasztalatból is jól tudnak. A baloldaliaknak már csak emiatt is fel kéne hagyniuk az antikommunista propaganda szajkózásával, függetlenül attól, hogy mit gondolnak a névleg szocialista államokról, mint amilyen pl. a Szovjetunió volt.

Mint említettem, sokféleképpen rámutathatunk az antikommunista érvek tarthatatlanságára. Tömegek halálát egy eszme (a kommunizmus) számlájára írni egyfajta fetisizmus, ami felmenti a szörnyűségek konkrét elkövetőit. Nem olyan régen a NATO államai is végrehajtottak bombázásokat az emberi jogok nevében Irakban és Jugoszlá-

viában, mégis helytelen volna az emberi jogok eszméjét felelőssé tennünk ezekért a tömeggyilkosságokért, főképpen, ha a gyilkosokat felelősségre szeretnénk vonni tetteikért. Egy másik lehetőség a kommunistaellenességgel való szembeszegülésre annak hangsúlyozása, hogy ha valami, hát a kommunizmus igen komolyan veszi a politikai filozófiát. Ennek lényege egy osztályok és állam nélküli, egalitárius társadalmi berendezkedésre való törekvés – az antikommunisták pedig ezek szerint ennek az ellenkezőjét akarják.

Amellett is érvelhetünk, hogy a magukat „kommunistának” nevező rendszerek valójában nem voltak kommunisták. Természetesen nem voltak és nem is lehettek azok. A szocialisták – beleértve az anarchistaakat is – már az 1860-as évektől kezdve harcoltak egy osztályok és állam nélküli társadalmi rendért. Ezt nevezték kommunizmusnak vagy anarchizmusnak, ez volt a végső cél. Ennek elérésére a legkülönfélébb módszereket dolgozták ki, amelyekben az osztály- és államnélküliségnek sokféle interpretációja létezett. A „kommunista állam” ebben a történelmi kontextusban önellentmondás. A baloldaliaknak kellene a legérzékenyebbnek lenniük, ha a szocialista és kommunista mozgalmak legalapvetőbb motivációiról esik szó. A kommunista pártok által vezetett kormányok országait népköztársaságnak vagy szocialista köztársaságnak nevezték, vagy más, olyan nevet használtak velük kapcsolatban, amiből nem következett, hogy elérték volna a kommunizmust. Igazából inkább azoknak kellene magyarázkodniuk, akik kitartanak az „államszocializmus” hagyományos elképzelése mellett. Ezzel szemben az olyan országokban, mint Ausztrália, az Egyesült Államok, Japán, Kanada vagy az EU államai, az emberek többsége váltig állítja, hogy demokráciában él. Igazán vállalhatnák a felelősséget azokért a halálesetekért, amit az általuk magasztalt rendszer idézett elő. Egy nap talán kénytelenek lesznek szembenézni ezzel, vagy, ami még jobb lenne, belátják tévedéseiket.

Jelenleg azonban ez nem tűnik valószínűnek. A tőkefelhalmozás érdekében évtizedeken át lemondtunk az uralkodó osztályok feletti kontrollról, évente több százezer ember halálát idézve elő a tüzelőanyagok miatti légszennyezésen és az ennek nyomán egyre intenzívebbé váló klímaváltozáson keresztül (Campbell-Lendrum – Prüss-Ustün 2019; Haines – Ebi 2019; WHO 2016). A tőkés és politikai végrehajtói mostanában újra bebizonyították, hogy profitjuk és politikai-gazdasági hatalmuk fontosabb számukra, mint az emberek egészsége. Eddig kb. másfél millióan haltak bele a koronavírusba. Ez közvetlenül visszavezethető arra, ahogyan a profitéhes

nagyvállalatok benyomulnak a trópusi esőerdőkbe, vadon élő állatok által terjesztett kórokozónak teszik ki dolgozóikat, miközben aláássák a közegészségügyet, és szinte mindenhol folyamatosan kampányolnak az egészségügyi szolgáltatások és támogatások ellen (Wallace 2020).

Ezek a tőkés viszonyok normális működésének példái. Ezekbe a viszonyokba mindig bele van kódolva a tőkefelhalmozás védelme érdekében folytatandó háborúra való folyamatos készülődés. A kapitalizmus fegyveres konfliktusokkal összefüggésbe hozható áldozatainak száma 1914 óta meghaladja a 150 milliót. A liberális demokrata kormányok – a jogok és a szabadság önjelölt modelljei – által viselt háborúk önmagukban 54 millió ember életét követelték 1914 és 1992 között, azóta pedig további több mint kétmillió áldozatot szedtek. Nem tudni, mikor lesz vége a szabadpiaci demokráciák által elindított mézárásoknak – és ezek csak óvatos becslések a kapitalizmus példa nélküli pusztításáról.

Ha a baloldaliak közül néhányan felmondják az antikommunista propaganda leckéjét, azzal a legkevésbé sem vetünk gátat a kapitalista gyilkoló gépezetnek. Csak azt érzük el vele, hogy még nagyobb lendületet kap az egyébként is egyre inkább teret nyerő, antikommunista indíttatású jogalkotás, és erősödnek a baloldal ellen szerveződő utcai megmozdulások. Magától értetődik, hogy a kapitalizmusnak mint a világtörténelem legpusztítóbb rendszerének elutasítása nem jelenti azt, hogy elhallgatnánk a szocialista államok bírálatát. De a szocialista államok kritikája, ha a kapitalista ideológia megerősítéséhez járul hozzá, nem több üres okoskodásnál. Tudatosan újjá kell szerveződnünk és küzdenünk kell az ökológiailag fenntartható, osztályok nélküli, egalitárius társadalom céljáért, mielőtt a kapitalizmus megsemmisíti az emberiség és vele együtt a többi élőlény zömét – egy újabb világégsben, vagy egyszerűen hétköznapi működése által.

Felhasznált irodalom

- Aronson, Ronald 2003: Communism's Posthumous Trial. *History and Theory* 42, 222–245.
- Barry, John M. 2004: The Site of Origin of the 1918 Influenza Pandemic and Its Public Health Implications. *Journal of Translational Medicine* 2 (1): 3. <https://doi.org/10.1186/1479-5876-2-3>
- Bel, Germà 2006: Against the Mainstream: Nazi Privatization in 1930s Germany. SSRN <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.895247>

- Bernstein, Thomas P. 1985: Review: Deaths in China due to Communism: Propaganda versus Reality by Stephen Rosskamm Shalom. *The China Quarterly* 104, 718–720.
- Bevins, Vincent 2020: *The Jakarta Method. Washington's anti-Communist Crusade & the Mass Murder Program that Shaped Our World*. New York: Public Affairs.
- Boland, Rosita 2017: Death from Below in the World's Most Bombed Country. *The Irish Times*, 13 May 2017. <https://www.irishtimes.com/news/world/asia-pacific/death-from-below-in-the-world-s-most-bombed-country-1.3078351>
- Burt, Jo Marie 2016: From Heaven to Hell in Ten Days: The Genocide Trial in Guatemala. *Journal of Genocide Research* 18 (2–3), 143–169.
- Campbell-Lendrum, Diarmid – Prüss-Ustün, Annette 2019: Climate Change, Air Pollution and Noncommunicable Diseases. *Bulletin of the World Health Organization* 97 (2), 160–161.
- Célérier, Philippe Pataud 2019: Nettoyage Ethnique en Papouasie. *Le Monde Diplomatique*, December 2019, 17. <https://www.monde-diplomatique.fr/61147>
- Chemin, Ariane 1997: Les divisions d'une équipe d'historiens du communisme. *Le monde*, 31 October 1997. https://www.lemonde.fr/archives/article/1997/10/31/les-divisions-d-une-equipe-d-historiens-du-communisme_3811179_1819218.html (Letöltve: 2021.01.23.)
- Cheng, Enfu – Zhan, Zhihua 2018: A Study of Unnatural Deaths during the Difficult Three Year Period in China 1959–1961. *Science & Society* 82 (2), 171–202.
- Chomsky, Noam 2016: Counting the Bodies. *Spectrezone* 9. <http://www.spectrezone.org/global/chomsky.html>
- Courtois, Stéphane et al. 1997: *Le livre noir du communisme*. Paris, Éditions Robert Laffont.
- De Grand, Alexander J. 1995: *Fascist Italy and Nazi Germany: The 'Fascist' Style of Rule*. London: Routledge.
- Európai Parlament 2019: European Parliament resolution of 19 September 2019 on the importance of European remembrance for the future of Europe. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_EN.html
- Getty, J. Arch – Naumov, Oleg V. 1999: *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks 1932–1939*. Translations by Benjamin Sher. New Haven: Yale University Press.
- Ghodsee, Kirsten 2014: A Tale of “Two Totalitarianisms”: The Crisis of Capitalism and the Historical Memory of Communism. *History of the Present: A Journal of Critical History* 4 (2), 115–142.
- Gonsalves, Gregg 2020: The new Lysenkoism in Washington. *The Nation*, 19 July 2020. <https://www.thenation.com/article/society/lysenkoism-fauci-cdc-coronavirus/>
- Haines, Andy – Ebi, Kristie 2019: The Imperative for Climate Action to Protect Health. *New England Journal of Medicine* 380, 263–273.
- Horne, Gerald 1986: *Black and Red. W. E. B. Du Bois and the Afro-American Response to the Cold War 1944–1963*. Albany: SUNY Press.
- Humphreys, Margaret 2018: The Influenza of 1918. Evolutionary Perspectives in a Historical Context. *Evolution Medicine and Public Health* 2018, 219–229.
- Jardine, Matthew 1999: *East Timor: Genocide in Paradise*. Monroe, ME: Odonian Press.

- Kovel, Joel 1997: *Red Hunting in the Promised Land; Anticommunism and the Making of America*. London: Cassell.
- Leech, Garry 2012: *Capitalism: A Structural Genocide*. London: Zed Books.
- Marx, Karl 1978 [1894]. *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata, I–III*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Mawdsley, Evan 2009: *The Russian Civil War*. New York, Simon & Schuster.
- Rockhill, Gabriel 2020: Liberalism and Fascism: Partners in Crime. *Counterpunch*, October 14, 2020. <https://www.counterpunch.org/2020/10/14/liberalism-and-fascism-partners-in-crime/>
- Roll-Hansen, Nils 2005: The Lysenko effect: undermining the autonomy of science. *Endeavour* 29 (4), 143–147.
- Sidell, Scott 1981: The United States and genocide in East Timor. *Journal of Contemporary Asia* 11 (1), 44–61.
- Smith, Richard 2020: *China's Engine of Environmental Collapse*. London: Pluto Press.
- Snyder, Joshua R. 2019: Should Transitional Justice Promote Forgiveness? Insights from Guatemala's Recovery of Historical Memory Project. *Journal for Peace and Justice Studies* 29 (1), 3–23.
- Wallace, Rob 2020: *Dead Epidemiologists: On the Origins of COVID-19*. New York: Monthly Review Press.
- WHO 2016: *Ambient Air Pollution: A Global Assessment of Exposure and Burden of Disease*. Geneva: World Health Organization.
- Wikipedia 2020: List of Wars by Death Toll. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_wars_by_death_toll#Modern_wars_with_greater_than_25000_deaths_by_death_toll

(Fordította: Lyublyanovics Kyra)

Eredeti megjelenés: Salvatore Engel-Di Mauro: Anti-Communism and the Hundreds of Millions of Victims of Capitalism. *Capitalism, Nature, Socialism*, 2021, 32 (1).

„...hogy a profit ne csináljon a szegénységből nyomort” – sőt, tömeghalált

A világ, ahol élünk

Időnként cikk jelenik meg arról, hogy kisgyerekekkel bányásztatnak ki a mobiltelefon gyártásához szükséges nyersanyagot. Vérmobil – sokkolja az újságíró az olvasót. „Nahát?” – ámul el a hírre a telefonhasználó.

Időnként cikk jelenik meg arról, hogy gyerekrabszolgák dolgoznak a csokoládé alapanyagát biztosító kakaóültetvényeken. „Ejnye” – berzenkedik a csokoládét majszoló polgár lelkiismerete.

Két osztrák újságíró, Hans Weiss és Klaus Werner, az ezredfordulón nyomába eredt több tucat ismert konzern gazdagodásának. *Márkacégek feketekönyve. A multik mesterkedései* (Pécs, Art Nouveau, 2003) címmel könyvet jelentettek meg, amely összegyűjti és együtt láttatja a különböző „nahát”-okat, „ejnyé”-ket.

Hogyan néz ki – teszik fel a kérdést a szerzők – a világgazdaság „globális szupermarketje”? „A hűtőpultban olcsó kongói nyersanyagot, a turkálóban akciós thaiföldi munkaerőt, a csemegerészlegnél a világ minden részéről származó kutatókat és tervezőket, valamint fantáziadús hirdetési szakembereket, gátlástalan marketingeseket találunk. A pénztárnál pedig csillogó szemmel ott a vásárló” (a 29. oldal alapján).

A könyv magyar kiadása nem váltott ki érdemi visszhangot. Bár a benne hivatkozott számadatok már nem frissek, a tendenciák és összefüggések változatlanul érvényesek.

Mennyi a fizetésed?

Egy salvadori varrodában, ahol 22,5 másodperc van egy trikó megvarrására, napi 12 órás munkáért – átszámítva – 5,12 euró bért fizetnek.

(Aki ennél lassúbb, éjszaka rádolgozik.) Egy thaiföldi, Nike, Adidas, Puma cipőket készítő varrodában 4,8 eurót. A reklámozott divatos sportcipőt 100 és 180 dollár közötti áron lehet tömegesen eladni egy korosztálynak. Előállításra 5 dollárba kerül. Indonéz előállítói napi 2 dollárt keresnek. (Thaiföldön az eladási ár 0,4 százaléka, 40 cent körüli összeg jut a készítőjének.) Egy thaiföldi játéküzemben napi 3,6 euróért dolgoznak. Egy bangkokiban 2,5 euróért. Egy kínaiában ennél kevesebért, 1,49 euróért. Ezek nagyon jó bérek a vietnámihoz képest, ahol némelyek egy munkahétért (10 óra mind a hét napon) kapnak 4,32 eurót.

Havi fizetésekről is vannak adatok. Ennyi idő alatt az USA egyik gyámsági területén, Saipan szigeten napi 14 órás varrodai munkával akár 200 dollárt is lehet keresni. Brazil kakaóföldeken egy hónapra 43 euró (gyerekeknek, időseknek 30 euró) az átlagbér. Egy kínai játékgyárban havonta (napi 18 órás munkával, a hónap minden napján dolgozva) 38 és 63 euró közötti fizetés érhető el. Egy másik kínai játékgyárban viszont csak 26 és 40 euró közötti. (Összehasonlításként: a cég ügyvezető igazgatójának havi 6,25 millió euró a fizetése.)

Szereted a csokoládét?

„50 német márkába (25 euró) kerül egy darab. Ez nem túl sok, így a kakaóültetvényes Amadou Bamba rögtön kettőt vesz belőle. Az első megvásárolt árut Abou-nak, a másikat Adamának nevezik” (143.). Mindkét áru Maliból származó hétéves kisfiú, akit azután – húsz, 14 év alatti társával együtt – Elefántcsontparton rabszolgaként dolgoztatnak reggel hattól este kilencig, a hét minden napján. Kutyákkal őrzik, korbáccsal fenyítik őket. A hőségben kéziükkel, mezítláb szántanak. A gyerekrabszolgák munkája a tulajdonosnak napi egy tál kukoricakásába kerül. Ha nem elégedett az áruval, következmények nélkül megölheti.

Ez az „emberi nyersanyag” néhány év alatt használhatatlanná válik. Eldobják és lecserélik egy újra. Elefántcsontparton az 1960-as függetlenné válás óta mintegy 200 ezer gyerekrabszolgát alkalmaztak. „Aki kakaót iszik, az ő vérüket issza” – fogalmaz a *Save the children* nevű szervezet elnöke. „Minden harmadik harapásnak a csokoládéba rabszolgaság-mellékíze van” (34.).

A gyerekmunka különösen a harmadik világban igen elterjedt. Ázsiában hozzávetőlegesen 153 millió, Afrikában 80 millió, Latin-

Amerikában 17 millió 5 és 14 év közötti gyerek dolgozik. (Nyolckilencévesek bányákban is.) Közülük 12 millió a világgpiacnak termel. A felnőtteket is figyelembe véve, a rabszolgák száma jelenleg legalább 27 millióra tehető – bár a rabszolgatartás kizárólag Mianmarban legális. (Emlékeztetőül: annak idején a gyarmattartók összesen körülbelül 60 millió rabszolgát vittek Afrikából Amerikába.)

Nem unod a banánt?

1989-ben osztrák politikusok a pozsonyi főtéren banánt osztogattak: „Nézzetek ide, ilyen édes a szabadpiac!” (151.).

Európa és az Egyesült Államok a harmadik világból több mint 11 millió tonna banánt importál. A bő termés biztosítása érdekében a banánültetvényeket repülőgépekről havonta többször permetezik olcsó növényvédő szerekkel. Ez a fajta növényvédelem tömeges mérgezést okoz. Az egyik hondurasi banántermelő körzetben agy nélkül születik a gyerekek egy százaléka. Nicaraguában tízezreket mérgeztek meg repülőgépes permetezéssel. A csontrákos betegnek a kórházban adott útmutatás: menjen haza, és várja a halált. (De mit lehet tenni? A banánnak sok a rovarkártevője.)

Állatokon végzett kísérletek kimutatták, hogy az alkalmazott rovarirtó kis mennyiségben is sterilitást, tüdő-, máj- és vesekárosodást okoz. A gyártói által készített szakvélemény viszont emberre ártalmatlannak tünteti fel.

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) adatai szerint, évente több mint 2 millió ember hal meg növényvédő szerek okozta ártalmaktól.

Tehát mi is a banán? Élvezetes csemege, politikai szimbólum és gyilkos mérég.

*

A spanyol Almeira tartományban 32 ezer olyan növényház van, ahol zöldséget és gyümölcsöt termesztenek. Az élelmiszerholdingok spanyolországi beszállítója többnyire olyan terméket forgalmaz, amelyet észak-afrikaiak munkájával állítanak elő. Ezek a szüreti munkások „olcsó munkagépek”. Nélkülük megrohadna a termés. Ha emelnék a fizetésüket, az megdrágítaná az árut, amit egyetlen európai élelmiszerkonzern sem vállalhat.

Az intenzív műveléshez emberre is veszélyes műtrágyát és növényvédő-szereket használnak. Egy 1996-os tanulmány 506 súlyos mérgezési esetet vizsgált, amelyek öt százaléka halállal végződött.

Amikor egy emberjogi szervezet felháborodásának komolyabb visszhangja támad, a konzern – jó híre érdekében – tesz egy formális gesztust. Médiapropaganda mellett megváltoztatja a beszállítót: mástól szerzi be az olcsó árut.

Az El Ejidóban uralkodó állapotokat vizsgáló *Európai Polgári Fórum* tagjának következtetése: „Nem lenne szabad ezeket a spanyol paradicsomokat és epreket megennünk. Etikailag nem vállalható körülmények között termesztik őket” (169.).

*

A banánhoz hasonlóan, az észak-amerikai és európai piacokon vásárolható narancs jelentős része is Latin-Amerikából származik. Tizennégy év alatti gyerekek napi 14 órán keresztül cipelik a 25 kilós zsákokat. Brazíliában van olyan régió, ahol minden harmadik szegény családból származó gyermek narancsszüretelőként dolgozik. Egy liter narancslé ára körülbelül egy euró, amiből átlagosan négyszázad rész (0,26 cent) jut a brazil szüreti munkásnak.

„A modern termelési technikák arra készítetik a nemzetközi konzerneket, hogy folyamatosan új mezőgazdasági területeket és olcsó munkaerőt keressenek, viszont tönkretett ökológiai rendszert és életeket hagyjanak maguk mögött” (152.) – összegezi ezt a gyakorlatot az *Élelmiszeripari Szakszervezetek Nemzetközi Uniója*.

Nagy kölcsön, nagy függés

Latin-Amerikában nem ritka, hogy amerikai konzernek közalkalmazottak megvesztegetésével hatalmas földterületet sajátítanak ki, birtokba veszik a közlekedést, ellenőrzik a hírközlést, sőt, kormányokat is megbuktatnak. Gyakran nagyobb politikai befolyással rendelkeznek, mint az ország politikusai.

Fontos szerepet játszik ebben egy ipari méretű tanácsadás-üzlet, amely számos esetben döntően hozzájárul az ország eladósodásához. A megcélzott kormányt hatalmas bankkölcsönök felvételébe hajszolják. A hitelek „nagy részét olyan projektekre használták, amelyeket nyugati tanácsadók találtak ki, és az adott országoknak alig hoztak némi hasznot” (31.). Az eladósodott országoknak az Egyesült Államok által irányított pénzügyi szervezetek diktálnak. Amikor a *Világbank* és a *Valutaalap* arra kényszeríti Ázsia, Afrika, Latin-Amerika, Európában a volt keleti blokk eladósodott államait,

hogy a létminimum alatt tartásuk a minimálbéreket, az ott befektető nyugati cégek érdekeit képviseli.

Egy „gazdasági bérgyilkos” (bennfentes szóhasználatban, EHM, az *Economic Hit Man* rövidítése) nyilvánossá tette azt az Egyesült Államok által szisztematikusan használt nagyhatalmi módszert, amelynek alkalmazása országokat mind gazdaságilag, mind politikailag kiszolgáltatottá tesz (John Perkins: *Egy gazdasági bérgyilkos vallomása*. Budapest, Ráció Kiadó, 2006.). Ennek lényege a következő. Államilag támogatott amerikai nagyvállalat manipulált fejlesztési programot kínál fel nyersanyagokban gazdag országok kormányzatának. Vezető politikusaik korrumpálásával eléri, hogy a program megvalósítására hiteleket vegyenek fel. Ezekből tudják kifizetni a beruházást végző amerikai cégekkel szembeni tartozásokat – közben pedig az ország tartósan eladósodik. „Valamennyi ilyen programtervezetnek az volt a kimondatlan célja, hogy a beruházásban részt vevő cégek nagy profithoz jussanak, a fogadó ország néhány gazdag és befolyásos családja hasznot húzzon belőle, ugyanakkor biztosítsa a világ különböző országainak hosszú távú pénzügyi függését és így politikai lojalitását” (39.). A módszer sikerét az ún. *korporatokrácia* (vállalatok, bankok és kormányok együttműködése) garantálja. Ha egy politikus nem a játékszabályoknak megfelelően viselkedik (külföldi nagyvállalatok helyett országa javára cselekszik), élete hamarosan véget ér repülőgép-balesetben (mint ez pl. az ecuadori Jaime Roldós vagy a panamai Omar Torrijos esetében történt). „Latin-Amerika történelme tele van halott hősökkel. A közszereplők korrumpálásán alapuló rendszer nem tűr meg olyan közszereplőket, akik nem hajlandók korrumpálódni” (121.).

Profit vagy halál – profit és halál. (Gyógyszeripar az egészség ellen)

Dél-Afrikában a felnőtt lakosság 20 százaléka AIDS-fertőzött. Naponta 1700 ember – köztük 200 csecsemő – meghal. Mivel a gyógyszer a szegények számára megfizethetetlenül drága, Nelson Mandela kormánya – a szabadalmi jogokat csorbítva – belefogott olcsóbb szer előállításába. A Clinton-adminisztráció (különösen Al Gore alelnök) nem maradt tétlen a konszernnek védelmében.

A gyógyszeripar az egyik legmagasabb profitot hozó terület. A gyógyszerkutatások és gyógyszerkísérletek jelentős részét a nagy gyógyszergyártó vállalatok finanszírozzák. Azért tesznek bele pénzt,

hogy profitot vegyenek ki belőle. Hatalmas profitot. Ez magyarázza, hogy olyan nem „divatos” betegségek gyógyításával kapcsolatban, amelyekről nem várható nagy nyereség (pl. malária, kolera, tuberkulózis, álomkór), jellemzően nem végeznek kutatásokat.

A cégek a profit növelése érdekében rendszeresen lefizetnek orvosokat, kísérleti állatoknak használnak betegeket, meghamisítanak kísérleti eredményeket.

Volt olyan eset, amikor sokkal több beteg halt meg a kísérleti gyógyszerrel kezelték közül, mint akik csak placebót kaptak. De a befektetett pénznek – az elvárt haszonnal – mindenáron meg kell térülni. A hivatkozott konzern (a Bayer) tudományos cikkeket finanszíroz, amelyek a szer hatékonyságáról szólnak. Az ártalmasnak bizonyult (úgymond, „halált okozó”) kísérleti gyógyszert ma is nagy tételben alkalmazzák.

Az Egyesült Államok egészségügyi hatósága engedélyezett (és állami szervei finanszíroztak) egy már betiltott gyógyszerrel végzett kísérleteket gyermekeken. Fekete és latin-amerikai családok gyermekein.

Azt a kísérletet is egy amerikai szervezet pénzelte, aminek során Kínában maláriával fertőztek meg HIV-betegeket, hogy tanulmányozzák a malária HIV-re gyakorolt hatását.

Magyarországi példák is szóba kerülnek. Budapesti kórházak vezetői vállalták pszichiátriai (köztük skizofrén és mániás) betegeken végzett, tiltott kísérletek csoportos lefolytatását. A kísérletre vállalkozó egyik kórházi professzor igénye: „nekem fizetnek 3500 dollárt betegenként és ezenkívül 350-et a kórháznak” (96.). Mi áll az illegális (és embertelen) orvosi ügyletek hátterében? „A gyógyszercegek olyan anyagi ajánlatokat tesznek, amelyekkel teljesen megszédítenek bennünket” (86.).

Kis ajándék – nagy függőség

A tejpor nem gyógyszer, de tud ártalmas is lenni.

Szegény országok szülészetein a tejpormarketing propagandát fejt ki – amire lefizetett gyermekorvosokat is felhasznál – a természetes szoptatás hátrányairól, és ajándék tejporthat küld a kismamáknak. Körülbelül addig látja el őket tejjel, míg elapad a tejük. Innentől rákényszerülnek a – nem olcsó – mesterséges tápszer megvásárlására.

A WHO adatai szerint, a világon évente több mint másfél millió gyerek azért nem marad életben, mert nem szoptatják. Például

Pakisztánban is gyerekek ezrei halnak meg a tejporos táplálás következtében.

Ismerjük a kötelezővé tett figyelmeztetést: „A dohányzás súlyosan károsítja az ön és a környezetében élők egészségét.” Egészségvédő szervezetek tiltakozásainak hatására a tejpor csomagolására is felkerült: „A csecsemő legolcsóbb és legegészségesebb tápláléka az anyatej.” Mellékesen: csak minden negyedik pakisztáni nő tud olvasni.

A gyerekjáték nem gyerekjáték

Az európai gyerekeket játékok veszik körül. Ezek jelentős részét – főleg Ázsiában – gyerekek készítik. „Vérrel, izzadsággal és könnyekkel” (173.).

A nagyobb vállalkozások oda mennek, ahol a munkaerő olcsó és a termelés üzletileg biztonságos. Az összes játékszer egyharmadát Kínában állítják elő. „A multinacionális konszerneknek Kína maga a paradicsom. Politikailag stabil rend uralkodik, a szakszervezetek be vannak tiltva, a hatósági követelmények minimálisak, a hivatalnokok lefizethetőek, és alacsony az életszínvonal” (178.).

Egy olasz játékkonzern Kínában működteti a Zhili nevű gyárát – 1993-ban 472, többségében 16 év alatti alkalmazottal. A vezetőség – nehogy a dolgozók ellopjanak valamit – minden ablakra rácsot szereltetett, és a vészkijáratot lezáratta. Amikor tűz ütött ki, és a gyúlékony vegyi anyagokban gyorsan terjedt, 87-en bennégtek, továbbá 47-en súlyosan megsérültek, megnyomorodtak. (Ugyanebben az évben hasonló történet játszódott le Bangkokban. Itt is bezárt ajtók és berácsozott ablakok voltak. 188 a halottak, 469 a sérültek száma.)

McDonald's étterem a világ 118 országában működik, és állítólag négyóránként nyílik egy új. A hamburgerbirodalom az európai gyerekek fantáziáját ajándékokkal is megcélözva csalogatja őket az éttermeibe: sok helyen kis csomagokban játékokat osztogat. Ezek nagy részét valamelyik kínai üzemben állítják elő. A City Toysban például – napi 12 órát dolgozva – 12-13 éves gyerekek is készítik. (A kétezer munkásból négyszáz gyerek.) A dolgozók – havi 4 eurót fizetve – a gyár 16 fős hálókameráiban matrac nélküli fapadokon alszanak. Nem ritka az acetonos mérgezés. A benzol nevű vegyi anyag 1992 januárjában halálos áldozatokat is követelt.

Maradva a gyorséteremláncnál: a világ legnagyobb marhahús-felvásárlója. A világon 1,3 milliárd marhát tenyésztenek a húsáért iparszerűen, és az összes megtermelt gabona felét állati takarmánynak használják. Egyidejűleg növekszik az éhezők száma. (Ez – a könyv adatai szerint – a világ összlakosságának mintegy 15 százalékára tehető.)

Annakidején, az angliai bekerítések korában Thomas Morus még úgy szörnyülködött, hogy „a juhok felfalják az embereket”. („Éltem veszed, Ha attól fosztasz meg, mi által élek” – tudatosította kicsit később Shakespeare.) A harmadik világban – az üzleti szempontoknak megfelelően – többnyire a legjobb minőségű földeket vonják ki a helyi élelmiszer-termelésből, hogy állati takarmányt termesszenek az európai uniós országoknak. „A gazdagok tehene megeszi a szegények kenyérét” (156.).

Ha megszólal a telefonod...

Nincsen mobil tantál nélkül. A tantál olyan nagyon kemény, rendkívül tömör, hő-, rozsdá- és saválló fém, amelyet döntően Kongóban bányásznak – gyémánt, arany, réz, kobalt mellett. Itt koltánnak is nevezik. Fegyveres lázadók által uralt területen található. A nyersanyagokért folytatott háborúban nagy számban harcolnak gyerekkatonák. A háborúskodásnak 1998 és 2000 között – olvasható a könyvben – 2,5 millió halottja volt. Körülbelül egyharmaduk gyerek.

A körzetből több mint 2 millió családot elűztek. Éhezés és betegség 16 millió életet követelt. Az Orvosok Határok Nélkül nevű szervezet adataiban az áll, hogy a körzetben négy gyerekből három nem éri meg a kétéves kort. Alultáplált gyerekeket azért lehet csak ritkán látni, mert már nem élnek.

Kofi Annan, ENSZ-főtitkár 2001-es jelentése szerint Kongóban mindennaposak a tömegmészárlások. Az egyik, többszáz áldozattal járó vérfürdőben „egyeseket leszúrtak, másokat lefejeztek. A tetemeiket a csatornába dobták” (47.).

A koltán kitermelése primitív kéziszerszámokkal történik – gyakran gyerekmunkával. Százával halnak meg bányáomlásokban. Egy helybeli munkanélküli tanár szavai: „Gyermekeinket a halálba küldik. Az európaiak és az amerikaiak vásárolják a koltánt, és ők hozzák a fegyvereket is. Elviszik országunk kincseit, és a profitjuk

érdekében hagyják gyermekeinket a bányákban meghalni” (a 66. oldal alapján).

Mindennek köszönhetően megszólal a telefonod.

Aki az autózást szereti...

Aki autózni akar, annak egyelőre akarnia kell tankolni is.

„Egy iparágban sem tiporják annyira az emberi jogokat, mint a kőolajüzletben. A fekete aranyból származó profit érdekében egyes üzemanyag-gyártó cégek háborúkat finanszíroznak, bérgyilkosokat fizetnek és egész vidékeket tesznek lakhatatlanná” (115.).

Angolában a függetlenség elnyerése óta szinte folyamatosan háborúznak. A kormányzat kőolajbevételekből, a lázadók pedig gyémántbányák bevételeiből vásárolják a fegyvereket. A kőolaj kitermelésében mintegy húsz olajkonzern vesz részt. Az olajmultik egy humanitárius katasztrófa tettestársai – fogalmaz a Global Witness nevű környezetvédő és emberjogi csoport.

Az angolai lakosság több mint 80 százaléka szegénységben él. Tíz gyerekből három meghal az öt éves kora előtt. Továbbá van 2,5 millió menekült. A kitermelési jogból származó bevétel mintegy felét a háború emészti fel, a maradék elszivárog a korrupció – fegyverkereskedelem jutaléka stb. – útvesztőiben.

*

Miután Szudán déli részén olajat találtak, népiirtás kezdődött – mintegy 2,5 millió áldozattal. A lelőhely környékén a központi kormány katonái falvakat semmisítettek meg, lakosait rabszolgává tették. Keresztény közösségeket a templomukba tereltek, majd rájuk gyújtották a templomot. Bentiu város környékét bombázták, az embereket helikopterekről célzottan géppuskázták. Tömeges kivégzéseket hajtottak végre. Egyes falvakban úgy gyilkoltak, hogy a férfiak homlokába szöveget vertek, a gyerekeknek elvágta a torkát. Máshol a nőket és a gyerekeket vasszögekkel fákhöz szögezték.

Az Amnesty International rámutat: mindebben bűntársak a nagy külföldi olajvállalatok, amelyek a kormánycsapatok atrocitásait tapasztalva „egyszerűen másfelé néznek” (136.).

*

A Niger folyó deltavidéke korábban turisztikai paradicsom volt. Plusz az ogoni törzs mezőgazdasági területe. Mindez már a múlté. A deltavidéken kőolajat találtak. A nemzetközi olajkonzernek katonai kormányzatot segítettek hatalomra, megteremtve az utat a régió természeti kincseinek zavartalan kifosztásához. A katonai rendszer idején 2000 ogonit megöltek, 80 ezer ember házat leromboltak. A diktatúra a tiltakozásokat vezető író, Ken Saro Wiwát 1995-ben nyolc társával együtt fölakasztatta.

1960-ban Nigéria lakosságának 30 százaléka élt a szegénységi küszöb alatt, ami 1999-ig 70 százalékra emelkedett. Egyidejűleg felerősödött a korrupció és a politikai vezetők meggazdagodása. Például az ország 1993 és 1998 között uralmon levő katonai vezetője és családja 3 milliárd amerikai dollárt helyezett el európai bankszámlákon.

A deltavidéken – hagyományosan mezőgazdaságból – élő lakosságot elűzték. A kőolajipar a területet hosszú távra terméketlenné teszi: a mezőgazdaságot és a halászatot ellehetetleníti, a talajt, a levegőt, a tengert és az ivóvizet megmérgezi.

A finomítóknál melléktermékként keletkező gázt elégetik – évente 20 milliárd köbmétert. (Ez – az üvegházhatás egyik legnagyobb forrásaként – 12 millió tonna metánt juttat az atmoszférába.) Sok lakóház közvetlen közelében napi 24 órában gázfáklyák égnek. Az égő gáz és olaj következtében lehulló savas eső nemcsak a talajt teszi használhatatlanná, hanem olyan betegséget is okoz, amely három nap alatt végez az áldozattal.

Mivel a profitszempontra megköveteli, hogy a kitermelés költségeit minimálisra szorítsák vissza, négy évtizede nem cserélik és nem tartják karban a mocsaras földben fekvő vezetékeket. Ezért gyakoriak a repedések, olajkitörések, robbanások. Egy hivatalos adat: évente mintegy 300 olajszenyezés történik, és 2300 köbméter olaj elfolyik. (Világbanki becslés szerint ezt tízzel meg kell szorozni.)

A karbantartás elmulasztása nem nigériai specialitás. A vezetékek egyharmada Oroszországban is harmincévesnél öregebb. Ezekből – a Greenpeace számításai szerint – évi 15 millió tonna olaj folyik el. Ahhoz, hogy 50 liter üzemanyagot tankolhassunk, a tönkrement vezetékekből mintegy 10 liter kőolaj elszivárog. Csak az európai Komi város körzete 220 ezer tonna kőolajjal szennyezett – olvasható a hivatalos állami adatokban. Egy szentpétervári orvosprofesszor

és rákszaktörő tudósítása: „1995 és 1997 között Komi lakóinak 90 százaléka beteg volt. Az ivóvízben és az élelemben megtalálható folyamatos olajszenyezés veszélyezteti a lakosság egészségét. Sokan lettek rákosak, illetve szenvednek tüdő- és vérbetegségekben, továbbá az emberek immun- és idegrendszere károsodott” (a 140. oldal alapján).

Arculatok arcucsapása

A márkacégek – azon túl, hogy megkeresik/megteremtik a legkedvezőbb beszállítót – közvetlenül szinte csak az áruik reklámozásával foglalkoznak. Ezért nem meglepő, hogy üzleti filozófiájuknak – a legolcsóbban beszerezhető áru biztosítása mellett – fő pillére a vásárló számára vonzó arculat kialakítása. Magukat korszerűnek, modernnek, szociálisan érzékenynek, gyerekszeretőnek, nő-, család-, egészség-, környezetbarátnak stb. tüntetik fel és propagálják.

Az arculatipar magával a terméket előállító iparral szemben is előbbséget élvez: „a márkák hatalma a reklámmilliárdokkal felépített arculaton nyugszik” (37.). „Nem termékeket árulunk, életstílust adunk el. [...] Így élünk, így viselünk ruhát, így csinálunk valamit” – nyilatkozik az egyik tulajdonos. A könyv szerzői pedig kommentálják: „a konszernek reklámüzenetei a modern kommunikációs technika segítségével a hagyományos szellemi központok, az iskolák, az egyházak, a társadalmi közösségek és a kulturális intézmények szerepét veszik át” (38.).

Ha folt esik egy márka – hatalmas pénzzel megszerzett – hírnevén, a cég lemarad az arculatok versenypiacán. Aminek a profit látja kárát. Az „imidzs” megőrzése, fenntartása még az olcsó termelésnél is fontosabb. Az árueledés akadozása, megbénulása magát a termelést teszi funkciótlaná (bármilyen gazdaságos is legyen az egyébként).

A multik – üzleti megfontolásból – folyamatosan törekszenek az emberbarát és környezetbarát arculat megteremtésére.

A McDonald’s propagálja, hogy újrahasznosítható dobozokba csomagolja a hamburgert.

A Shell szociális és ökológiai felelősségtudatáról biztosít. Óriásplakátokon hirdeti „zöld-politikáját”. Egyik reklámnyelve szerint „csak azok a vállalkozások lehetnek sikeresek, amelyek három célt tűznek ki maguk elé: versenyképesség, társadalmi felelősség és környezeti tudat-

tosság” (15.). A cég Nigériában 60 millió euróval támogatott szociális projekteket. Apró pötty: 1992-ig mintegy 4 milliárd eurós környezetkárosítása árán valószínűleg meg a 35 milliárd euró értékűre becsült ottani kitermelést. (Ez az adat nem kap helyet a reklámanyagaiban).

A Siemens olyan duzzasztógátákat és atomerőműveket épít a harmadik világban, ahol a terep megtisztításakor emberek millióit telepítik ki. („Az erőművek közül több bizonyíthatóan veszteséges, és csak az eladósodott országok költségvetését terheli, míg a konszern tetemes nyereséget könyvel el” [18.].) Viszont 2000-ben – nagy médiahírveréssel – felépített egy 24, hátrányos helyzetű gyerek nyaralását lehetővé tevő tábort.

*

Az arculatépítés az üzleti befektetés (profitszerzés) eszköze, szerves része. Valamennyi márkacég kínosan igyekszik elkerülni arculatának bármilyen sérelmét, hiszen ez rontja az üzletet. Minden titkos ügyeskedésének kiszivárgása, minden vele kapcsolatos tiltakozó demonstráció kisebb-nagyobb arculatrombolással jár. Ilyen arculati veszteség volt a Shellnek Ken Saro Wiwa kivégzése. Ilyen volt annak a tervnek a nyilvánosságra kerülése, hogy a fölöslegessé vált északi-tengeri Brent Spar fúrótornyot – megspórolandó a szétszerelés költségeit – 130 tonna olajszappal, nehézfémekkel, radioaktív hulladékkal egyszerűen a tengerbe akarja süllyeszteni. 1995-ben Németországban a fogyasztói tiltakozás (benzinkútjainak bojkottja) 80 százalékkal csökkentette a konszern forgalmát.

A McDonald’snál sem örültek, amikor éttermei előtt tiltakozó aktivisták borzalmas körülmények között levágott állatokról készült fényképeket osztogattak a gyerekeknek. Ennek hatására a cég bejelentette, hogy ügyelni fog a hamburger „állatbarátabb előállítására” (157.).

Lehet-e megoldás a nem-megoldás?

A könyv nem hagy kétséget afelől, hogy a globális emberi jogok és a természeti környezet védelmének szándékával íródott. Elsősorban azt rója fel a multiknak, hogy tevékenységük ezek sérelmére történik: a természet és az ember a profitcentrikus termelés áldozatává válik.

A természetpusztítás csökkentésére két lehetőséget lát:

– részesítsük előnyben a helyben előállított, illetve a biotermékeket;

– minél többször válasszunk más közlekedési eszközt, mint az autót vagy a repülőgépet.

Az „emberpusztítással” kapcsolatban a szerzők egyik nagy bánata, hogy kevésbé rázza meg az európai országok polgárait a harmadik világban mindennapos nyomor és tömeghalál. Azt tapasztalják, hogy inkább vált ki felháborodást az állatkínzás és a környezetrombolás, mint az alapvető emberi jogok harmadik világbeli érvényesülésének hiánya. „Nem különös – teszik fel a kissé naiv kérdést –, hogy 1995-ben több millió autóvezető nem a nigériai emberi jogok megsértése miatt bojkottálta a Shell-kutakat, hanem azért, mert az olajkonzern el akart sülyeszteni egy olajfúrótornyot az Északi-tengerben? Még az interneten is sokkal több olyan bojkottfelhívást olvashatunk, amely állatkísérleteket végző cégek elleni tiltakozásra szólít fel, mint olyant, amely emberek kizsákmányolásából hasznot húzó konzernek ellen irányul” (11–12.). Érdektelenségünkkel, passzivitásunkkal – úgymond – társtettesekké, az embertelenségeket elkövető multik bűntársaivá válunk.

A „Feketekönyv” nem foglalkozik elméletileg végigvitt kiutak, megoldások keresésével. A profitéséget a cégek magányos rosszindulatából eredezteti. (Ezen egy kicsivel még Perkins is túlmegy, amikor arról ír, hogy amerikai titkosszolgálatok ügynökeit nemzetközi nagyvállalatok alkalmazottainak álcázzák. „Így aztán ha piszkos munkájukra fény derült, azt a nagyvállalatok mohóságának a számlájára írták, nem hozták összefüggésbe a kormánypolitikával” [43.]) A szerzők tisztában vannak azzal, hogy „változatos formákat tud ölteni az embert semmibe vevő profitorientált gondolkodás” (10.), de nem látják (legalábbis nem mondják ki), hogy a nagyvállalatok gátlástalan mohósága nem pusztán szubjektív választás következménye; hogy a „szegénységéből nyomor projekt” végső forrása nem szubjektív. Úgy tűnik, nem veszik észre, hogy nem egyszerűen egy-egy divatba hozott márka „sáros”; hogy a harmadik világbeli nyomor és tömeges halál nem egyes cégek gonoszságából, hanem magából a világkapitalizmus rendszeréből, annak struktúrájából fakad. Hogy nem egy-egy cég önkényes üzleti politikájával van dolgunk, hanem az egész szisztéma ilyen. Így működik, és ettől működik. Ez a lényege.

Ennek az alapállásnak és hozzáállásnak megfelelően a könyv nem tekint túl az apró javítások horizontján: a sérelmek mérséklésének

(a „kisebbik rossznak”) a stratégiáját követi. Célja olyan javaslatokat megfogalmazni, melyek megvalósítása esetén kevésbé rossz lenne embereknek, állatoknak, természetnek. Mit kellene tenni ahhoz, „hogy a profit ne csináljon a szegénységből nyomort” (36.)? A cégek érvék be kisebb profittal – így több bért tudnak fizetni és jobb munkakörülményeket biztosítani.

A nyugati világ polgárainak közönye mellett a szerzők másik nagy bánata, hogy a márkacégektől szinte lehetetlen akár apró béremelést kicsikarni. Beszállítók, leányvállalataik jövedelempolitikáját nem befolyásolják. Pedig csak ez tudna a dolgozók életlehetőségein valamicskét javítani.

A „Feketekönyv” kiindulópontja szerint „a márkák hatalma egy reklámmilliárdokkal felépített arculaton nyugszik. Pont itt sebezhetőek” (37.). A márkacégek arculatát érő pofonokkal. (Amely pofon annál hatásosabb, minél nagyobb csattan.) Úgy mond: a fogyasztói tiltakozások hatására a cégek – arculatuk és ezzel üzleti nyereségük védelmében – végrehajtanak kisebb változtatásokat. Tehát befolyásolhatóak. „Ahogy a politikus is a néptől kapja hatalmát, úgy a konszernnek hatalma is a vevőtől függ. Minden egyes gyermekrabszolgáról készült képpel, minden megkínzott munkásról szóló adalékkal, minden kihasznált páciensről vagy tönkretett természeti szépségről szóló hirdással lehullik egy-egy darab a vakolatból” (39.). Ez az optimizmus persze erősen mérsékelt: egy komolyabb irányváltásig „még sok kép járja körbe a világot éhező gyerekekről, és még sok, globalizáció ellen tiltakozó embernek kell kivonulnia az utcára” (32.).

A könyv tartózkodik attól, hogy levonjon bármilyen radikális következtetést. Az itt és most kiszolgáltatottak nézőpontjára helyezkedik. Rajtuk szeretne segíteni: a kisebb nyomor és kevesebb halál lehetőségét keresi. Elméletileg is beéri a „tűzoltással”. Ezért koncentrálna a néhány centtel magasabb jövedelemre és a munkakörülmények javítására. Előrelépésként említi, hogy a tüzeset után helyreállított üzemből elhelyeznek néhány poroltókészüléket.

A szovjet katonai hatóságok intézkedései a (magyar) polgári lakosság jogainak védelmében, 1944–1945

Az elmúlt években a szovjet csapatok II. világháború alatti hadműveleteinek témája Közép-Kelet-Európában rendkívül éles viták tárgya lett.¹ Ez több országban nemcsak az „emlékművek elleni háborúba”² torkollott, hanem – miként arra Jelena Szenyjavszkaja történész rámutat: egyesek „cél tudatosan alakítanak ki negatív képet a Vörös Hadseregről, miszerint az rablóbandákból, erőszaktevőkből és a békés lakosság gyilkosaiból állt” – ellentétben az, úgymond, „nemes lelkű nyugati szövetségesekkel”.

Hogy ebben a témakörben eligazodhassunk, ehhez – szubjektív visszaemlékezéseken túl – dokumentumokra is támaszkodnunk kell!

A Szovjetunió megalakulása óta szigorú büntetőpolitikát fogantatosított a Vörös Hadsereg tagjai által elkövetett bűncselekmények szankcionálására. A katonai bűncselekményekről elfogadott 1924-es Rendelkezés, amely később az egész Szovjetunióra érvényes katonai büntetőtörvénykönyvvé vált, meghatározta a felelősségre vonás mértékét azokra az esetekre nézve, amikor „a katonai szolgálatot teljesítők, háborúban vagy harci helyzetben, a polgári lakossággal szemben törvénytelen erőszakot vagy fosztogatást követnek el”. Az 1927-es új Rendelkezés 28. cikkelye felelősségre vonást helyezett kilátásba „a lakosság ellen katonai műveletek körzetében elkövetett rablás, zsákmányszerzés, fosztogatás, betörés, a lakossági vagyon törvénytelen megsemmisítése, a nemi erőszaktevés, valamint katonai szükségletre hivatkozva, tulajdon törvénytelen elkobzása esetén.”³

1941. június 22-én, a háború első napján, a hadiállapot kihirdetéséről rendelkező törvényerejű rendelet értelmében, a katonák bűncselekményeivel kapcsolatos ítélezés a hadbíróságok hatáskörébe került.⁴ Ezek a szovjet joghatósági rendszer fontos láncszemei voltak

a háborús időszakban. 1941-től 1945-ig a szovjet rögtönítélő katonai bíróságok 2 530 663 személyt ítéltek el. Közülük a legsúlyosabb büntetést – golyó általi kivégzést – szabták ki 217 080 személyre (8,58%), s szabadságvesztésre ítéltek 2 149 753 vádlottat (84,95%).⁵ A szovjet hadsereg tagjai tehát, csakúgy, mint a Szovjetunió más, bűncselekmény elkövetésében vétkes polgárai, büntetésben részesültek – beleértve a halálbüntetést is –, és esetükben nem lehetett szó semmiféle „érinthetetlenségről”.⁶

De vajon miért követnek el katonák bűncselekményeket?

Ismeretes, hogy a társadalom minden nagyobb csoportjában vannak deviáns egyének. Sajnos, lehetetlen megakadályozni az ilyen magatartás megnyilvánulásait a társadalomban, ideértve az erőszakos cselekményeket és más bűncselekményeket is. E tekintetben a hadsereg sem jelent kivételt. A háború alatti körülmények még bonyolultabbak, mivel a különleges pszichikai és fizikai feltételek, amik közé a katonák kerülnek, felerősítik az egyes személyekben eleve meglévő hajlamokat. Miriam Gebhardt német történész kiemeli, hogy a háborúban „az erőszaktevésre hajlamosító tényezők erősebbek, mint azok a szabályok, amelyek rendeltetése, hogy fenntartsák a fegyelmet, sőt, elrettentés gyanánt szolgáljanak.”⁷ Mint Jelena Szenyjavszkaja megjegyzi: „bármely hadsereg, amely idegen területre kerül, főleg, ha ez az ellenség földje, elkerülhetetlenül szembe kell nézzen fegyverkezési problémákkal. A katonák deviáns viselkedésének mértéke mindenekelőtt a hadseregvezetés hozzáállásán múlik. A vezetésnek a békés lakosság elleni jogszerűtlen cselekedetekre mint »rendkívüli eseményekre« és »amorális jelenségekre« kell tekintenie, amelyek »aláássák a katona méltóságát és becsületét«, s ezért a legszigorúbb intézkedéseket szükséges foganatosítani az elkövetők megbüntetésére és a jövőbeni bűncselekmények megelőzése érdekében. A vezetés azonban szemet is hunyhat egyes esetek fölött, elnézheti a kilengéseket, sőt, bátoríthatja is őket.”⁸ Ezek a legfontosabb szempontok annak értékeléséhez, hogy egy ország kormánya és fegyveres erői mennyiben képesek betartatni a törvényességet egy másik ország polgári lakosságával kapcsolatban.

A Vörös Hadseregben fel sem merült, hogy a katonák által elkövetett bűncselekményeket elhallgassák vagy könnyedén vegyék, az pedig még kevésbé, hogy őket bűnös tettek elkövetésére bátorítsák. Amikor a Vörös Hadsereg átlépte a Szovjetunió határát, a szovjet parancsnokság speciális útmutatókat bocsátott ki azzal a céllal, hogy megvédjék Európa polgári lakosságának jogait. Mi több, szexuális

erőszak esetén nemcsak szigorú büntetést – mellőzve a nyomozást, akár helyszíni főbelövést – helyeztek kilátásba, hanem megtiltották a Vörös Hadsereg katonáinak nemcsak a nemi érintkezést a helyi lakossággal;⁹ hanem az egyszerű személyes kapcsolatteremtést is.¹⁰

Midőn a II. világháború a végéhez közeledett, a Szovjetunió politikája a Németországgal és a vele szövetséges államokkal való kapcsolatok normalizálására, a háború súlyos örökségének leküzdésére összpontosult. A szovjet hivatalos propagandában az ellenség iránti gyűlöletkeltést erősen visszafogták, a háború végére pedig minimálisra csökkentették. A híres író, Ilja Ehrenburg,¹¹ az egyik első számú szovjet haditudósító és propagandista korábbi írásának talán egyfajta korrekciójaként kijelentette, hogy a Vörös Hadsereg katonáinak nem szabad bosszút állniuk a polgári lakosságon, s ebbe beleértette a nők elleni erőszakot is.¹²

Miután a Vörös Hadsereg átlépte Magyarország határát, a szovjet propaganda igyekezett különbséget tenni a polgári lakosság és a nácik, illetve a magyar fasiszták között.¹³ 1944 októberében a TASZSZ szovjet hírügynökség közzétette, hogy „Magyarországon nagyarányú a németellenes hangulat és erős a háborúból való kilépés szándéka”, a „Szálasi-kormány pedig a legerőteljesebb ellenlépésekre számíthat.”¹⁴ 1945. január 1-jén az országos lapok közölték, hogy a magyarok „kénytelenek elhagyni otthonaikat és elrejtőzni a németek elől”,¹⁵ „akik magukkal akarják rántani a mélybe Budapest milliós lakosságát. Mit számítanak nekik a magyar főváros műemlékei és kulturális értékei? A békés lakosság körében elszenvedett valamennyi áldozatért, Budapest lerombolásáért minden felelősség a hitleri klikk hóhérainak és gyilkosainak fejére hull.”¹⁶

A szovjet katonai igazgatás segítséget nyújtott Magyarország lakosságának.¹⁷ A Vörös Hadsereg parancsnoksága Budapesten nemcsak magára vállalta a hatalmas város hiányos élelmiszerellátásának enyhítését, de a legrövidebb időn belül biztosította a felszabadított kerületek áram- és gázellátását, hozzájárult a túlélők munkájának újraindításához, és a szétrombolt üzemek helyreállításához, a városi villamosközlekedés beindításához.¹⁸ 1945 márciusának végén Rákosi Mátyás kijelentette: „Budapest ellátása terén észrevehető némi javulás. A lakosság naponta 100 gramm kenyeret kap. [...] A Vörös Hadsereg nagyobb mennyiségű élelmiszert bocsát rendelkezésünkre, ami hamarosan lehetővé teszi a kenyérfejadag 200 grammra emelését.”¹⁹

A Szovjetunió politikájában a korábbi ellenséges országokkal való viszony normalizálásában az egyik legfontosabb szempont az volt,

hogy ezen államok polgári lakosságát megvédjék a bűnözőkkel szemben. Németország területén a szovjet katonai igazgatás intézkedett, hogy „csökkenjen a nemi erőszak eseteinek száma”. Megtiltották a szovjet katonáknak a zsákmányszerzést és az ellentételezés nélküli beszállásolást a polgári lakosság házaiba. Miriam Gebhardt rámutat: „a szovjet vezetés arra törekedett, hogy ellenőrzése alatt tartsa a katonákat, nemcsak azért, mert a fegyelem lazulásától tartott, hanem ama törekvéstől is vezettetve, hogy demonstrálja: a szovjetrendszer jobb, a vöröskatonák pedig felszabadítók, nem hódítók. Ugyanilyen okból később laktanyákban helyezték el a katonákat, megtiltották számukra a külföldiekkel való érintkezést, őrzőjáratokat állítottak fel és kijárási tilalmat vezettek be. A megszállt Bécsben éjszaka tilos volt a »céltalan bolyongás«. A csapatokat kioktatták a lakossággal való korrekt viselkedésről.”²⁰

Hasonló politika érvényesült Magyarországon is. A szovjet katonák és a magyar lakosság viszonyában szó sem lehetett semmilyen bűncselekmény eltűréséről vagy pláne ösztönzéséről, mert ez ellentmondott volna a szovjet törvényeknek, s gyengítette volna a két ország közötti kapcsolatok normalizálása érdekében tett erőfeszítéseket, a magyarokat szembefordította volna a Szovjetunióval. A katonák bűncselekményeinek visszafogása, illetve megbüntetésük emellett a hadsereg erkölcsi bomlásának megelőzését is szolgálta. A szovjet parancsnokság a polgári lakosság ellen elkövetett nemi erőszakot olyan veszélyes cselekménynek tekintette, amely aláássa a Szovjetunió fegyveres erőinek fegyelmét.²¹

Ismétlem, az ország vezetése számára fontos volt, hogy megteremtse a magyaroknak a Szovjetunióhoz való jó viszonyát, vagy legalább elérje semleges hozzáállásukat. 1945 márciusában az Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának képviselője, Leonyid Baranov arra kérte Rákosi Mátyást, hogy közölje, milyen „a [magyar] lakosság viszonya a Vörös Hadsereghez, a Szovjetunióhoz és a szövetséges országokhoz”, „mennyire tájékozott a lakosság a Szovjetunióról, annak politikájáról, kultúrájáról és így tovább.”²² Ebben az időben dolgozták ki a „Szovjetunió melletti magyarországi propagandaterv”-et. Ennek keretében javaslat született egy népszereű, képes hetilap kiadására, a szovjet irodalom megismertetésére, a szóbeli propaganda megteremtésére, szovjet szerzők színműveinek bemutatására, mozifilmek vetítésére, rádióadásokra, szovjet zeneszerzők műveit műsorra tűző koncertekre, az orosz nyelv tanítására, fotó- és könyvkiállítások megszervezésére, a Szovjet Baráti Társaság

magyar szervezetének létrehozására.²³ Jellemző, hogy a szovjetek abból indultak ki, hogy a magyarországi propagandatevékenységnek magas színvonalúnak kell lennie, minthogy „a magyar újságírás nagyon fejlett és a magyar közönség igénye általában igen magas”.²⁴ 1945 áprilisában a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Társasága (VOKSZ) a szovjet vezetésnek benyújtotta a „Javaslatok a Szovjetunió és Magyarország közötti kulturális kapcsolatok szélesítésére” című előterjesztést, amiben indítványozta, hogy küldjenek az országba egy, a szovjet kultúra képviselőiből összeállított csoportot, szervezzék meg az Alekszandrov együttes fellépéseit, „készítsék elő Magyarország számára a legjobb kiállítások másolatát, s állítsák össze magyarországi tömegkiadásra a szovjet szerzők legjobb, magyarra lefordított műveit.”²⁵ Tudjuk, hogy a magyar lakosság várakozással fogadta a Szovjetunióval kapcsolatos információkat.²⁶

A magyarországi lakosság hangulatára vonatkozó adatok ugyanakkor ellentmondásosak. Egyrészt, a dokumentumokban található információk a Szovjetunióhoz való pozitív hozzáállásról. 1945 márciusában Arnoldov, az Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt nemzetközi információs részlegének Magyarországra látogató munkatársa jelentette, hogy „a Vörös Hadsereghez való viszony alapvetően jóindulatú. Semmilyen túlkapást és ellenállást nem észleltem. [...] Átutaztam néhány községen, éltem kisvárosokban, s mindenütt jól fogadtak.”²⁷ A 3. Ukrán Front parancsnokságának 1945 áprilisában összeállított jelentésében az állt, hogy „a lakosság döntő része jól viszonyul a Vörös Hadsereghez. A Fejér megyei Vereb községben, ahol a visszatérő németek különös kegyetlenséggel bántak el foglyainkkal, néhány sebesült szovjet katonát a helyi lakosok mentettek meg, akik életük veszélyeztetésével is rejtegették a németek elől a sebesülteket. Dorogon, amikor úgy alakult, hogy egységeink kénytelenek voltak elhagyni a város észak-keleti részét, a lakosok nyíltan kifejezték félelmüket a visszatérő németektől. Amint néhány nap múlva a mieink kiverték a németeket, a lakosság lelkesen fogadta katonáinkat és tisztjeinket, és azt kérte: »Ne engedjenek vissza több németet, mielőbb üzzék el őket Németországba.«”²⁸

Ám Magyarország lakosságának szovjetellenes hangulatáról, a vöröskatonák ellen végrehajtott ellenséges bűncselekményekről²⁹ is vannak adatok.³⁰ Kirívó eset volt két szovjet katonának egy magyar család (apa és két lánya) által történt meggyilkolása. A faluban elterjedt a pletyka: a katonák házról házra járnak, hogy a nőket megerősokolják. Amikor a katonák ennek a családnak a házába bementek, „félelemtől

vezérelve” megölték őket – noha semmiféle erőszakra nem került sor. (A bűnelkövetőket börtönbüntetésre ítélték.)³¹

Nem kétséges, hogy a magyar lakosság és a Vörös Hadsereg kapcsolatában voltak problémák. Oroszország és Magyarország közös történelme bonyolult volt a megelőző időszakban. A két háború között a lakosságot erősen megdolgozták antikommunista és szovjetellenes propagandával. Magától értetődő, hogy a szovjet és magyar polgárok kölcsönös viszonyára leginkább az hatott, hogy a háborúban Magyarország hivatalosan is a Szovjetunió ellensége volt, egyik hadseregét harcba küldte a Szovjetunió ellen, s területének megszállásában segítette a náci Németországot. A magyar hadsereg a Szovjetunió félmillió négyzetkilométernyi területét tartotta ellenőrzése alatt, ami 3,3-szorosa volt az 1940–1945 közötti Magyarország területének. A teljes magyar hadsereg egynegyedét a Harmadik Birodalom alá rendelték. Sok magyar katona részt vett a békés szovjet lakossággal szembeni kínvallatásokban, rablásokban, gyilkosságokban és nők elleni erőszak elkövetésében.³²

A Vörös Hadsereg számos katonája személyesen is tanúja volt a magyar megszállás következményeinek. Látták a megszállók által legyilkolt emberek holttestét, a békés lakókkal együtt felégetett falvakat. [...] Előfordult, hogy egyes szovjet katonák bosszút álltak, amikor Magyarországra érkeztek,³³ sor került önbíráskodásra, fosztogatásra, nők elleni erőszakra is.³⁴ Efféle túlkapások főleg a hadműveletek aktív szakaszában történtek. De már 1945 májusában a 2. Ukrán Front politikai irányítása azt jelentette, hogy csökkent a hasonló esetek száma.³⁵ A Front vasúti egységeinek hadbírótsága például, 1945 első negyedében öt olyan ügyet tárgyalt, amelyeket a polgári lakosság sérelmére követtek el, a második negyedévben viszont egyet sem.³⁶

A háború rendkívüli körülményei között a szovjet katonai igazgatás tevékenységében is előfordultak túlkapások. A magyar lakosság leginkább negatívan azt az akciót fogadta, amikor a német családnevet viselőket kitelepítették.³⁷ Rákosi Mátvás ezen kívül jelezte: „nyomasztóan hat a dolgozók hangulatára, hogy sok gyárban nem fizetnek bért, és nem kapnak ételt azok, akik a Vörös Hadsereg kiszolgálásán dolgoznak. Az éhes emberek vonakodnak felvenni a munkát, s akik mégis megteszik, azokat esetenként megverik stb.”³⁸

Általánosságban elmondható, hogy a magyar lakosság egy részének a Szovjetunióhoz való, kezdettől fogva negatív hozzáállása, illetve a háborús időszak gazdasági összeomlásának terhei miatt a szovjet parancsnokság szinte bármely cselekedete eleve elutasítást váltott

ki a magyarok egy részéből. Ilyenek voltak az utcai razziák, amiket azért kellett bevezetni, mert „Budapesten sok (volt) a civil ruhába öltözött fasiszta katona”.³⁹ Egyes üzemek berendezésének leszerelése és elszállítása a jóvátétel keretében⁴⁰ indulatokat váltott ki. A politikai változásokat – a magyar kormány sokak számára kedvezőtlen összetételét, a komisszárok, politikai biztosok, pártmegbízottak megjelenését stb. – szintén bizalmatlanul fogadták.⁴¹ A magyar lakosság hangulata egyébként változékony volt. 1945 januárjában Révai József azt közölte az ugyancsak a Szovjetunióból hazatelepült Rákosi Mátyással, hogy „sok helyen változóban van a lakosság hangulata. Ahelyett, hogy az oroszok által okozott nehézségekre panaszkodnának, a reakciót” – vagyis a kommunistaellenes erőket – „kezdi szidni”.⁴² Nyilvánvaló, hogy ezt a hatást nem csupán a kommunisták propagandája váltotta ki, hanem például pszichikai tényezők, „bűnbakok” keresése, ami általában is jellemzi a háború alatt erős stresszhatás alá került embereket.

A Magyarország új vezetése által támogatott szovjet parancsnokság intézkedéseket hozott a túlzó rendelkezések enyhítésére. Így annak érdekében, hogy megakadályozzák magyarok kitelepítését németek helyett, 1945. január 7-től, Rákosi Mátyás közlése alapján, „a kormány az oroszokkal való megállapodás szerint, tíz rendkívüli felhatalmazással felruházott konzultánst irányított az érintett helyekre, akik az oroszokkal együtt állapítják meg, kit tekintsenek németnek, és kit nem”.⁴³ 1945 márciusában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elé került az üzemi munkásság helyzetének javítása. A bizottsággal való megállapodás alapján, Rákosit felhatalmazták arra, hogy képviselje ezt „ellenőrzött adatok alapján a 2. Ukrán Frontnál, amelynek a körzetéhez Budapest tartozott”.⁴⁴ 1945 májusában a 2. Ukrán Front politikai irányító szerve közölte, hogy „Szolnok városában [...] ellenőrizték a helyi parancsnokság tevékenységét. A katonai parancsnokkal kapcsolatban sok visszásságot és mulasztást tártak fel. A nyomozás iratait átadták a felettes parancsnokságnak. Hasonló munka zajlott Debrecenben, Karcagon és másutt. [...] A vizsgálati anyagok alapján felmentették beosztásából Kisújszállás katonai parancsnokát.”⁴⁵

Visszatérve a szovjet katonák által elkövetett jogsértések kérdéséhez, arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek nem voltak tömegesek,⁴⁶ többek között azért sem, mert a szovjet parancsnokság keményen eljár az ilyen cselekményeket elkövetőkkel szemben. Természetesen a bűncselekményeket elszenvető helyi lakosság szemében ez a nem „tömegesség” – érthetően – másféleképpen tükröződött. Miriam Gebhardt kiemeli „annak a feltételezésnek a hibás

voltát, miszerint a Vörös Hadseregben gyakorlattá vált volna a nőkkel való erőszakoskodás”. Azokat a katonákat, akik illet műveltek, „akár nyomozás nélkül is ki lehetett végezni, az előjáró a helyszínen agyonlőhette őket. Ha a vádlott bíróság elé került, rendszerint ötéves,⁴⁷ büntetőtáborban letöltendő ítéletet kapott.”⁴⁸ Jalsovszky Katalin is megjegyzi: Magyarországon a szovjet katonákra „súlyos büntetést” szabtak ki, ha bűncselekményt követtek el a polgári lakosság terhére.⁴⁹

S valóban, a Szovjetunióban elfogadott büntetési gyakorlat értelmében, ha Európa országaiban a szovjet katonai igazgatás beazonosított a katonák által elkövetett bűncselekményeket, akkor, a golyó általi halál esetét is beleértve, szigorúan megbüntették a bűnelkövetőket,⁵⁰ minthogy céljuk volt az ilyen jelenségek minél teljesebb visszaszorítása.⁵¹ 1944 második felében a Vörös Hadsereg Katonai Főügyészségét utasították „a katonáknak a helyi lakossággal szemben elkövetett kihágásai és törvénytelen cselekedetei elleni harc fokozására”. A bűnösök felelősségre vonása mellett, a katonai ügyészek elemezték a szolgálati viszonyból eredő bűncselekményeket is, és indítványozták a Vörös Hadsereg parancsnokságának „a nevelő-felvilágosító munka erősítését, a hadsereg tagjaival szemben támasztott követelmények növelését, az ellenőrző-nyomozó szervek aktivitásának fokozását.”⁵² A szovjet hatóságok védték Európa lakosságának jogait, beleértve ebbe azokat is, akik korábban a Szovjetunió ellen harcoltak. A bűnözők azonosítása és megbüntetése az állam alapvető eszköze a bűncselekmények áldozatává vált személyek jogainak védelmében.

A Magyarországon és Európa más országaiban élők jogainak a szovjet katonai igazgatás által történő védelmét dokumentáló információforrás a „Memorial” elnevezésű általános, nyilvános adatbank (Обобщенный банк данных «Мемориал» – *a ford.*), amit az Oroszországi Védelmi Minisztérium Központi Archívumában őrzött dokumentumokból állítottak össze. Az adatbankban megtalálhatók a hadbíróági iratok, amik alapján meghozták az ítéleteket a polgári lakosság rovására bűncselekményeket elkövetett szovjet katonák ellen.

Az adatbázis annak a 160, hadbíróóság elé állított katonának az ügyeiről tár fel részleteket, akik a náci megszállóktól Magyarország területét 1944 ősze és 1945 közepe között felszabadító 2. és 3. Ukrán Front kötelékébe tartoztak. Közülük 92 személyt ítélték el „helyi lakosok ellen elkövetett erőszak” és „személyiségsértés” miatt, „a helyi lakosság elleni erőszakra való felbujtás”-ért, továbbá „fosztogatás, hullarablás, betörés és rablás” elkövetésének vádjával. Az összes körülményt figyelembe véve, kivétel nélkül a maximális büntetési tételt

szabták ki rájuk. Így 1944 decemberében egy főt golyó általi halálra ítélték „egy helybeli magyar nő meggyilkolásáért”,⁵³ 1945 márciusában egy főt tíz év szabadságvesztésre ítélték ezzel az indoklással: „Dezertálás és a magyar lakosság fosztogatása.”⁵⁴

Nők megerőszakolásáért 68 személyt ítélték el – köztük 50 főt anélkül, hogy utalás lenne arra, hogy cselekményüket mely országban követték el –, 7 főt osztrák nők megerőszakolásáért, 11 katonát pedig hasonló bűncselekményért, amit magyar nők ellen követtek el. 1945 januárjában 1 főt golyó általi halálra ítélték egy magyar nő megerőszakolásáért és megöléséért,⁵⁵ 1 személy 10 év szabadságvesztést kapott „egy magyar nő megerőszakolásának és megölésének kísérletéért”,⁵⁶ 2 főt 10 év szabadságvesztésre és 3 év közügyektől eltiltásra ítélték magyar nők meggyilkolásáért és megerőszakolásáért.”⁵⁷ 1945 első negyedében (a hónap az archívum anyagaiban nincs feltüntetve) 1 személyt 10 év szabadságvesztésre ítélték nemi erőszakért és dezertálásért,⁵⁸ 1 személyt ugyanilyen büntetésre „katonai titoksértésért, továbbá egy magyar nő megerőszakolásáért és meggyilkolásáért.”⁵⁹ 1945 márciusában 2 személyt 10 évre ítélték „egy magyar nő megerőszakolásáért,⁶⁰ 2 főt ugyanilyen időtartamra „egy Sipos nevű magyar nő megerőszakolásáért”⁶¹ és így tovább, 1945 májusában 1 fő 10 évet kapott erőszakos nemi közösülésért.⁶² Ezekben az adatokban nem szerepel a nemi erőszakért helyszínen lelőtt katonák száma.

Mindent egybe vetve, az alábbi következtetésekre juthatunk: mint ismeretes, a jogállami követelmények betartását és az emberi jogok védelmét nem a bűncselekmények léte vagy hiánya határozza meg – a bűnelkövetés, sajnos, kiküszöbölhetetlen –, hanem az, hogy az állam miként reagál a bűncselekményekre, és hogyan szankcionálja az elkövetőket. A Vörös Hadseregben állami szinten érvényesült az a politika és gyakorlat, hogy a Magyarország – csakúgy, mint más európai országok – lakóinak sérelmére a szovjet katonák által elkövetett jogsértéseket szigorúan meg kell torolni.

Ugyanakkor a Szovjetunió területét megszálló német és magyar hadseregben a II. világháború éveiben szolgálókat nem büntették meg a szovjet polgárok sérelmére elkövetett erőszakos cselekményekért, illetve, akik mégis büntetésben részesültek, azokra enyhe ítéletet szabtak ki. Mint Fóris Ákos magyar történész – a fennmaradt szűkös források alapján – kimutatta, mindössze két magyar katonát ítélték el a megszállt szovjet területeken elkövetett nemi erőszak (és más bűncselekmény) miatt, a büntetés igen enyhe volt: 1 év, illetve 7 hónap börtön, ezt követően pedig teljesen mentesítették őket a jogi

következmények alól. Ezen kívül előfordult, hogy bíróság elé állítottak katonákat nemi erőszakért, de végül más váddal – a magánélet megsértése, előre kitervelt, szándékos gyilkosság stb. miatt ítélték el őket. Ily módon két személyt végeztek ki „első fokú gyilkosság” (*убийство первой степени*) és nemi erőszak kísérlete miatt. Általában az ilyen esetekben főként fegyvelemsértés miatt vonták felelősségre az érintetteket.⁶³

De vajon mivel magyarázható ez a különbség? A Szovjetunió szerette volna megvédeni Magyarországot és a magyar lakosságot a bűncselekményektől, hogy normális, sőt, baráti kapcsolatok jöjjenek létre az országok között. A horthysta vezetés ezzel szemben, amely 1941-ben a Szovjetunió területét meghódítani akaró Hitlernek rendelte alá a frontra küldött magyar hadsereget, nyilvánvalóan maga is kívánta, de legalábbis támogatta a Szovjetunió megsemmisítését, ami a Führer kifejezett célja volt. Ezért a szovjet polgárok élete, ezek Magyarországhoz fűződő viszonya nem érdekelte őket.

Ehhez képest manapság a szovjet katonák viselkedésének negatív tényei erőteljesebben jelennek meg, abszolutizálják, tömeges és tipikus jelenségként mutatják be azokat, teljesen figyelmen kívül hagyva a történelmi kontextust, az események sorrendjét és menetét, az ok-okozati összefüggéseket, felcserélve a „hóhérok” és az „áldozatok” szerepét. Ennek következtében, a nyugati tudatba szisztematikusan beépült és beépül az, úgymond, „orosz vadember képe, aki megszállta, eltaposta, tönkretette és meggyalázta a kulturált Európát.”⁶⁴ Mindössze egyetlen pontosítással éljünk ezen a helyen: az Európát a nácizmustól megszabadító egységek nemzetiségi összetételéből következik, hogy e kép nemcsak az orosz nép képviselőire vetül, hanem az ukrán, belorusz, moldáv, litván, lett, észt,⁶⁵ lengyel,⁶⁶ román⁶⁷ népre is.

Sajnálatos, hogy hasonló tendenciák Magyarországon is tapasztalhatók. Kovács László újságíró megjegyzi, hogy bár Magyarországon „nem általános az Oroszországgal kapcsolatos elutasítás, de ugyanúgy, mint a többi kelet-európai országban, tömegmédiáink 1989 óta ugyanazt sulykolják az embereknek: 1945-ben idejöttek a gonosz oroszok, és szuronyaikkal elhozták a kommunista rendszert. Elfelejtik, hogy valójában éppen Magyarország volt az, amely Hitler mellé állt, hadat üzent a Szovjetunióknak, és kétszáz ezer katonát küldött a keleti frontra.”⁶⁸

Mint fentebb említettük, az egyik legelterjedtebb mítosz szerint, a szovjet katonák tömegesen erőszakoltak meg nőket, egyesek nők tíz-

és százezreiről beszélnek. E túlzás eredete még a háború idejére nyúlik vissza, és a goebbelsi propagandából ered.⁶⁹ Mint Miriam Gebhardt megjegyzi, „a szovjet ember Goebbels által megrajzolt, szörnyűséges, alacsonyabb rendű rasszhoz tartozó képe eleve előítéletet alakított ki a szovjet katonák viselkedésével kapcsolatban.”⁷⁰ Egy olyan kutató is erre a következtetésre jutott, aki elmélyült a német nők ellen a háború alatt és után elkövetett erőszakcselekmények kérdéskörében. Magyarországon a háború alatt és annak befejezését követően azonnal elterjedtek ezek a nézetek a szovjet katonákról.⁷¹ A Vörös Hadsereg tagjainak a helyi lakosság ellen elkövetett bűncselekményeit, egyéni túlkapásait a szovjet–magyar kapcsolatok normalizálásnak ellenzői természetesen felhasználták a szovjet- és kommunistaellenes érzelmek felkeltése céljából.⁷²

De vajon miért zajlik még ma is a történelmi tények elferdítése? Többek között azért, mert mindmáig kevés olyan dokumentumot publikáltak, amelyek megvilágíthatnák mindazt, ami azokban az években történt.⁷³ A szovjet katonák „tömeges erőszakcselekményeiről” és „büntetlenségéről” szóló állítások gyakran nem levéltári anyagokon, hanem visszaemlékezéseken és interjúkon alapulnak, amelyek „végső igazsággént” jelennek meg. A történettudomány módszertanának megfelelően azonban, az efféle források hitelessége kétséges, tanulmányozásuk során kritikus megközelítésre van szükség. Az erőszaktevés tényeinek bizonyításához hozzátartoznak a születések, az abortuszok, a nemi betegségek számainak adatai is.⁷⁴ [...] Vizsgálni kell továbbá a fényképeket is. Megjelentek például olyan híres szovjet fotók, amelyeken magyarok, magyar zsidók holtteste láthatók, akik a nácik áldozatai voltak, mégis úgy tüntetik fel, mintha szovjet katonák bántak volna el velük.⁷⁵ Különös ilyesmit tapasztalni, ha tudjuk, hogy már 1945 elején, amikor a nácik és a nyilasok számos áldozatának holttestét felfedezték Budapesten, helyi befolyásos személyek részvételével bizottságot hoztak létre, hogy kivizsgálják a lakossággal szemben a német megszállók és Szálasi hívei által elkövetett rémtetteket.⁷⁶

A tanulmányban említett „Memorial” adatbank kutathatóvá tétele, s az onnan származó dokumentumok feldolgozása – amin részben a jelen dolgozat is alapul – remélhetőleg hozzájárul majd a háború alatt történeletről pontosabb kép kialakításához.

Összefoglalásképpen: a magyar olvasó számára vélhetően három szempont érdemel különös figyelmet. Az első: a Szovjetunióknak nem volt érdeke, hogy a katonák konfliktusba kerüljenek a lakosság-

gal, s ennek érdekében számos megelőző, illetve lehetőség szerint, a harcok folyamán és azokat követően is érvényesített intézkedésre került sor. A második: a szovjet hadsereg katonái által elkövetett, s az előljárók tudomására jutott bűncselekmények felelőseit szigorúan büntették, s nem volt ritka a halálos ítélet sem. A harmadik: alapvető volt a különbség a nácikkal együttműködő Horthy-, illetve a szovjet hadseregnek a külföldi lakossággal kapcsolatos politikájában. Míg az előbbi megsemmisítésre ítélt ellenségként tekintett a megszállt területeken élőkre, addig a szovjet felet a hosszabb távú érdekek a konfliktusok elkerülésére ösztönözték. Természetesen, a nemzetközi egyezmények által biztosított jóvátétel keretében, a szovjet hadsereg is végrehajtott szervezett intézkedéseket, s ezek jelentős számú magyarországi civilt hátrányosan, sőt tragikusan érintettek. A budapesti élet újraindításának, vagy a németek kitelepítésének a tanulmányban említett példái is jelzik azonban, hogy a sokak életét gyökeresen felforgató helyzetekben a szovjet parancsnokságok és parancsnokok – a szovjet állam és hadseregvezetés politikáját végrehajtva – jelentős gesztusokat is tettek.

(Fordította: Kabai Domokos Lajos)

Jegyzetek

- ¹ Lásd az ezzel a témával foglalkozó európai szerzők publikációit: Gebhardt, Miriam: *Als die Soldaten kamen, Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs*. München, 2015; Másféle értelmezésben ld. Pető Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle* 1999. 1–2. szám. 85–108.; Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, Corvina Könyvkiadó, 1998, stb.
- ² Lásd: Сдвижков О. В.: Освободительная миссия Красной армии в Европе – десакрализация памяти, Преподавание истории в школе. 2015. № 1. 46–50.
- ³ Ezeket a rendelkezéseket átvezették az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság (ОСЗСЗСЗК, Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика – РСФСР) és a többi szövetségi köztársaság Büntető törvénykönyvébe (БТК). Az 1926-os БТК 193-28 cikkelye már hasonlóan fogalmazott.
- ⁴ Степанов П. П.: Становление отечественного законодательства об уголовной ответственности за совершение военных преступлений. Союз криминалистов и криминологов. 2018. № 1. 83–84.
- ⁵ Иванова Г. М.: По законам военного времени – правоохранительная деятельность государства в условиях Великой Отечественной войны, Труды Института российской истории РАН. 2017. № 14. 50.

- ⁶ A hiányzó 6,47% sorsára a tanulmány szerzője nem utal. (*A ford.*)
- ⁷ Гебхардт М.: Когда пришли солдаты – Изнасилование немецких женщин в конце Второй мировой войны. М., 2018. 71.
- ⁸ Сенявская Е. С.: „Вас соблазняют немки, мужья которых обошли все публичные дома Европы...” (Önököt olyan német nők fogják elcsábítani, akiknek férje végigjárta Európa összes bordélyházát...), Освобождение Европы от фашизма Красной армией в 1944–1945 гг. в свете новых архивных документов Уральский исторический вестник. 2020. № 3. 101.
- ⁹ Сенявская Е.С.: „Вас соблазняют немки...” 101–102.
- ¹⁰ Гебхардт М.: Когда пришли солдаты, 23.
- ¹¹ Ilja Grigorjevics Ehrenburg (1891–1967) szovjet-orosz író, költő, műfordító, publicista. A II. világháború alatt több ezer nagy hatású cikke, tudósítása jelent meg. A németek elleni propaganda egyik fő alakja volt. Elhíresült az „Öljetek!” című írása, amely Sztálin ismert bírálatát kiváltotta, miszerint nem a német nép általában az ellenség, „a Hitlerek jönnek-mennek, a német nép marad”. A Sztálin utáni Hruscsov-korszak elnevezése, az olvadás, egyik regényének címe nyomán terjedt el – *a ford.*
- ¹² Vö. Гебхардт М.: Когда пришли солдаты, 34.
- ¹³ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. 94.
- ¹⁴ ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации (Oroszországi Föderáció Állami Archívuma) ГАРФ. Ф. 4459. Оп. 24. Д. 18. Л. 36.
- ¹⁵ Правда, 1945. 1 января. 2.
- ¹⁶ Известия, 1945. 1 января. 1.
- ¹⁷ Советский фактор в Восточной Европе. 1944—1953 гг. В 2-х тт. Документы / Т. 1. 1944—1948 гг. М., Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999.
- ¹⁸ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. 97.
- ¹⁹ РГАСПИ – Российский государственный архив социально-политической истории (Oroszországi Társadalom-politikai Állami Archívum) РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 128.
- ²⁰ Гебхардт М.: Когда пришли солдаты, 34, 71, 80–81.
- ²¹ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. 130–131.
- ²² РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 136.
- ²³ Vö. Ádám Farkas: Soviet propaganda and culture in Hungary after 1945 – microhistorical approaches. In: *Россия и Венгрия в мировой культуре: источник и его интерпретация / Russia and Hungary in the World Culture: Historical Source and its Interpretation* (Szerk. Szvák Gyula). Budapest, Russica Pannonica, 2020. 194–207.
- ²⁴ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 115–119.
- ²⁵ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 13.
- ²⁶ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 747. Л. 76.
- ²⁷ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 747. Л. 76.
- ²⁸ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 10.
- ²⁹ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. 94.
- ³⁰ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 1; уо. Д. 783. Л. 35–36, 214–215.
- ³¹ ГАРФ. Ф. 7523. Оп. 65. Д. 685. Л. 4–5.
- ³² Lásd: Варга, Е. М. – Краус, Т. Замалчиваемый геноцид – венгерские оккупационные войска на территории Советского Союза, Великая Отечественная

война, 1943 год, Исследования, документы, комментарии. М., 2013. 291, 300–308. Magyarul: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, Levéltári dokumentumok 1941–1947. Az elhallgatott népiértés*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2013.

- ³³ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. *Idézett mű*, 94.
- ³⁴ Марфина В.В.: 1944–1945 годы – Ждали ли русских в Восточной Европе? *Славяноведение*. 1999. № 1. 74.
- ³⁵ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 17.
- ³⁶ ГАРФ. Ф. 9492. Оп. 4. Д. 119. Л. 62, 98.
- ³⁷ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 52–53.
- ³⁸ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 132.
- ³⁹ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 132.
- ⁴⁰ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 783. Л. 35–36.
- ⁴¹ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 783. Л. 214–215.
- ⁴² РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 52.
- ⁴³ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 53.
- ⁴⁴ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 132.
- ⁴⁵ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 18.
- ⁴⁶ Az archivált dokumentumokkal összhangban, amelyeket Jelena Szenjavszkaja tárt fel az Oroszországi Védelmi Minisztérium Központi Archívumában (ЦАМО), a békés német lakosság elleni bűncselekményekben részes katonák a teljes állomány nem több mint 2 százalékát tették ki, viszont az ilyen jellegű bűnesetek száma lényegesen kevesebb volt a szövetségesekéhez képest. Lásd: Сенявская Е. С.: *Vac sobлазняют... Уральский исторический вестник*. 2020. № 3. 105.
- ⁴⁷ Az általunk feltárt adatok szerint, a büntetés lényegesen szigorúbb volt – lásd alább a megadott cikkeket!
- ⁴⁸ Гебхардт М.: *Когда пришли солдаты*, 71.
- ⁴⁹ Jalsovszky Katalin: A magyarországi Holokauszt-fotográfiai archiválásának és publikálásának problémái, 2. rész. A történeti fotográfia hitelességének védelmében: http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/201603/torteneti_fotografiai2 (A tanulmány szerzője szó szerint ezt idézi magyarul az orosz nyelvű szövegébe beillesztve: „amikor egyes alakulatoknál ilyen tettért súlyos büntetés járhatott” – a ford.)
- ⁵⁰ Малышева Е.М.: Искажение роли РККА в освобождении стран Центральной и Восточной Европы в современной политике памяти, *Известия ВГПУ. Гуманитарные науки*. 2020. № 2. 142.
- ⁵¹ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 17.
- ⁵² ГАРФ. Ф. 8131. Оп. 38. Д. 239. Л. 18–19.
- ⁵³ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1599.
- ⁵⁴ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 833.
- ⁵⁵ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1601.
- ⁵⁶ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1600.
- ⁵⁷ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1599.
- ⁵⁸ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 564.
- ⁵⁹ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 564.
- ⁶⁰ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1602.
- ⁶¹ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 833.

- ⁶² ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 901.
- ⁶³ Fóris Ákos: *Ez volt a nőknek a sorsa általában, ha szép volt, ha öreg, ha fiatal, ha csúnya: Magyar katonák és a női lakosság a keleti fronton*. Budapest, 2021. [Elő-készületben.]; Fóris Ákos: Szovjet állampolgárok a magyar hadbíróóságok előtt, In: Juhász József – Szvák Gyula (szerk.): *Tertium datur: Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára*. Budapest ELTE, 2018. 272–273.
- ⁶⁴ Сенявская Е.С.: Освободительная миссия Красной армии в Европе в 1944–1945 гг. в контексте исторической памяти: новые архивные документы и их интерпретация, *Метаморфозы истории*. 2019. № 13. 209.
- ⁶⁵ 1944 és 1945 között a Vörös Hadsereg személyi állományának körülbelül 60 százalékat alkották oroszok, a katonák 40 százaléka, legalább 5 millió fő, a Szovjetunió más népei közül került ki.
- ⁶⁶ A lengyel hadsereg, amely mintegy 400 000 főt számlált, a Vörös Hadsereggel együtt szabadította fel az akkori Németországot (Sziléziát, Pomerániát stb.), és harcolva jutott el egészen Berlinig.
- ⁶⁷ 1944 augusztusától a Szovjetunió oldalán harcolt Románia hadserege több mint 500 ezer katonával, s többek között részt vett Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria felszabadításában.
- ⁶⁸ Малышева Е.М.: Искажение роли ... 140.
- ⁶⁹ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: Освободительная миссия Красной Армии в 1944–1945 гг., гуманитарные и социально-психологические аспекты. Исторические очерки и документы. М.–СПб, 2015. 119.
- ⁷⁰ Гебхардт М.: Когда пришли солдаты, 34.
- ⁷¹ См.: ГАРФ. Ф. 7523. Оп. 65. Д. 685. Л. 4–5; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 36.
- ⁷² Советский фактор в Восточной Европе. 1944—1953 гг. В 2-х тт. Документы / Т. 1. 1944—1948 гг. М., 1999. 202.
- ⁷³ Сенявская Е.С. Освободительная миссия Красной армии в Европе в 1944–1945 гг. в контексте исторической памяти: новые архивные документы и их интерпретация. *Метаморфозы истории*. 2019. № 13. 214.
- ⁷⁴ Az ilyen adatoknak számos forrás ellentmond – az oroszországi archívumokból származó dokumentumok, a szovjet katonák visszaemlékezései, amelyekben a Vörös Hadseregnek a közép-európai lakossággal való kapcsolata, az ezen országokban élők magatartása, sőt a nemi betegségek alakulása más megvilágításban láttatják a helyzetet. (Lásd: Сенявский А. С., Сенявская Е. С., Сдвижков О. В. Указ. соч. 98–99, 122–126).
- ⁷⁵ Lásd e jelenség leleplezését: Peter Pastor: Fényképek mint történelmi dokumentumok, *Eszmélet* 121. sz. (2019. tavasz), 108–112; Jalsovszky Katalin: A magyarországi Holokauszt-fotográfiák archiválásának és publikálásának problémái, 2. rész. A történeti fotográfiák hitelességének védelmében. http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/201603/torteneti_fotografiak2
- ⁷⁶ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 19

Őrizd meg a leveleim!

A holokausztkutatásról a Szovjetunióban és a mai Oroszországban

Az *Eszmélet* folyóirat gyakran foglalkozik a nagy honvédő háború és a holokauszt emlékezetpolitikai és tudományos megközelítéseivel. Nem érdektelen tehát felhívni a figyelmet az oroszországi holokausztkutatás fontosabb eredményeire és publikációira, amelyek hozzájárulhatnak a holokausztról alkotott képünk teljesebbé tételéhez.

2020 márciusában Budapesten járt Ilja Altman, a moszkvai Orosz Holokauszt Kutatási és Oktatási Központ vezetője, a *Holokauszt: megsemmisítés, felszabadulás, mentés* című időszaki tárlat megnyitója alkalmából. A Holokauszt Emlékközpont, valamint az Orosz Zsidó Kongresszus közös kamarakiállításának fókuszában Auschwitz felszabadításának 75. évfordulója állt. Célja a katonai műveletek ismertetésén túl a Vörös Hadsereg orvosai által végzett tevékenység bemutatása volt, akik Leningrád blokádja és felszabadulása során szerzett tapasztalataikat felhasználva megkíséreltek minél több embert megmenteni a táborban talált, mintegy 7000, végletekig legyengült túlélő közül. A kiállítás megnyitóján Altman előadást tartott a moszkvai központ munkásságáról, valamint az oroszországi holokausztkutatás jelenlegi helyzetéről és aktuális projektjeiről. A holokauszt problematikája iránt érdeklődők számára Ilja Altman neve nem ismeretlen: az ELTE Ruszisztikai központjának 2005-ös nemzetközi konferenciáján is előadott, *A holokausztkutatás Oroszországban: tapasztalat és perspektívák* címmel, amely 2006-ban kötetben is megjelent.¹

*

A moszkvai emlékközpont 1991 óta működik. A vészkorszak dokumentumainak feldolgozását már jóval korábban elkezdték, ám az 1950-es években közreadásuk nem valósulhatott meg. A holokauszt áldozatainak írásai közül több napló már ismert volt:

Lengyelországban, Franciaországban, Magyarországon is kiadták néhányukat. Közvetlenül a háború után jelent meg Alekszandr Aronovics Pecsorszkij, a sobibóri felkelés vezetőjének memoárja, ám az 1948-ban kezdődő, a „hontalan kozmopolitákkal” szembeni perek megálljt parancsoltak a holokauszt története szélesebb körű megismertetésének.

1942-ben alakult meg a Szovjetunióban a *Zsidó Antifasiszta Bizottság* (ZSAB), Szolomon Mihoelsz vezetésével. Mihoelsz 1943-ban az USA-ban járt, ahol 20 millió dollárt sikerült szereznie a holokauszt dokumentumainak összegyűjtésére, illetve a később *Fekete könyvként* ismertté vált dokumentumgyűjtemény kiadására. A háború utáni első és egyetlen közös orosz–amerikai projekt a náciak által végrehajtott szisztematikus népirtást lett volna hivatott bemutatni. Számtalan túlélői feljegyzést adtak át Vaszilij Groszmann és Ilja Ehrenburg számára (akik szintén résztvevői voltak a projektnek), s ezek közül mintegy 100 dokumentum lett az alapja az említett *Fekete könyvnek*. Ezek az anyagok később a nürnbergi perben a vád alapját képezték – érdekes, hogy a nürnbergi tárgyalásokra az egyik túlélő koronatanút, Pecsorszkijt a szovjethatalom nem engedte ki.

Az iratok nagyobb részét Andrej Gromiko az USA-ba küldte, ott készítették elő az angol nyelvű kiadást, amely 1946-ban jelent meg. Az orosz változat azonban nem került nyomdába. Sőt, a 10 országba szétküldött anyagok sehol máshol sem jelentek meg.

1948-ban Mihoelsz a szovjet titkosszolgálat által elkövetett merénylet áldozata lett, az Antifasiszta Bizottságot pedig feloszlatták. Paradox módon, részben épp a *Fekete könyv* anyaga vált a vád alapjává a ZSAB tagjaival szemben lefolytatott perekben. 1949. március 31-én az NKVD vezetése elkészítette a vádiratot, amelynek központi eleme az volt, hogy a ZSAB együttműködött USA-val és a nyugati hatalmakkal. A szervezet vezetőit kémkedéssel vádolták meg, a *Fekete könyvet* pedig a zsidó burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásának bélyegezték.

A Szovjetunióban természetesen nem tagadták a holokauszt megtörténtét, de sokáig elzárkóztak attól, hogy elismerjék annak világtörténelmi egyediségét, hiszen az nem illett bele a hivatalos narratívába, amely szerint a szovjet emberek, nemzetiségűtől függetlenül, egyformán áldozatai voltak a náci agresszióknak.

A szovjet történetírásban csak a nyolcvanas években kezdtek el a holokauszttal mint zsidó problémával foglalkozni. A második világháború historiográfiája azért érzékeny pont, mert 27 millió szovjet halt meg a háborúban, minden családban voltak áldozatok. A sziszte-

matikus népirtás nemcsak a zsidó nemzetiségűeket érintette, hanem a megszállt területek lakossága is mintegy hétmillió veszteséget szenvedett el.

A negyvenes évek végén megjelent az ún. „apparátus-antiszemitizmus”,² és az Izraellel való bonyolult viszony is rányomta bélyegét a historiográfiára: megindult a náci büntettek történetkutatása, feldolgozása, de ezen belül a holokausztkutatás nem kapott külön helyet.

A zsidók tragédiáját a hivatalos emlékezetpolitikában sem kezelték egyediként, hanem „betemették” az antifasiszta emlékezetbe, külön emlékművet sem állítottak neki. Amikor azonban 1959-ben a Babij Jar-i népirtás helyszínén stadiont akartak építeni, Viktor Nyekraszov a *Lityeraturnaaja Gazetában* tiltakozó cikket jelentetett meg. Az író kifejtette, hogy Babij Jarban nemcsak zsidók haltak meg, de csak a zsidók haltak meg azért, mert zsidók voltak. Személyes ügyének tekintette, hogy a tömegsírba temetett, ártatlanul kivégzett mintegy 200 000 ember teteme fölé síremléket állítsanak. 1961-ben Nyekraszov hatására írta meg Jevgenyij Jevtusenko *Babij Jar* című versét. A Sztálin halálát követő „olvadás” korszakában egyre több szépirodalmi mű foglalkozott a témával (Grossmann: *Élet és sors*, Solohov: *Emberi sors*, Kuznyecov: *Babij Jar*). Az emlékműre azonban 1976-ig kellett várni, de az emléktáblán ekkor is kerültek az áldozatok nemzetiségének föltüntetését. Ugyanakkor fontos tény, hogy a szovjet titkosszolgálat egészen a 80-as évekig dolgozott a náci bűnösök és kollaboránsok felkutatásán, ilyen módon téve történelmi elégtételt a háborús büntettekért.

Izraelben 1980-ban publikálták a *Fekete könyv* orosz nyelvű változatát – amihez Irina Ehrenburg adta át az édesapja hagyatékában talált kéziratot. Az Ehrenburg és Grossmann által előkészített anyagnak azonban nem minden részét közölték. Mintegy 50 naplóbejegyzés ekkor még nem is került bele; a gyűjtemény jobbára személyes dokumentumokat és utolsó leveleket tartalmazott.

A *Fekete könyvet*, paradox módon, nem a kollaboránsok vagy háborús bűnösök, hanem a zsidómentők miatt tiltották be a Szovjetunióban. Altman szerint, ez azzal magyarázható, hogy az olvasónak az a téves elképzelése támadhatott, hogy a nácik nem mészárolták le a szovjet embereket, hiszen azok menteni tudták a zsidókat.

A 90-es években azonban megélénkült az érdeklődés a holokauszt mint önálló kutatási terület iránt: nemcsak a *Fekete könyvet*, de annak második kötetét is kiadták, *Ismeretlen fekete könyv* címmel. Ezt azóta több nyelvre is lefordították: az angol után magyar nyelven jelent meg az ELTE Ruszisztikai Tanszékének gondozásában.³

A moszkvai emlékközpont első igazgatója, Mihail Hefter történetfilozófus volt, aki a holokausztban vesztette el családját. 2000-ben kiadták az első könyvüket, amely a holokauszt oktatásához kapcsolódó segédanyag volt. A kötet, Simon Wiesenthal támogatásával, Ausztriában német nyelven is megjelent. Azóta a központ több mint 80 kötetet publikált: tankönyvet, dokumentumgyűjteményeket és egy enciklopédiát a holokausztnak a Szovjetunió területén történt eseményeiről. Jelenleg, a magyarországi Holokauszt Emlékközponttal közös projektben, a szovjet tisztok visszaemlékezéseit gyűjtik Magyarországról.⁴

A mai Oroszország területén mintegy 500 olyan helyszín van, ahol zsidókat semmisítettek meg, ebből 80 helyen állítottak már fel emlékművet, továbbá létrehoztak egy holokausztmúzeumot, amely egy zsinagógában kapott helyet. *Felszabadítók* címmel elindítottak egy projektet, amely január 27-éhez, a nemzetközi Holokauszt Emléknaphoz, Auschwitz felszabadításához kötődik. A cél az, hogy összegyűjtsék a 25 000 felszabadító nevét és életrajzi adatait. E projekt részeként jelenleg Oroszország egész területén, minden régióban gyűjtik a az adatokat.

A moszkvai Központban több levéltáros dolgozik, s szinte az összes archívummal együttműködnek. Elsők között kaptak hozzáférést a Védelmi Minisztérium irattárához.

A Zsidó Antifasiszta Bizottság személyes kapcsolatok révén gyűjtött iratokat a náci büntettekéről, s a Vörös Hadsereg ben is folyt efféle tevékenység. Ezek jelenleg elérhetők, és folyamatosan publikálják is őket, beleértve Budapest felszabadítását érintő dokumentumokat is.

A történetírás jelenlegi trendjeivel összhangban, a központ a mikrotörténelem felé fordult: ma az egyes települések történetét dolgozzák fel, s a személyes történetekre koncentrálnak. Amikor Auschwitz témakörét feldolgozták, történetét még a tágabban vett történetírói narratíva alapján írták meg. Akkor még nem foglalkoztak azoknak az embereknek a személyes történetét, akik innen szabadultak fel: pedig köztük volt például Ottó Frank, aki a szovjet orvosoknak köszönhetően gyógyult fel, visszatért hazájába, s a tábor felszabadításáról szóló levelét Japánból juttatták el a Központba.

A Oroszországi Zsidó Kongresszus a moszkvai Orosz Holokauszt Kutatási és Oktatási Központ közreműködésével nagyszabású konferenciasorozatot rendezett, amelyhez 2018-ban, a világ vezető holokausztkutatói mellett, meg tudta nyerni az orosz állam támogatását is. Berl Lazar főrabbi és más vallási szervezetek képviselői mellett olyan közéleti szereplők is jelen voltak, mint Lev Gudkov, a Levada

Központ igazgatója, valamint az USA nagykövete. A „Megőrizzük a jövőt” címet viselő, antiszemitizmus-, xenofóbia- és rasszizmusellenes konferencián Magyarországról Krausz Tamás képviselte a holokauszt-kutatással foglalkozó történész szakmát. A 2020-ra tervezett konferenciát egyelőre a pandémia miatt elhalasztották, azonban a 2018-as konferencia előadásaiából Ilja Altman által szerkesztett kötet mind orosz,⁵ mind angol nyelven⁶ elérhető. A kötet áttekintést nyújt az antiszemitizmussal és idegengyűlölettel szembeni harc jelenlegi eszközrendszeréről: az államok növekvő szerepéről (Andrew Baker, USA) és a nemzetközi szervezetek szerepvállalásáról (Lamberto Zannier, EBESZ; Irina Bokova, UNESCO), továbbá a radikális iszlám antiszemitizmusáról. A kötet következő része az antiszemitizmus, az idegengyűlölet és a rasszizmus mai megnyilvánulásait veszi számba: Alvin Rosenfeld írása, az anticionizmus és antiszemitizmus kapcsolatát vizsgálta, míg szerb, görög és bolgár szerzők a hazájukban megjelenő idegengyűlölettel foglalkoztak. Több tanulmány is született az oroszországi xenofóbiáról és zsidógyűlöletről, de a nyugati, ún. „jóléti államok” antiszemitizmusáról is szerepelnek benne írások. Az állam és a civil szféra idegengyűlölettel szembeni együttműködésének új irányával foglalkozik a következő fejezet, és külön részt kapott a vallási szervezetek küzdelme az idegengyűlölettel: míg az orosz előadó az iszlám potenciálját hangsúlyozta az antiszemitizmus elleni harcban, a nyugati előadók az iszlámban megnyilvánuló idegengyűlöletről beszéltek.

Külön szekciót (így a kötetben külön részt) kapott a rasszizmus, az idegengyűlölet térhódítása a médiában és egyes közösségi oldalakon, továbbá a kultúra és oktatás mint eszközök e jelenségekkel szembeni küzdelemében. Az antiszemitizmus történelmi gyökereit feltáró fejezetben kapott helyet Krausz Tamás írása, amely az emlékezetpolitika és a történettudomány kapcsolatát vizsgálja. Végezetül a holokauszttagadás és -relativizálás problematikája került elő: e részben szerepel Ilja Altman írása, amely a modern Oroszországban előforduló holokauszttagadással foglalkozik, illetve külön figyelmet érdemel – a jelenlegi litván emlékezetpolitika fényében – Linas Venclauskas írása a második világháborús litván antiszemitizmus mai tanulságairól.

A legfrissebb kötet áttekintése után a továbbiakban rátérek a moszkvai Oroszországi Holokauszt Kutatási és Oktatási Központ által a közelmúltban publikált három (orosz nyelvű) tanulmánykötet ismertetésére. Kettő ezek közül egy-egy koncentrációs tábor történetét mutatja be, hozzá kapcsolódó tanulmányokkal, a harmadik

pedig – amely az „Őrizd meg a leveleim” címet viseli – a holokauszt során megsemmisített családok történetébe enged betekintést. Megtudthatjuk belőle, hogyan pusztították el az egykori letelepedési övezet „mesztyecskóinak” lakosságát, örökre elpusztítva egy egyedülálló kultúrájú térséget, s csaknem a holt nyelvek közé számúzve nyelvét, a jiddist. Hogy a népiertás hogyan rajzolta át a térség teljes etnikai és kulturális arculatát, az ukrainai Csernyivci (a Monarchia korában Chernowitz) példája mutatja. Az egykor Kis Bécsnek is nevezett város zsidó lakossága és híressé vált költője, Selma Meerbaum Eisinger története pregnánsan mutatja a német megszállás pusztítását. Selma Meerbaum, aki német nyelven írta világirodalmi színvonalú költeményeit, továbbá román, francia és jiddis nyelvű szerzők műveit fordította, egy mihajlovkai náci munkatáborban halt meg tífuszban, mindössze 18 évesen, egész családjával együtt. Selma emléke és tehetsége talán feledésbe is merült volna, ha a csernyivci egyetem néhány professzora, osztrák és német irodalmárok, valamint egy osztrák NGO szervezésében nem tart emlékkonferenciát 2004-ben, hiszen a szovjet irodalomtörténet egyáltalán nem vett tudomást az ukrán területen német nyelven író zsidó költőnő műveiről. Irene Silverblatt szerint ennek több oka van, ezek közül csak az egyik, hogy a térség a Habsburg Birodalom uralma alatt nyerte el sajátos kulturális arculatát. A szovjet emlékezetpolitika továbbá etnikai és nyelvi okok miatt is hanyagolta ennek az életműnek a feldolgozását.⁷ De a jelenlegi ukrán hatalom sem találja módját annak, hogyan közelítse meg múltjának ezt a multikulturális szeletét, hiszen a város másik híres művészeről, Paul Celanról is csak annyit tud mondani, hogy „nem ukrán”. A függetlenség elnyerése Ukrajnában is lehetővé tette történelmi örökségének újradefiniálását, ez azonban nem enyhítette, hanem súlyosbította történelmi konfliktusait, kiélezte a korábbi gazdasági, nemzetiségi, nyelvi ellentéteket.

Noha a holokauszt témájában igen tekintélyes mennyiségű irodalom született már, csak a műveket összefoglaló kötet is egy komoly monográfia lenne, az emlékközpont által kiadott *Sobibór: a szögesdrót két oldala* című könyv egy éven belül elfogyott. És mivel a kérdést továbbra is élénk érdeklődés övezi Oroszországban, az emlékközpont újabb és újabb publikációkat ad ki a témában, és továbbra is sok, eddig feltáratlan információ kerül napvilágra az archívumokból.

A majdaneki lágerről írt kötet céljaként a szerkesztő a lágér történetének szisztematikus leírását tűzte ki, illetve addig ismeretlen dokumentumok közlését, és ezek beemelését a tudományos diskurzusba.

A kötet⁸ első fejezetét az egyik szerkesztő, K. A. Pahaljuk írta, amelyben a majdaneki koncentrációs tábor történetét foglalta össze. Habár a láger neve széles körben ismert volt az oroszországi történészek körében, Auschwitz és Sobibór sokkal több figyelmet kapott. A szerző szerint orosz nyelven óriási hiány mutatkozik egy mélyebb kutatásra, és sok külföldön kiadott munka vár még orosz nyelvű megjelenésre.

A következő rész két tanúvallomást tartalmaz: az első D. Lenardtól, egy olyan túlélőtől származik, akinek sikerült megszöknie a lágerből. Ő az egyik legfontosabb tanú, akinek beszámolója az egyik legfőbb forrás a majdaneki láger (és a náci népiirtás) történetének rekonstruálása szempontjából. Ugyanebben a fejezetben kapott helyet egy publikáció Szuren Konsztantyinovics Barutcsev hadiorvos mintegy kétszáz oldalnyi feljegyzéséből, amely a láger fennállása utolsó periódusának történetét írja meg, és közvetlenül a tábor likvidálását követően (1944. július 23-a után) született.

A következő blokkban a Majdanekben elkövetett háborús bűntettekéről olvashatunk. Ennek elsődleges forrása a náci bűnök kivizsgálására létrehozott lublini lengyel–szovjet rendkívüli bizottság kiadványa volt. E dokumentum már ismert volt, ezért a szerkesztőbizottság úgy döntött, hogy egy vázlatot publikál a bizottsági jegyzőkönyvek bizonyos részleteivel együtt, amik az említett zárónyilatkozat alapját képezték. A náci rezsim cinizmusát mutatja, és egyben a „halálgyár” kifejezés létjogosultságát támasztja alá, hogy fontos szempont volt a koncentrációs táborok gazdasági rentabilitása. Ennek folyamatát is nyomon követhetjük, ahogy a hadifogolytábor az első hónapoktól – a földbe vájt kunyhóktól és a halottak árkokban való elégetésétől – eljut kemencék és gázkamrák megépítése után az emberek (családok) nagyüzemi legyilkolásához.

A következő részben a szerkesztők az említett bizottság tagja, egy lengyel bíró, Z. Lukasevics cikkét adták közre, amely az egyik első kísérlet volt a források rendszerezésére és a láger történetének rekonstruálására. Ennek az írásnak az értékét az adja, hogy a lágerben elpusztítottak számát sikerült összesíteni, és az 1944-es adatot (1,5–2 millió fő) pontosítani – habár a szerkesztők szerint módszertanának vannak gyenge pontjai.

Végezetül pedig e kötetben jelent meg R. Je. Zsigun oroszországi történész orosz állami levéltárakból és az emlékközpont archívumából származó fotódokumentumokkal gazdagon illusztrált írása arról, hogyan ábrázolták a koncentrációs tábort a lengyel filmekben.

Az ismertetett kötetek közül talán az egyetlen, amely némi katarzist okozott, a *Sobibór – a szögesdrót két oldalán* című, mert noha egy megsemmisítő tábor történetét írja le, egy fontos fordulatot mégis tartalmaz: a sobibóri felkelést. A könyv a felkelés 75. évfordulója alkalmából született, s abban az évben jelent meg, amikor a felkelés utolsó résztvevője is eltávozott az élők sorából.

A kötet szerzői szerint, az utókor fontos erkölcsi kötelessége az események emlékének ápolása és a tanulságok levonása, ami minde nélkülött abban áll, hogy felismerjük, hova vezet a rasszista ideológia és a kulturális különbségek mint veleszületett tulajdonság abszolutizálása, és ebből fakadóan alacsonyabb és magasabb rendű népek rangsorának felállítása. Egyértésben Z. Baumann szociológussal, „a holokauszt tanulsága abban áll, hogy az emberek többsége, ha olyan szituációba kerül, ahol vagy nincs lehetőség a helyes választásra, vagy annak túl nagy ára van – bámulatos könnyedséggel beszéli rá magát arra, hogy elforduljon erkölcsi kötelességétől. Abban a rendszerben, ahol az észszerűség és az etika ellentétes irányba mutat, a vesztes mindig az emberiség marad.”⁹ Az emlékezés fontosságára mutat rá az is, hogy a varsói gettó felkelésének 70. évfordulója kapcsán rendezett közvélemény-kutatás során a megkérdezett lengyel iskolások 25%-a szerint a koncentrációs tábor Hitler „sikeres projektje” volt.¹⁰

Az emlékezetpolitikai célok között szerepel a lágerefelkelés hőse, Alekszander Pecsorszkij szovjet tiszt emlékének, továbbá az embermentő hősök életének megörökítése. Ennek előmozdításán egyébként nemcsak az emlékközpont dolgozik, hanem a Pecsorszkij Alapítvány is, amelynek támogatásával a felkelés más hősei is kitüntetésben részesültek – mint például Alekszej Vajcen és Alekszander Subajev. A kötet hangsúlyozza, hogy a lágerek nem egyszerűen „megszüntek működni”, azokat a Vörös Hadsereg katonái szabadították fel. Pecsorszkij érdeme nemcsak az volt, hogy a felkelést megszervezte és kirobantotta, hanem az is, hogy a sobibóri túlélők adatait 30 éven át gyűjtötte, és a tábor emlékét megörökítette.

A Sobibór-kötet írásai között vannak újszerű szemléletben megírt tanulmányok, és vannak olyanok is, amelyek pusztán az események részletes leírására törekedtek, mint például K. A. Pahaljuk és L. A. Tyoruskin cikke, amelyben a holokauszt történetét foglalták röviden össze.

A kötet egyik különösen értékes része Selma Leydesdorff¹¹ amszterdami kutató írása, amelyben lengyel és jiddis nyelvű forrásokat használ fel. Egyedi (nyugat-európai) emlékezetpolitikai megközelí-

tése új nézőpontot emel be a tudományos diskurzusba. A tanulmány néhány megállapításával a kötet szerkesztői vitáznak ugyan, de elismerik a különböző országokban letelepedett túlélőkkel készült interjúk forrásértékét.

A kötet további újdonsága, hogy három ország (Oroszország, Hollandia és Izrael) történészeinek együttműködéséből születtek a benne publikált tanulmányok. Aaron Schmeer (Jeruzsálem) írása szintén újdonságokat tartalmaz az ún. „trawnyikok”-ról, azokról a kollaboránsokról, akiket Trawniki-ben, egy SS-kiképzőtáborban készítettek fel, hogy a sobibóri és más koncentrációs lágeretek személyzeteként funkcionáljanak. A kötet hamarosan magyarul is megjelenik, Mezei Bálint szerkesztésében.

A kötet további fejezeteiben olyan, eddig nem publikált kihallgatási jegyzőkönyvek alapján készült tanulmányok olvashatók, amelyek a „trawnyikok” vallomásait tartalmazzák. Ezek az írások kiegészítik A. Schmeer kutatását, egyben rálátást engednek a láger életének másik oldalára – a szögesdrót túlsó felére.

A kötet szerzőinek kiemelt célja volt, hogy a felkelés szereplőinek emlékeit megörökítsék: Pecsorszkij memoárjait három bajtársának visszaemlékezéseivel egészítik ki: így „kap szót” Sz. M. Rosenfeld, A. A. Vajcen és A. M. Weiszpapir. E memoárok újdonsága nem csupán abban áll, hogy elmesélik benne, hogyan szervezték meg a felkelést, hanem abban is, ahogy leírják fogságba esésük előzményét, történetét, majd azt, hogyan deportálták őket Sobibórra.

A szerkesztők egy további fejezetet szenteltek néhány, 1962–1965 között írt levél közlésének (az említett személyektől), amelyeket A. G. Szinyelnikov és V. R. Tomin íróknak címeztek. Utóbbi elévülhetetlen érdeme, hogy Sobibór nem merült feledésbe. Tomin – aki maga is második világháborús veterán volt – az 1960-as évektől közeli barátságba került Pecsorszkijjal, és fontos szerepe volt a láger történetének megismertetésében.

A kötet befejező része egy oroszul eddig nem publikált mű, Miriam Novics 1979-es írása: *Sobibor. Mártíromság és felkelés* címmel, amelyben a tábor túlélőinek vallomásait gyűjtötte össze (belértve Pecsorszkij emlékeit is).

Ha az előző kötetéről azt írtam, hogy olvasása katartikus élmény volt, hiszen mégis megjelent benne a hősiesség ellenállás, az utolsó könyvről, amit a Központ kiadványai közül bemutatok, ez nem mondható el. Csakúgy, mint a két tábor történetét feldolgozó kötet, az „Őrizd meg a leveleim”¹² is megrázó egyéni és családi történeteket tartalmaz.

A 2019-es kiadás már az ötödik kötet abban a sorozatban, amely a fronton szolgálók és a hátszágban maradt családtagok levelezését dolgozza fel.

Több mint 300 levél és két napló kapott helyet a könyvben, amelyet 190 fotó illusztrál. A dokumentumokat (ezek Oroszországból, Izraelből, Lettországból, Egyesült Államokból és Ukrajnából származnak) vagy maguk a feladók, vagy a címzettek, de többnyire közeli hozzátartozóik adták át a Központnak, s túlnyomó többségüket először publikálják. A dokumentumok legfőbb értékét az adja, hogy a személyes levelezéseken keresztül betekinthetünk a Szovjetunió megszállt területein zajlott eseményekbe, így Rosztov, a pszkovi és a brjanszki járás, a sztavropoli körzet és a Krim zsidóságának életébe és megsemmisítésének történetébe. Ezenkívül a fronton szolgáló zsidó vöröskatonák hétköznapjait, érzéseit, gondolatait is megismerhetjük, továbbá a hátszágban maradt vagy az evakuációban élő hozzátartozóik sorsával szembesülhetünk. A legmeggrázóbbak azok az írások, amelyeket a frontszolgálókatok kaptak a megszállt területeken maradt családtagjaik megsemmisítéséről.

A kötet bevezető tanulmányát a Központ igazgatója, Ilja Altman írta a szovjet területeken lejátszódott népi társról, az egykori letelepedési övezet zsidó közösségeinek megsemmisítéséről. A feldolgozott levelek többsége orosz nyelven íródott, de gyakoriak bennük a jiddis nyelvű megszólítások. A könyvben található írások betekintést engednek a családok mindennapi életébe: kislányok írnak tanulmányaikról a fronton szolgáló bátyjuknak, akiket később megsemmisítettek a náci halálosztagok, és a levélben megfogalmazott reményeik szétfoszlottak. Szerelmesek, akik egymást várták. Apukák, akik a frontszolgálótra bevonulva, otthonhagyott gyermekeik tanulmányai felől érdeklődtek. A polgári lakosság többségét a „végső megoldás” keretében már 1943 előtt megsemmisítették, a behívott férfiak legtöbbször pedig – ha a frontszolgálókatról egyáltalán hazatértek – csak az otthonuk hűlt helye fogadta.

Olyan frontszolgálókatok írásai is szerepelnek a kötetben, akiknek családját időben sikerült evakuálni, és – bár a család túlélte a háborút – a fiak, apák, fivérek nem tértek haza. A legmeggrázóbb sorsa talán azoknak a gyerekeknek volt, akiknek nagynénje írt az édesapának arról, hogy gyermekeit hogyan végezték ki a halálosztagok: hogyan sírtak és sikítottak a félelemtől haláluk előtt, s hogy azért kellett ilyen embertelenül meghalniuk, mert egyik szülőjük a náci törvények alapján zsidónak minősült.

A levelek egy része a fronton íródott, szörnyű körülmények között, ahol sokszor éppen aknák robbantak fel a lövészárók mellett, vagy a harctértől nem messze, ahol nem volt fény és fűtés. A frontszolgálato-sok igyekeztek megőrizni otthoniukat a traumáktól, ezért nyomorúsá-gos helyzetüket sokan megpróbálták elhallgatni. Nem írtak sebesülé-seikről sem, vagy igyekeztek minél kíméletesebben fogalmazni, hogy ne okozzanak traumát szeretteiknek. Többek jellemfejlődésükről számoltak be szeretteiknek, míg mások éppen megkeményedésüknek és bosszúvágyuknak adtak hangot.

A hátszágban maradtak is igyekeztek a lehető legkíméletesebben fogalmazni, így a megszállt területeken élők, vagy éppen a blokád alatti Leningrád lakói sem tárták fel sorsukat a maga szörnyű valójában. Rekonstruálható a levelekből, hogy egyesek már 1941 őszén tudták, mi zajlik a megszállt területeken a zsidó lakossággal szemben, ugyanakkor az is látható, hogy nem a sajtóból, hanem személyes tapasztalat és szóbeszéd útján derültek ki a náci háborús bűncse-lekmények, az embereknek nem volt átfogó képük a holokausztról. Erről tanúskodnak például Szemjon Paperno levelei, amelyekben bosszút esküdött a náccal szemben. Altman idéz Anatolij Faber le-veléből is, aki hazatérve a frontról, azzal szembesült, hogy a szeretteit kivégezték. Csaknem két hónap elteltével volt képes papírra vetni a történeteket, írása mélységes fájdalomról tanúskodik. A történetek között hangsúlyt kapott a vegyes házasságokból származók sorsa, továbbá bemutatják azok erőfeszítéseit is, akik mindent megtettek a zsidók megmentése érdekében. Érdekes megfigyelni, hányféle módon viszonyultak az elpusztításra szántakhoz a környezetükben élők: voltak, akik megőrizték javaikat, és várták a hazajövőket, de voltak olyanok is, akik azonnal széthordták mindent, ami a megsemmisített zsidó családok tulajdonában volt.

Altman bevezető tanulmánya után következik Roman Zsigun és Leonyid Tyoruskin írása arról, hogyan zajlott a kötet anyagának összegyűjtése. A két szerző hatalmas erőfeszítések árán kutatta fel a levelek íróit és életrajzukat.

Jegyzetek

- ¹ *Holokauszt: Történelem és emlékezet.* Budapest, Magyar Ruzsisztikai Intézet, 2006. 23–35.
- ² Krausz Tamás: *Antiszemitizmus-holokauszt-államszocializmus.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.

- ³ Ilja Ehrenburg, Emilija Boriszovna Kotlovaja, Lev Rozseckij: *Az ismeretlen fekete könyv*. (Szerk: Krausz Tamás) Budapest, Pannonica, 2005.
- ⁴ «Освобождение Венгрии в зеркале дневников и писем о боевых действиях и повседневной жизни советских солдат» <http://holocf.ru/освобождение-венгрии-российско-венг/>
- ⁵ Защитим будущее // Материалы Второй Московской международной конференции по противодействию антисемитизму, ксенофобии и расизму. Москва, 29–30 октября 2018 г. / под ред. И. А. Альтмана и Игоря Котлера. – Москва – Калейдоскоп, 2020. – 526 с.
- ⁶ Protecting the Future/ Materials from the Second Moscow International Conference on Combating Anti-Semitism, Xenophobia, and Racism. Moscow. October 29–30, 2018. Edited by Ilya Altman and Igor Kotler. – Moscow, Kaleidoskop, 2020. 394. Elérhető: http://conference.rjcevent.ru/wp-content/uploads/2020/11/zashhitim-budushhee_2020.pdf
- ⁷ Silverblatt, Irene: Confronting Nationalisms, Cosmopolitan Visions, and the Politics of Memory: Aesthetics of Reconciliation and Selma Meerbaum-Eisinger in Western Ukraine. *Dissidences* 2012, Vol. 4, No. 8. Article 17.
- ⁸ К. А. Пахалюк, Л. А. Терушкин, М.Ю. Мягков, Р.Е. Жигун: Концентрационный лагерь Майданек.
- ⁹ Редактор: Терушкин Л. А., Пахалюк К. А.: Собибор. Взгляд по обе стороны колючей проволоки // Яуза, 2018 г. Серия: Военно-исторические книги.
- ¹⁰ I. m. 7.
- ¹¹ Leydesdorff S. Sasha Pechersky: *Holocaust Hero, Sobibor Resistance Leader, and Hostage of History*. New York – London, Routledge, 2017
- ¹² Сохрани мои письма... // Сборник писем и дневников евреев периода Великой Отечественной войны. Вып. 5. / Составители: Р. Е. Жигун, Л. А. Тёрушкин // Под ред. и с предисловием И. А. Альтмана. – М.: Центр «Холокост», 2019–368 с.

„A vízzel való érintkezés mindig újjáéledést jelent”

Éber Márk Áron: *A csepp.*
A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete.
Budapest, Napvilág Kiadó, 2020.

Éber Márk könyvét végigkíséri a víz szimbóluma. A vilárendszer-megközelítés, amelyben a világgazdaság ciklusai egymást követő hullámokban váltakoznak, vagy a tartályelmélet, amely szerint a külvilágtól elzártan, elszigetelve, bezárva lötyög az egyedi magyar társadalom, vele szemben feszül, a „féligáteresztő hártya”, és a magyar társadalom, ami egy csepp a kapitalista vilárendszer tengerében, mind a víz ősi jelképét használják. Hogy tudatos szimbólumválasztásról van-e szó, vagy valamilyen tudattalan sugallta, az valójában mindegy, mert a víz archetipikus szimbólum, ősidők óta ugyanazt jelenti az embernek. Mircea Eliade gondolatát idézve: „A víz szimbolizmusa ennél fogva mind a halált, mind az újjászületést magába foglalja. A vízzel való érintkezés mindig újjáéledést jelent; egyrészt azért, mert a feloldódásra »újjászületés« következik, másrészt azért, mert az elmerülés termékeny tesz, és megsokszorozza az életerőt” (Eliade 2009). A víz az az anyag, ami mindig mozgásban van, mind belső szerkezetében, mind külső formájában – ellentétben a piramissal, amely több ezer éves stabil létével a változatlanságot sugallja. Ezért a csepp sokkal pontosabb szimbóluma a folyamatosan alakuló, formálódó társadalomnak. A vízről mindenkinek van személyes tapasztalata, ellentétben például a szociológiai irodalomban újabban népszerű „terhes babapiskótával”, amelyet még senki nem látott; így igazán alkalmas metafora a könyv fő állításainak vizuális megjelenítésére.

Valóban, Éber Márk könyve sok dimenzióban magába sűríti a víz mint szimbólum szinte minden jelentéstartalmát, az újjászületést, a feloldódást, a halálból újjászülető életerőt. A könyvben új erőre kap a magyar baloldali kritikai társadalomtudomány, amely a tudományt

a társadalom javára kívánja felhasználni, szakítva az értékmentesség félreértelmezett tudományosságával. „Jobban kell ismernünk és értenünk a világban elfoglalt helyzetünket, hogy képessé váljunk jelenünket és jövőnket közös akaratunk szerint formálni” (Éber 2020). Jászi Oszkár hasonlóan fogalmaz *10 év* című publicisztikájában: „Végül tovább kell vizsgálnunk az európai kutatás módszereivel a magyar múltat és a magyar jelent, hogy ezen tanulságok fényében egyre inkább képesek legyünk a magyar jövődő kinyomozására és előkészítésére” (Jászi 1973, 94–106). Éber Márk a társadalomtudóst újra morális felelősséggel ruházza fel, nem rejtje el a baloldali értékek melletti elköteleződését, hitet tesz egy igazságosabb és egyenlőbb társadalom mellett, mint tették ezt a Társadalomtudományi Társaság, a Galilei Kör tagjai, vagy a harmincas évek falukutatói, szociográfusai. Felvállalta, hogy a tudománynak, a tudósoknak, a kutatóknak erkölcsi felelőssége van, mert akár akaratlanul, akár szándékosan, mindenképp beavatkozik az őt körülvevő világ viszonyaiba, alakítja azokat. „E tanulmánnyal így nem emberek más emberek felett gyakorolt hatalmának szakszerűbbé, hatékonyabbá és gördülékenyebbé tételéhez kívánok tudást szolgáltatni, hanem éppen ellenkezőleg: az emberek egymás felett gyakorolt hatalmának kritikai átvilágításával, a szenvedés társadalmi okainak feltárásával e szenvedés mérsékléséhez kívánok hozzájárulni” (Éber 2020).

Ebből a morális indíttatásból eredeztethető az Éber által használt közérthető nyelvezet. Ahogy Jászi Oszkár tudományos publicisztikája sem csak a szűk tudományos elitnek szólt, úgy Éber Márk könyve is a „köz véleményének” és tudásának bővítését tűzte ki célul, ami nem érhető el zárt, csak a tudományos elit által érthető szaknyelv használatával, mert a társadalomformáló tudós a társadalomról való tudás közvetítője, s így lesz annak formálója is.

A könyv fő tétele, hogy „az 1970-es évek vége, az 1980-as évek eleje óta – vagyis az elmúlt négy évtizedben – a kapitalista világrendszerbe ágyazódó magyar társadalom félperifériás osztályszerkezete felfelé és lefelé széthúzódott, polarizálódott. E neoliberalis fordulattal kezdődő korszak kezdete óta a félperifériás magyar társadalom osztályszerkezetének cseppszerű alakja megnyúlt” (Éber 2020).

Éber Márk a könyvében ezt az állítását bontja ki fejezetről fejezetre. Ez a felépítés sokban, sőt inkább nagymértékben járul hozzá, hogy a témában kevésbé járatos olvasó számára is befogadható legyen. A kötet szerkezete Thomas Piketty méltán világhíres és népszerű

művére – *A tőke a XXI. században* – emlékeztet, hiszen az ugyancsak olvasmányos, és viszonylag könnyen értelmezhető a nem közgazdász végzettségű olvasók számára is. Ugyanez mondható el Éber Márk könyvéről is: nem kell szociológusnak lennünk ahhoz, hogy értelmezzük, vagy esetleg tovább is gondoljuk a szerző egyes állításait. Ez legfőképp annak köszönhető, hogy Éber a könyv első fejezetében részletesen kifejti az elemzés módszertani keretét és azt a fogalmi hálót, amelyben a globális kapitalista világrendszerbe ágyazott magyar társadalmat bemutatja. De nemcsak ezért szentelt a módszertani és fogalmi keretrendszer ismertetésére egy teljes fejezetet, hanem azért is, mert olyan fogalmakról van szó, amelyeket az elmúlt harminc év módszeresen kiirtott, kiradírozott a hétköznapi használatból – vagy eltorzította azokat. A könyv központi fogalmai az osztály, osztályviszony, termelőviszony, osztálypozíció, osztályhelyzet, kizsákmányolás, tőke-munka viszony, munkás, kapitalizmus, világrendszer, centrum, periféria és félperiféria. Éber Márk fogalomkészletét jelentős részben Marxra és a világrendszer-elméletre alapozza. Az osztályviszonyokat a marxi hagyományoknak megfelelően tőke és munka viszonyában határozza meg: „Az osztályviszony alapvetően tőke–munka viszony.” „A munka értékteremtő tevékenység.” „A tőke is munkából fakad, nem más ugyanis, mint megfagyott-megalvadt és felhalmozott munka.”

Magam ennél a résznél gondoltam egy kicsit tovább Éber Márk osztálydefinícióját. Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* című könyvében mutatta be a kizsákmányolás és a vagyonszerzés nem munka általi módozatait, Robert Owen (Owen 1965) és Saint-Simon (Saint-Simon 1963) pedig az új érték előállítására nélkül szerzett nagy vagyonok igazságtalanságára és etikátlanságára hívta fel a figyelmet. Engels két példát hoz a munkások nem a tőke-munka viszonyból származó kizsákmányolására: az egyik a *cottage*-rendszer, a másik a *truck*-rendszer. Engels a korabeli lakhatási viszonyok példáján mutatja be az ingatlantulajdonból származó, de nem a munkán, a termelésen keresztül keletkező viszonyrendszert, ami ugyanúgy a munkások kizsákmányolását eredményezi. „Mert nyilván igazságtalanság, hogy a gyáros a *cottage*-ok *bérbe* adásánál nagyobb, sőt kétszer annyi hasznót húz, mint konkurensei, akiket ráadásul megfoszt a konkurencia minden lehetőségétől” (Engels 1980). A *truck*-rendszer pedig a kiskereskedelem monopolizálásán keresztül juttatta annak birtokosát olyan extra jövedelemhez, amelyhez valamilyen más viszony alapján jut. „Trucknak nevezik a munkások áruban történő bérkifizetését.

Ez a bérfizetési mód régebben egészen általános volt Angliában. A gyáros »a munkások kényelmére és hogy megóvja őket a szatócscok magas áraitól«, boltot nyitott, amelyben számlájára mindenféle árut árusítottak; és hogy a munkás még véletlenül se mehessen más üzletbe, ahol olcsóbban vásárolhatna – a *gyári boltban* (»tommy-shop«) ugyanis 25–30 százalékkal drágább volt minden, mint másutt –, a bérösszeg erejéig pénz helyett a boltra szóló utalványt adott neki” (Engels 1980). Max Weber ezt hívta járadéknak: „Az a személy, aki csak járadékos [...], nem vesz részt a profit előállításában” (Weber 1987). Az ingatlan, a föld és a pénz a járadék alaptípusai, amelyek birtoklása legalább olyan mértékben hozzájárul a globális kapitalizmus társadalmi egyenlőtlenségeinek kialakulásához és fenntartásához, mint a munka tőke általi kizsákmányolása. Mihályi Péter és Szelényi Iván a *Századvég* bezúzott példányában amellet érvel, hogy „alapvetően más a profitból és bérekből, illetve a különféle járadékból származó egyenlőtlenségek természete” (Mihályi–Szelényi 2018).

Marx *A tőke* harmadik kötetében a földtulajdonosokat is külön osztályként definiálja: „A pusztá munkaerő tulajdonosai, a tőke tulajdonosai és a földtulajdonosok, akiknek jövedelmi forrása a munkabér, illetve a profit, vagy a földjáradék, tehát a bérmunkások, tőkésék és földtulajdonosok a tőkés termelési módon alapuló modern társadalom három nagy osztálya” (Marx 1967). Polányi meggyőződése szerint, a föld, a munkaerő és a pénz fiktív áru: „a munka egyszerűen egy másik megnevezése egy olyan emberi tevékenységnek, amely magával az étellel jár. Nem eladásra termelik, hanem teljesen más okokból, ez a tevékenység nem választható el az élet többi részétől, nem tárolható és nem mozgatható” (Polányi 1997). Piketty a mai növekvő globális egyenlőtlenségekért a járadék típusú jövedelmek dominanciáját teszi felelőssé.

A fenti érvelések mind azt támasztják alá, hogy a globális kapitalizmus történetét végigkísérik – a tőke-munka viszony mellett – a járadékok által létrehozott osztályviszonyok is. Ennek tükrében, amikor centrum és periféria kapcsolatát vizsgáljuk, akkor érdemes lenne az elemzésbe a járadék szerepét is beemelni, hogy valóban csak arról van-e szó, hogy „a centrum (*core*) olyan termelési folyamatokat és termékeket jelent, melyekben a transznacionálisan szerveződő globális munkamegosztáson belül létrejövő érték aránytalanul nagy része realizálódik” (Éber 2020). Milyen osztályviszonyokat teremtettek és teremtenek a járadékok, ha teremtenek? Mennyit magyaráz a globális és a helyi egyenlőtlenségekből, függőségekből az ásványkincsek

bányászatának monopolizálása, a jó iskolák nyújtotta jövedelmi előnyök, a férfiaknak vagy általában a „fehéreknek” fenntartott járadékos jövedelmeket nyújtó privilégiumok? Ezek nem a globális kapitalizmus sajátosságai, olyanok, melyek a globális kapitalizmus történetében mindig is jelen voltak? Milyen függőségi viszonyokat generálnak globálisan a centrum és periféria viszonylatában a járadékok? Fontos lenne tisztázni ezt azért is, mert napjaink legnagyobb antikapitalista mozgalmai, a lakhatási jogi és élelmiszer-önrendelkező, a szabadalmi és szerzői jogok elleni mozgalmak inkább járadékellenes gazdasági harcok, mint a munka és tőke osztályharca.

A könyv második fejezetében a globális kapitalizmusba ágyazott magyar társadalom történetét mint osztályok, illetve külső és belső függések történetét ismerhetjük meg. A könyv történetiszemlélete sokaknak újdonság lehet, főleg a rendszerváltás után született generációk számára, akik a modernizációelméletek keretrendszerében fogant világképben, fogalmi rendszerben ismerhették meg a modern kori magyar történelmet – vagy a felzárkózások, vagy az elmaradottság történeteként. Ők azok, akik szemében a Nyugat a fejlett, a Kelet az elmaradott, a mucsai avagy balkáni. A könyv deklaráltan szakít a modernizációelméletek tartálytársadalom-képével, ami valamilyen sajátos, a világtól elzárt térségként tekint a magyar társadalom jelenségeire, és mindent valamilyen egyedi, nemzeti, „pannon” sajátossággal magyaráz. Ilyen állítás a „magyar jobbagymentalitás” vagy a „kereszténységet védő bástya” is. Emellett határozottan elutasítja a megkésettsegen, a felzárkózási kényszeren alapuló elméleteket is, amelyek a magyar társadalom állapotát valamilyen történelmi időben a nyugatihoz hasonlóként határozzák meg, valamint azokat a hipotéziseket, amelyek a magyar társadalom problémáit valamifajta megkésettiséggel magyarázzák, amelyek szerint a Keletnek elég utánozni a Nyugatot, vagy átvenni az intézményeit. Végül a szerző határozottan elutasítja a kettős társadalom elméleteit is, konkrétan azt, hogy egyszerre létezne az országban egy polgári és egy megkövült, maradványaiban élő feudális társadalom. Ezekkel ellentétben Éber Márk az elmúlt 150 év történéseit a globális kapitalizmusba beágyazott magyar társadalom történeteként, a világrendszer-elemzés és az osztályszerkezet-elemzés módszerével mutatja be, hogy a történet végén napjainkig, vagyis a csepp alakú félperifériás magyar társadalom osztályszerkezetéig juthassunk

A tanulmány egyik legérdekesebb és legelgondolkodtatóbb része a globális osztályviszonyok és termelőviszonyok bemutatása. Éber

négyféle alapvető és hat további globális osztályhelyzetet és termelési viszonyt különböztet meg a centrum és periféria viszonylatában, elsősorban azok térbeli elrendeződése alapján. A négyes tagolódásban a centrum–periféria viszony alapján, míg a hatos tagolásban a nyugati-keleti-hazai viszonylatban. Az elemzésben Éber egy rövid bekezdést szentel a centrumtőke–perifériatőke és a centrummunka–perifériamunka viszonylatának, amelyben igen újszerű, izgalmas állításokat tesz. Véleményem szerint, ezt a két osztályviszonyt érdemes lett volna tovább boncolgatni, mert ezeken keresztül jobban megérthető lenne, hogy a szerző által névlegesen nevezett osztályok miért nem tudnak valóságos osztállyá válni. A centrum és a periféria munkásai egymáshoz való viszonyának ellentmondásossága, mint a centrummunkás által a periféria munkásától vásárolt reprodukív munka (az Angliában dolgozó gyerekfelügyelők, takarítók, ablakmosók, éttermi kiszolgálók, kertészek stb.) fogalmi keretezése rendkívül fontos, mert e viszonyok elemzése közelebb vihet minket a jelenkori osztályharc hiányának, a baloldali politika hanyatlásának megértéséhez. A reprodukív munka fogalmát személyesen problematikusnak érzem, ugyanis ez mintha csak a periféria és félperiféria munkásainak osztályhelyzetére reflektálna. Fontos lenne tisztázni, hogy mindez igaz-e a centrummunkásra is, vagy a centrummunka estében a reprodukív munkát a perifériamunkás végzi, tehát nem csupán a centrumtőke–perifériamunka szerkezete határoz meg osztályviszonyokat, hanem a centrummunka és perifériamunka viszonya is kizsákmányoló jellegű osztályviszony.

A szerző ebben a fejezetben ismerteti egyik legfontosabb fogalmát, a köztes-közvetítő osztályét, amely az általa elutasított középosztály fogalma helyett vezet be a két antagonisztikus ellentétű osztály, a tőkés és a munkás mellé. A középosztály, a középosztályosodás a rendszerváltás utolérés-narratívájának központi fogalma volt, amely néha a polgárosodás, polgári felzárkózás formulája köntösében jelent meg. A könyv állítása, hogy a középosztály csak ideál, nem empirikus valóság: valójában különböző osztályhelyzetűek hamis közössége, a XIX. század liberális utópiája szülte. Az illúzió, hogy pusztán szorgalommal, kemény munkával, plusz esetleg tehetséggel, elérhető a gondtalan középosztályi lét. Középosztálya valójában csak a globális kapitalizmusnak van, amely a centrumban koncentrálódik, a félperiférián ezért nem lehetséges széles középosztály megteremtése. Egy gondolat erejéig itt kanyarodjunk vissza a járadék kérdéséhez, mert a járadék az, ami az említett munka, verejtek, tehetség hármasság nélkül tudja a gond-

talán középosztálybeli életet biztosítani (mivel a tőke felhalmozása, a termelés munkával jár a tőkés részéről is). Erre törekedtek már Balzac hősei is, vagy a XIX–XX. századi magyar dzsentriként, és napjaink ingatlantulajdonból, földjáradékból, pénzügyi ügyeskedésből, tőzsdai tranzakciókból, szerzői és szabadalmi jogból, állami monopóliumok megszerzéséből élő, a *bullshit*-munkából magas jövedelemre szert tevő menedzserek csoportjai.

A harmadik fejezetben megérkezünk a címben előrevetített – és a kapitalizmus globális tengerében hánykolódó – „cseppnyi” magyar társadalomhoz, amely csepp a 80-as évek óta folyamatosan próbál lecseppenni. Ebben a fejezetben két kérdésre keresi a választ a szerző. Az egyik az, hogy empirikusan igazolható-e az az állítás, hogy a magyar társadalom osztálytársadalom. A másik, hogy az eddigi empirikus kutatásokkal igazolható-e az elnyúló cseppforma elmélete. A fejezetben, azon túl, hogy Éber mindkét állítást alaposan körüljárva, rengeteg empirikus adattal alátámasztva igazolja a fenti hipotézist, megismerkedhetünk az elmúlt évtizedek kutatási eredményeivel, az empirikus szociológia rendszerváltás utáni történetével. Így amellet, hogy a szerző meggyőzi az olvasót állításainak igazáról, egy szociológiai-történelmi áttekintéssel is megajándékozza. A fejezet egyértelművé teszi azt is, hogy a magyar társadalom igenis osztálytársadalom, amelyben sokan élnek alul, és kevesen, viszont egyre nagyobb vagyonokat felhalmozva felül, illetve azt is megtudjuk, hogy a magyar nagyon zárt osztálytársadalom, ahol egyre nehezebb feljutni a csepp aljáról.

A Napvilág Kiadó Társadalomelméleti Műhely sorozata, amelyben Éber Márk könyve is megjelent, jelentős lépéseket tesz a mai jobboldali hegemoniával szemben megfogalmazódó, azt leváltani törekvő, valóban baloldali ellenhegemonia felépítése érdekében. Kiss Viktor könyve a posztmarxista elméletek területén segít eligazodni. Scheiring Gábor könyvében a félperifériális magyar állam függőségi hálózatáról, a 2010-es autoriter fordulatról és az ahhoz vezető útról, a munkásosztály baloldalból való kiábrándulásáról, az állam nemzeti burzsoázia felé irányuló jövedelemelosztásáról és mindezek összefüggéseiről olvashatunk. Éber Márk könyvéből pedig megismerhetjük a magyar társadalom osztályszerkezetét globális összefüggésekbe ágyazva. A sorozat minden példánya nagy lépés egy baloldali ellenhegemonia felépítéséhez. Gramsci a következő sorokat írta a *Filozófiai és történelmi problémák* című írásában: „egy társulás tagjai között egyenlőségnek érzett »egyenlőségekről« van szó, s a különféle tár-

sulások között érzett »egyenlőtlenségekről«; olyan egyenlőségekről és egyenlőtlenségekről, amelyek annyiban érvényesek, amennyiben egyénileg vagy egy csoporton belül tudatosá válnak” (Gramsci 1970, 68.). Éber Márk Áron méltán népszerű könyve közérthetőségével, morális elköteleződésével és gazdag empirikus anyaggal alátámasztott állításaival segít tudatosítani a mai magyar társadalom egyenlőtlenségeit, erősíti az egyenlőbb és igazságosabb társadalom akarását, fogalmi-elméleti horizontja pedig elősegíti a baloldal saját nyelvének megtalálását – mindezek pedig együtt előfeltételei egy valódi baloldali ellenhegemonia megszületésének.

Irodalom

- Éber Márk Áron 2020: *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Eliade, Mircea 2009: *A szent és a profán: a vallási lényegről*. Budapest, Európa.
- Engels, Friedrich 1980. *A munkásosztály helyzete Angliában*. Budapest, Magyar Helikon.
- Gramsci, Antonio 1970: Filozófiai és történelmi problémák. In: *Filozófiai Írások*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Jászi Oszkár 1973. Tíz Év. In *A Szociológia Első Magyar Műhelye I.*, Társadalomtudományi Könyvtár, Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Marx Károly 1967: *A tőke* III. kötet III. könyv (töredék). A politikai gazdaságtan bírálata/A tőkés termelés összefolyamata. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Mihályi Péter – Szelényi Iván 2018: A járadék szerepe a szocialista gazdaságból a tőkés piacgazdaságba való átmenet korában. *Századvég*, 2. 5–34.
- Owen, Robert 1965. *Robert Owen válogatott írásai*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Polányi Károly 1997: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Mészáros Gábor.
- Rouvroly Saint-Simon, Claude-Henri de 1963: *Claude-Henri de Saint-Simon válogatott írásai*. Budapest, Gondolat.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és Társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Forradalmak Rojavától Washingtonig

Online konferencia, 2020. december 10–11.

I. Történelmi háttér

A 2008–2009-es pénzügyi-gazdasági világválságtól napjainkig eltelt több mint egy évtizedben a világ számos pontján különféle tömeges és heves tiltakozó mozgalmak lobbantak föl és erősödtek meg, amelyek a *status quo* egészével és/vagy részmozzanataival szemben léptek/lépnek fel – legtöbbször „anonim” módon, „fejetlenül”, vagyis elkülönült politikai vezetés, vezetők nélkül. E jobbra spontán lázadások, heteken, hónapokon át zajló tömegmegmozdulások – Barcelonától (*Indignados*) New Yorkig (*Occupy Wall Street*) és Tunisztól/Kairótól („arab tavasz”) Isztambulon át (*Gezi park*) Párizsig (*sárgamellényesek*), legújabban Minneapolisig (*Black Lives Matter*) – a súlyos gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek, a krónikus létbizonytalanság, a bankok és más gazdasági szereplők vagy az oligarchikus politikai elitek túlhatalmának felszámolását, a nemzeti(ségi) és faji diszkrimináció/elnyomás megszüntetését, a nép méltóságának helyreállítását – egy szóval, a fennálló *rend* megváltoztatását követelték. Általában azonban anélkül, hogy világos *antikapitalista* pozíciót foglaltak volna el, s a *rendszer* mint olyan gazdasági-társadalmi alapzatát támadták volna, vagy pláne – egy *tőkén túli alternatíva* jegyében – cselekedtek is volna.

Alighanem ezért (is) keltett különös figyelmet és váltott ki lelkeseledést a nemzetközi s főként az európai centrumbaloldal soraiban egy önmagában szerény léptékű antikapitalista gyakorlat, „jelenség”: a kurdok 2011 utáni forradalmi szerveződése és az *Iszlám Állammal* szembeni heroikus ellenállása Szíria északi határvidékén, más néven, Nyugat-Kurdisztán – kurd nyelven *Rojavayê Kurdistanê*, röviden *Rojava* – városaiban és falvaiban.

Rojava, a 2016. júliusi ideiglenes alkotmány óta hivatalosan: Észak- és Kelet-Szíriai Autonóm Közigazgatás (*Rêveberiya Xweser a Bakur û Rojhilatê Sûriyeyê*), Szíria *de facto* autonóm tartománya.

A rojavai szocialista kísérlet, egyrészt, a kurd önrendelkezési mozgalom mintegy két évtizedes *belső* fejlődésének eredménye – ezt a konferencia résztvevői több oldalról is bemutatták –, másrészt, ami létrejöttének *külső* feltételeit illeti, a Közel-Kelet különleges nagy- és középhatalmi konstellációjának terméke. Mivel utóbbira az előadók kevésbé tértek ki részletesen, érdemes néhány bevezető-kiegészítő megjegyzést tennünk.

Mindenekelőtt: a rojavai forradalom kibontakozása bizonyos értelemben a „romlás virága” („fleur du mal”): létrejöttét Szíria (nemzet) állami szuverenitásának, területi integritásának és intézményrendszerének *destabilizálódása* tette lehetővé. E destabilizálódást nem – legalábbis elsődlegesen és meghatározó mértékben nem – *belső* tényezők: a szíriai társadalmon belüli (osztály)erőviszonyok lényeges megváltozása, a társadalom többségének szembefordulása a rendszerrel, az ország politikai vezetésének súlyosan diszfunkcionális működése stb. okozták. Szíriában 2011 tavaszán *nem polgárháború*, még kevésbé *forradalom* robbant ki, hanem *háború* kezdődött; az országot *külső agresszió* érte. A térség konzervatív – helyesebben: *reakciós*, a népképviselő minden formáját tagadó – olajmonarchiái, meglovagolva az „arab tavasz” – a térség minden államán átvonuló s országonként különböző intenzitású társadalmi elégedetlenség – hullámverését, összeesküvést szöttek Szíria szekuláris politikai rendszere ellen, majd *proxy* – helyettesekkel (ti. a tág közel-keleti és még távolabbi térségekből toborzott zsoldosokkal) megvívott – háborúba bocsátkoztak az *arab világi nacionalizmus* egyik utolsó bástyája ellen. A Szíria elleni háború hézagmentesen illeszkedett az USA regionális politikai érdekeibe és céljaiba, amit G. W. Bush nemzetbiztonsági főtanácsadója, Condoleezza Rice, 2006-ban – Irak csalárd *casus belli* ürügyén végrehajtott katonai megszállása idején – elvi-stratégiai síkon, programszerűen is megfogalmazott (*strategy of chaos*). (A szíriai válságról lásd Sógor Dániel tanulmányát az *Eszmélet* 108. [2015. téli] számában.)

A modern Szíria, persze, maga is nagyhatalmi termék: az *Ottomán Birodalom*nak a korszak két domináns kolonialista állama, az Egyesült Királyság és Franciaország általi felbomlasztásából és érdekszféra-felosztásából keletkezett az I. világháború után. A történelmi Szíriából önkényesen kimetszett ország politikai elitjének egymással versengő – felekezeti hovatartozás szerint is megosztott – csoportjai közül az 1960-as években a *pánarab nacionalista* és *szocialista* eszméket hirdető *Baath Párt* vált kormányképes erővé, amin belül egy, a síita

alavita kisebbséghez tartozó tisztí csoport szerzett döntő befolyást. A Baath az 1970-es és 80-as években – fenntartva az *alavita* hegemóniát – sikeresen kooptálta a többségi *szunnita* nemzetségek jelentős részét, csakúgy, mint a többi felekezeti kisebbség (drúzok, keresztények) elitjét, s a Közel-Kelet ekkortájt megszilárduló *hidegháborús* erőterében, a Szovjetunióval együttműködve tartós *nemzeti egységet* és *politikai stabilitást* teremtett. Ez kedvező feltételt nyújtott egy államszocialista vonásokat is felmutató s évtizedeken át jól működő államkapitalista gazdasági-társadalmi berendezkedés kiépítéséhez. Szíria a hidegháború utáni megváltozott hatalmi viszonyok közepette is a térség megkerülhetetlen tényezője maradt: immár az arab olajmonarchiákkal rivális Iránnal stratégiai szövetségben, a közel-keleti *pax americana–israelica* legfőbb ellensúlyává vált.

Mindez nem mond ellent annak, hogy a kurd „kérdés” a Baath Párt fél évszázados, összességében sikeres államszervező működésének (egyik) évtizedeken át megoldatlan problémája volt. A Baath nem tudta/akarta integrálni az ország északi határvidékén élő kurd népesség jelentős részét. Bár a kurd nemzetségek, nagycsaládok közül sokan helyet kaptak (befolyást vívtak ki maguknak) a szíriai politikai vezetésben, a kurdok többsége (akiknek egyötödét a szíriai hatóságok az 1962-es népesség-összeírás nyomán, mondván, hogy nem tudják igazolni, hogy már 1945 előtt is szíriai területen éltek, „külföldinek” nyilvánították, magyarán megfosztották őket állampolgári jogaiktól), részint kényszerűen, részint önként, a határ túloldalán élő rokonaikhoz/nemzettársaikhoz igazodva, többé-kevésbé kívül maradt/rekedt a szíriai *arab* nemzeti integráción. Másfelől viszont: a *törökországi* kurdok önrendelkezési küzdelméhez a Baath rendkívül értékes segítséget nyújtott avval, hogy legfőbb politikai képviselőjük, a *Kurd Munkáspárt* (PKK) aktivistái/harcosai a szíriai területeket hátországnak használhatták. Olyannyira, hogy a PKK törökországi akcióit Abdullah Öcalan egy évtizeden át a párt damaszkuszi főhadiszállásáról irányíthatta. Amikor azonban 1998-ban a két állam az *adanai* egyezményben megállapodott viszonyuk normalizálásáról, a „rendezés” fő vesztesei a kurdok lettek: Öcalant kiutasították Szíriából.

A válság kezdete és gyors eszkalálódása (2011) után a damaszkuszi kormány és a rendszerellenes erőket összefogó *Szíriai Nemzeti Tanács* is igyekezett a kurdokat saját oldalára állítani. Az Aszad-rendszer haladéktalanul állampolgárságot adott az évtizedeken át diszkriminált szíriai kurdoknak, a PYD pedig (a *Demokratikus Egyesülés Pártja*, a PKK szíriai szárnya, a legbefolyásosabb szíriai kurd politikai párt)

némi hezitálás után a Damaszkusszal való (hallgatólagos) együttműködés – török szemszögből és szóhasználatl: *kollúzió* – mellett döntött. Élve a lehetőséggel, hogy a kormánycsapatokat 2012 júliusában kivonták Észak-, Északkelet-Szíriából, ellenőrzése alá vonta a határ menti kurdlakta területeket. A PYD, más kurd politikai formációkkal közösen, 2013 novemberében bejelentette: *autonóm közigazgatást* hoztak létre. Három év múlva, 2016 novemberében, ezt három kantonból – *Dzsazíra (Cizírè), Afrin (Efrine), Kobané (Kobanè)* álló *föderatív* régióvá fejlesztették-bővítették, „Nyugat (-Kurdisztán)”, azaz *Rojava* elnevezéssel. Egyidejűleg elfogadták a rojavai népközösség életét szabályozó ideiglenes alkotmányt, a *Társadalmi Szerződést*, amely a *Demokratikus társadalmi mozgalom (Tevgera civaka demokratik – TEV-DEM) kartája* néven vált ismertté. A 11 fejezetből és 30 cikkelyből álló, alkotmányos erejű dokumentum kimondta Szíria nemzetközi határainak sérthetetlenségét. (A külföldön is népszerű „Rojava” elnevezés annak ellenére fennmaradt, hogy az autonóm közigazgatásba integrált nem kurd nemzetiségekre tekintettel, az entitás elnevezése azóta hivatalosan, mint említettük: Észak- és Kelet-Szíriai Autonóm Közigazgatás.) A TEV-DEM rendelkezései alapján, 2017. júliusban, 3700 községben helyi, majd novemberben a három kantonban regionális szintű választásokat rendeztek a legfelső rojavai népképviselői szerv, a *Népgyűlés (Meclisa Gel)* 201 helyének betöltésére.

2014 októberében a PYD és az amerikai külügyminisztérium képviselői kapcsolatba léptek egymással, összehangolandó föllépésüket a *Daesh* ellen, amely kiterjedt területeket vont ellenőrzése alá Szíriában és Irakban. 2015 elején, négy hónapig tartó, heves harcok után – amit a nemzetközi sajtó a Közel-Kelet „Sztálingrádjának” is nevezett – az YPG/YPJ (*Kurd Népvédelmi Egységek/Női Védelmi Egységek*) csapatai, az amerikai légierő és Iraki Kurdisztánból érkezett *pesmergák* támogatásával, visszavonulásra kényszerítették a *Kobanét* ostromló iszlamista erőket. 2015 októberében, amerikai ösztönzésre, az YPG/YPJ és helyi arab milíciák, megalakították a *Szíriai Demokratikus Erők (SZDE)* koalícióját, amely immár az USA rendszeres pénzügyi és katonai támogatását élvezte. Ez a fejlemény viszont komoly feszültséget keltett, egyrészt Ankara és Washington, másrészt Rojava és Damaszkusz viszonyában, s szembement Oroszország érdekeivel is, amely mint Szíria fő patrónusa és mint a térségben érdekelt állami és nem állami szereplők *mindegyikével* beszélő viszonyban lévő hatalom, nem nézte jó szemmel az USA és Rojava egymásra találását, ami késleltet (het)te az amerikaiak – Obama óta napirenden lévő – kivonulását Szíriából.

Ilyen előzmények után, 2018 elején a kurdok szempontjából súlyosan kedvezőtlen fordulatra került sor – ami rámutatott a rojavai autonomista kísérlet *inherens sérülékenységére*. Bonyolult – e helyütt nem részletezhető – hatalmi játszma eredményeként, Oroszország zöld utat engedett Törökországnak, hogy hadserege – a szíriai ellenzék fő fegyveres erejével, a *Szabad Szíriai Hadsereggel* az oldalán – bevonuljon az *afri ni enklávéba* és magába *Afrin* városába („Olajág” művelet). Ez csupán nyitánya volt Erdoğan sokkal ambiciózusabb tervének, egy 30 km mélységű és 440 km hosszú (az iraki határig húzódó) biztonsági sáv kialakításának a török–szíriai határ szíriai oldalán, ahova a török elnök az országába menekült 3,6 millió szíriai nagy részét kívánta/kívánja betelepíteni – megváltoztatva ezzel a terület etnikai összetételét. E terv megvalósítása Rojava *megszűnésével* járt volna (járna), összhangban a török biztonsági percepcióval, amely a PYD-et *ab ovo* terrorszervezetnek, a PKK egyszerű emanációjának tekintette/tekinti. Az PYD/YPG politikai és katonai vezetése, úgy tűnik, megértette az orosz–török *deal* „üzenetét”: Rojava 2018 nyarán, orosz közvetítéssel, fölvette a kapcsolatot a damaszkuszi kormánnyal, majd december végén – miután Trump elnök bejelentette az amerikai csapatok kivonásának felgyorsítását Szíriából – megállapodott vele: megakadályozandó, hogy a törökök bevonuljanak a stratégiaiag kulcsfontosságú *Manbídzsba*, a szíriai hadsereg, 2019 január közepén ellenőrzése alá vonta a várost.

Eközben, 2019. március 23-án, a *Szíriai Demokratikus Erők* szóvivője bejelentette: a Daesh által ellenőrzött utolsó szíriai terület felszabadításával a közel öt évvel korábban kikiáltott „kalifátus” *megszűnt*.

A manbídzsizhoz hasonlóan alakultak az események 2019. október elején-közepén, midőn a törökök – folytatandó a biztonsági zóna kialakítását – a határ északkeleti, 120 km-es szakaszán, Rasz al-Ajn és Tell Abjad között foglaltak el kiterjedt kurdakta területeket, elvágva ezzel egymástól Dzsazíra és Kobane kantonokat. A „Békeforrás” hadműveletet (ismét) az orosz fél politikai közbelépése szakította meg: az Egyesült Államok deklarált kizárásával, az orosz és a török elnök október 22-én, Szocsiban megegyezett arról, hogy az YPG-nek ki kell vonnia egységeit a határ 30 km-es zónájából, az orosz erők bevonulnak az amerikaiak által kiűritett területre, s a határszakasz 10 km-es sávjában a jövőben közös orosz–török egységek járőröznek.

Jelenleg a rojavai autonómia létének külső feltételeit a Szocsiban elért orosz–török kompromisszum által kijelölt *status quo* határoz-

za meg. Erről a platformról, úgy tűnik, csakis Moszkva és Ankara egyetértésével lehet elmozdulni. Az „elmozdulás” – Oroszország által láthatóan szorgalmazott – iránya azonban Rojava szempontjából aligha lehet kedvező: Törökország és Szíria esetleges kiegyezése, azaz visszatérésük az 1998-as *adanai egyezmény*hez, (ismét) a kurd érdekek figyelmen kívül hagyásával, sőt, inkább *ellenükre* valósulhat meg. A PYD–YPG hiába szerzett elévülhetetlen érdemeket az Iszlám Állam felszámolásában, a hála, mint ismeretes, nem politikai kategória ... Az USA kivonulása után a szíriai kurdoknak valójában nincs *külső* szövetségesük a közel-keleti erőtér (fő)szereplői között, amit az európai baloldali szubkultúrák szimpátiája aligha tud kompenzálni ... A helyzet ráadásul Szírián *belül* sem (tűnik) kedvezőbb(nek). A kurd forradalmárok Rojava *demokratikus konföderalista, önigazgatói és ökológikus-szocialista, antipatriarchális-feminista* társadalmi-politikai „modelljét” a szíriai társadalom egésze (sőt, azon túl, a térség valamennyi együtt élő népe) számára „ajánlják”. De vajon a háborúban kivérzett-kizsigerelt szíriai társadalomban van-e, lehet-e fogadókészség egy ilyen „ajánlatra” – a tízéves háborúban vereséggel fölértő győzelmet elért baathista politikai vezetés *ellenében*? Hisz’ elvárható-e ez utóbbtól, hogy *hic et nunc* radikális államtalanítási projektumba fogjon, midőn ilyesmire szövetségesei (Oroszország, Irán) a legkevésbé sem ösztönzik, (halálos) ellenségei (Szaúd-Arábia, Izrael) pedig aligha kényszerít(het)ik?

Mégis: ha a „romlás” rojavai „virága” „holnap” el is hervad a közel-keleti „télben”, a forradalmi emancipáció sikerei – első helyen is a nők önfelszabadítása – „holnapután” bizonyosan értékes történelmi tapasztalatként szolgálnak majd a térség és a világ szocialista társadalmi mozgalmi számára.

Lugosi Győző

II. Összefoglalás

Az Eszmélet a Szolidaritás Rojavával aktivista csoporttal, a *Szikra Mozgalommal* és a *Táncsics – Radikális Balpárttal* együtt 2020. december 10–11-én nemzetközi online konferenciát szervezett „2020 – Forradalmak Rojavától Washingtonig” címmel. A tanácskozás betekintést kívánt adni a kurd bázisdemokratikus, ökoszocialista és feminista mozgalom helyzetébe és eszmerendszerébe, valamint a nemzetközi baloldali politikai szcena más progresszív fejleményeivel

való kapcsolataiba – arccal a kelet-európai radikális baloldal cselekvési lehetőségeire.

A konferencia megrendezésének előzményeiről és körülményeiről, az esemény alkalmából megjelentetett online ismertető (*zine*) így ír:

A [...] konferencia közvetlen előzményét egy ebben az időben szerveződő nagyszabású szakmai és kulturális program adta. A kurdok legnagyobb kulturális ünnepe, a Newroz (perzsa újév) alkalmából gyűltek volna össze 2020 márciusában egy szakmai konferencia és egy ünnepség erejéig a kurdok és az őket támogató magyar közösség. Ez azonban az addigra kitörő koronavírus-járvány miatt nem valósulhatott meg. Most decemberben, ha az értékes közösségi program híján is, de megrendezésre kerül a tervezett esemény szakmai része. A konferencia célja hármas természetű. Egyrészt szeretne minél átfogóbb és mélyebb hozzáférést adni a kurd feminista és ökoszocialista mozgalom ideológiájához és helyzetéhez. Másrészt fogódzókat kínál a nemzetközi politikai színtéren történő más forradalmi események megértéséhez és a jelenlegi válsághoz fűződő viszonyainak feltérképezéséhez. Harmadrészt teret ad a globális forradalmi elméletek és gyakorlatok regionális lehorgonyzásának, vagyis annak, hogy számot vessünk a kelet-európai cselekvés lehetőségeivel (<https://tinyurl.com/rojava-zine>).

A konferenciát megnyitó *Nilüfer Koç*, a *Kurdisztáni Nemzeti Kongresszus* (KNK) szóvivője, részletes összefoglalót adott nemcsak Rojava, hanem az egész Közel-Kelet s benne a kurdok jelenlegi helyzetéről. Előadásából kiderült, mennyire különböző a kurdok pozíciója „Északon” (Törökországban), „Délien” (Irakban), „Keleten” (Iránban) és „Nyugaton” (Szíriában), s milyen politikai megosztottság uralkodik közöttük az egyes területeken. Különösen fontos a két autonóm igazgatású kurd terület, *Iraki Kurdisztán* – amit hagyományosan két rivális nemzetség, a Barzani- és a Talabani dinasztia irányít –, illetve Rojava közötti ideológiai különbség. Nilüfer kitért arra is, hogyan lett Abdullah („Apo”) Öcalanból, az „északi” kurdok és a *Kurdisztáni Munkáspárt* (PKK) harci vezetőjéből, törökországi fogósága alatt, a rojavai kurdok fő ideológusa, továbbá, hogy a Rojavát vezérlő *demokratikus konföderalizmus* eszméje miben hozott újat a kurd függetlenségi mozgalomban. Felhívta a figyelmet arra is, hogy Törökországban az Erdoğan-rezsim a hajdani Oszmán Birodalmat tekinti uralma előképeinek.

Serkan Şimen, a Közép-Európai Egyetem (CEU) volt hallgatója a haladó török ellenzéki mozgalmak helyzetét ismertette, főként az utóbbi évekre koncentrálva, s kitérve e mozgalmak kurdokkal való viszonyára is. Elmondta, hogy Törökországban gazdag hagyománya van a különböző marxista jellegű szervezkedéseknek és pártoknak, amikre az 1960-as évektől elsősorban a gyarmati felszabadító mozgalmak (a marxizmus latin-amerikai és afrikai áramlatainak) eszméi hatottak. E szervezetek és pártok közül jó páran a kurdokkal is keresni kezdték a kapcsolatot, és hívei voltak a török–kurd etnikai ellentétek békés rendezésének. Kenan Evren tábornok puccsa 1980-ban, és az azt követő katonai diktatúra egyszerre vetett véget a török haladó mozgalmak reményeinek és a PKK tárgyalási kísérleteinek. Az 1990-es években, úgy tűnt, enged az államhatalom szorítása, 2002-től azonban, az *Igazság és Fejlődés Pártja* (AKP) hatalomra jutásától ismét megerősödött az állami elnyomás. Recep T. Erdoğan, az AKP élén, nemcsak nacionalizmusával tűnt ki, hanem az állam vezetését mindinkább vallási tekintetben is fanatikus irányba vitte el. Emiatt viszont egyre radikálisabb bírálatok érték nemcsak a marxisták, hanem a mérsékelt ellenzék részéről is, akik ragaszkodtak a modern török állam alapítója, Kemal Atatürk által lefektetett elvekhez, jelesül ahhoz, hogy a Török Köztársaság az állam és az egyház szigorú különválasztásán (azaz a *szekularizmus*, törökül *laiklik* [laicitás] elvén) nyugszik. Az AKP-rendszer elleni legnagyobb tüntetéshullám 2013-ban az isztambuli *Gezi Park*ból kiindulva zajlott le. Ez ugyan nem vezetett a kormány bukásához, de az ellenzéki csoportosulások között szorosabbra fűzte a kapcsolatokat. Ebben az időszakban szerveződött meg a *Népi Demokratikus Párt* (HDP/PDG), amelyben török és kurd ellenzékiek együtt tevékenykednek egy szabadabb rendszerért, s nem mellesleg a kurdok autonómiájáért is. 2015 után Erdoğan ismét növelni tudta hatalmát, amihez kellő ürügyet szolgáltatott számára a 2016-os – máig tisztázatlan hátterű – sikertelen puccskísérlet. Erdoğan 2017-ben elérte és népszavazással is megerősítette a miniszterelnöki és a köztársasági elnöki hivatal összevonását, azaz Törökország átalakítását elnöki rendszerű köztársasággá. A 2019-es önkormányzati választások viszont már nem hoztak egyértelmű sikert az AKP számára: Isztambul és Ankara, a két legnagyobb török város vezetését az ellenzék szerezte meg. Ezzel együtt, a kurdok helyzete azóta sem vált könnyebbé. Az Erdoğan-rezsim továbbra is veszélyes ellenfélnek tekinti a HDP/PDG-t, amit – annak mérsékelt követeléseire ellenére – a terrorista szervezetnek minősített PKK-val azonosít. Az is igaz, hogy a PKK

gerillái továbbra is folytatják fegyveres ellenállásukat, s közülük sokan a legnagyobb török fegyveres ellenálló szervezet, az *Egyesült Népi Forradalmi Mozgalom* (HBDH) soraiban is megtalálhatók. A török radikális ellenzéknek vannak tagjai, akik a PKK-nál vagy a rojavai kurdoknál keresnek és kapnak menedéket, tehát a kurdok küzdelmüket továbbra sem (csak) etnonacionalista alapon folytatják. Az egyik legnagyobb török ellenzéki párt, a még Kemál Atatürk által alapított *Köztársasági Néppárt* azonban változatlanul bizalmatlan a kurdokkal szemben; a kurd „ügy” iránti szimpátia ma is inkább a radikális, szocialista jellegű ellenzékre jellemző (ahova a HDP-PDG is tartozik).

Barát Endre szociológus előadása a klímaváltozásról mint egyszerre társadalmi és etikai-filozófiai kérdésről, szólt, valamint arról, milyen lehetséges válaszokat találhatunk e kérdésre az amerikai ökoanarchista politikai filozófusnál, *Murray Bookchin*nál (1921–2006) és Rojava jelenlegi gyakorlatában. Az előadás egyik fontos tézise szerint: napjaink ökológiai válsága az emberi és nem emberi környezet dualista felfogásából eredeztethető – abból, hogy az emberi társadalmat és a természeti környezetet különválasztjuk, az emberen kívüli világot tárgyiasítjuk és kivonjuk etikai megítélésünk köréből. Az előadó felhívta a figyelmet Bookchin ama megállapítására, miszerint a társadalomban az ember és a természet viszonya az emberek között fennálló viszonyok mintáját követi, tehát ha a társadalomban szigorú hierarchia, elnyomás és kizsákmányolás érvényesül, az maga után vonja a természet feletti uralkodást, a természet kizsákmányolását, elnyomását, az erőforrások pazarló felhasználását is. Rojavával kapcsolatban Barát Endre arra a következtetésre jutott, hogy az ökológiai kihívásra adott társadalmi válaszok kimunkálása mindenképpen hosszú, kísérletező és alulról építkező folyamat (lesz), amit azonban mindenképpen el kell kezdeni, mivel az ökológiai válságból csakis a hierarchikus társadalmi viszonyok radikális demokratizálásán keresztül vezethet út.

Előadásában *Bakó Júlia*, a *Nők Egymásért Mozgalom* (NEM!) aktivistája a rojavai *Női Védelmi Egységek* (YPJ) harcosairól Európában és Amerikában kialakult képpel és e kép beható kritikájával foglalkozott. Az YPJ a 2004-ben megalakult *Demokratikus Egyesülés Pártjának* (PYD) fegyveres szárnya, a *Népvédelmi Erők* (YPG), azaz a rojavai kurd népörség kizárólag nőkből álló egységeinek elnevezése. Az YPJ harcosairól készült fotók és filmfelvételek már önmagukban is szenzációt keltettek a világ számos országában, minthogy radikálisan

szembe mentek nemcsak az általános nemi előítéletekkel, hanem az európaiaknak a közel-keleti nőkről alkotott sztereotip képével is. A női nemzetőrökről, harcosokról különféle nyugati magazinokban közölt, kontextusukból kiragadott képek azonban sokszor a rojavai forradalom félreértelmezésére adtak/adnak alkalmat. Ezeket ugyanis sokan a „nyugati”, liberális-individualista feminizmus keretében értelmezték, azaz csupán arról szóltak, hogy Rojavában nők is lehetnek katonák. Az ezzel kapcsolatos vitákban sokszor elsikkad(t), hogy az Öcalan nevével fémjelzett „nőtudomány”, a *jineológia* jóval komplexebb eszme, mint az individualista feminizmus, és hogy a kurd nők felfogásában a harc nem csak egyéni felszabadulásuk, s végképp nem valamiféle önmegvalósításuk eszköze; a harc egy gyilkos terrorállam ellen, mindenekelőtt a nők saját élete és közösségük védelmében zajlik. Annak egyoldalú hangsúlyozása, hogy a Közel-Keleten „feminista forradalom” megy végbe, háttérbe szorítja Rojava egész eszmeiségét, társadalmi és ökológiai kísérletének jelentőségét – holott a feminizmus csupán része egy átfogóbb, kiterjedtebb társadalmi átalakulásnak.

A *demokratikus konföderalizmus* gondolata Kelet-Európában először a lengyel libertárius szocialista és anarchista politikai filozófusnál, Edward Abramowskinál (1868–1918) jelent meg – mondta előadásában Barta L. Tamás történész-levéltáros. Az előadó szerint a lengyel gondolkodó és aktivista – kritikai és etikai szocializmusa alapján – az Abdullah Öcalanéhoz hasonló elméleti és gyakorlati utat járt be. Mindketten a nemzeti függetlenségi és szocialista mozgalomtól indultak, s a közösségszervezés filozófiájának megfogalmazásáig jutottak el. Az elnyomó állam, az erőszakos eszközök és a forradalmi terror kritikája nyomán felismerték a civil társadalom (közösségek, szövetkezetek) építésének szükségességét, és azt, hogy csakis autonóm közösségek hálózata lehet egy minimális államhatalommal felruházott demokratikus társadalom/nemzet alapja. Ilyenformán, Tamás szerint, Edward Abramowskira mint a demokratikus konföderalizmus előfutárára tekinthetünk, aki egy évszázaddal korábban egy ahhoz igen hasonló programot fogalmazott meg, mint amire Rojava épül.

A konferencia keretében bemutatásra került két kiadvány: a már idézett ismertető (*zine*), illetve egy füzet Abdullah Öcalan írásaiból (*Liberating Life: Woman's Revolution / Az élet felszabadítása. A nők forradalma*), amelyek online elérhetők: <https://tinyurl.com/rojavazine>; <https://tinyurl.com/HUNliberatinglife>. A zine szerzői, fordítói (Ádám Zsófia, Abrey Hermelin, Csontos Gábor, Schultz Nóra, Somogyi Péter) és grafikusai (Pálfi Lenke) a közös munka nehézsé-

geiről és a hozzájuk kapcsolódó tanulási folyamatról, valamint arról beszélgettek, kit milyen motiváció indított e kiadványok elkészítésére.

A többség számára a 2020-as év minden bizonnyal a *világjárvány* éveként fog bevonulni a történelembe, ám fontos, hogy eközben – a pandémiától sem függetlenül, de még inkább a kapitalizmus általános válságának hatására – számos forradalmi jellegű tömegmegmozdulás is lezajlott a világ jó pár országában. *Jack Halinski-Fitzpatrick*, a *Socialist Appeal* szervezet aktivistája, a *Wellred Books* kiadó vezetője, előadásában ezek közül hármat emelt ki. Az egyik az Egyesült Államokban kibontakozott tömegmozgalom, aminek hatásait az előadó főként az ország demokratikus szocialistáinak szemszögéből vizsgálta. Jack óva intett a „kisebbik rossz” választásának erőltetésétől, vagyis attól, hogy bárki túl sokat várjon Joe Biden elnökségétől. Amellett foglalt állást, hogy az amerikai szocialistáknak minél inkább függetlenedniük kellene a Demokrata Párttól, sőt, esetleg új pártot kéne alapítaniuk. Az előadó által megemléltett másik megmozdulás-sorozat *Nigériában* bontakozott ki. Az események hasonlóak voltak az USA-ban lezajlottakhoz, amennyiben az elégedetlenséget itt is egy ember halálát okozó hatósági erőszakcselekmény robbantotta ki. Lefolyásában azonban a nigériai megmozdulások inkább a franciaországi sárgamellényesek (*gilets jaunes*) mozgalmára emlékeztettek. Itt is nagyrészt a pártokon kívüli (munkás)mozgalom játszott vezető szerepet, amely azonban nem volt képes önmagát kellően megszervezni és követeléseit megfelelő formába önteni, s ezért csekély eredményt érhetett csak el. A harmadik megemléltett tüntetéshullám *Thaiföldön* zajlott le. Az események fő résztvevői itt a diákok voltak. Az elégedetlenséget a kormány antidemokratikus intézkedései váltották ki, elsősorban az Új Jövő Párt (*Phak Anakhot Mai*) betiltása 2020 februárjában. A tüntetők követeléseiben – a szólásszabadságon túl – radikálisabb jelszavak is megjelentek, ám ők sem tudtak határozott politikai irányt kijelölni ahhoz, hogy céljaikat elérjék. A tüntetéseknek végül a rendkívüli állapot kihirdetése vetett véget Thaiföldön. Általános tanulságként az előadó megfogalmazta: hatalmas az elégedetlenség a mai világban, ám kézzelfogható politikai célok eléréséhez világszerte nagyobb tudatosságra és szervezettségre lenne szükség. Hangsúlyozta: a válság tüneteire már a pandémia előtt, illetve attól függetlenül, a globális hatású média olyan nemzetközileg elismert orgániumai is felhívták a figyelmet, mint az *Economist* vagy a *Financial Times*. „Soha nem volt ennél kedvezőbb idő a forradalmárrá váláshoz” – fejezte be előadását Jack Halinski-Fitzpatrick.

Tóth Csaba, a *Mérce* újságírója szintén az Egyesült Államokban 2020-ban előállt helyzettel foglalkozott, méghozzá egyetlen nagyváros, a pennsylvaniai Philadelphia példáján. Elsősorban azt mutatta be, milyen volt az utóbbi években a fekete lakosság lakhatási helyzete, valamint hogy a helyi közösségek az általános elégedetlenség közepette hogyan próbáltak – önmagukat megszervezve – helyzetükön javítani. Ezzel cáfolta az általános tévhitet, hogy a 2020-as események az Egyesült Államokban csupán valamiféle „fekete identitásról” és a rabszolgaság történelmi emlékezetéről, azaz „kulturharcról” szóltak volna. Az előadó bemutatta, hogy a küzdelem kézzelfogható célokért folyik, s hogy az intézményes rasszizmust az afroamerikai lakosság jelentős része mennyire saját bőrén érzi meg.

Melegh Attila, a *Corvinus Egyetem* szociológus professzora, az *Eszmélet* szerkesztője, a rojavai modellt az államszocialista rendszerekkel – a Szovjetunió, Kína, Vietnám, Kuba, Magyarország és Venezuela fejlődésével – vetette össze, elsősorban gazdasági szempontból. Előadása arra fókuszált, hogy milyen vegyes gazdaságok hozhatók létre nem kapitalista körülmények között; ezek a rendszerek miféle átmeneteket valósíthatnak meg, illetve miért kínál a vegyes gazdaság szempontja jobb választ arra a kérdésre, hogy mely modellek célravezetők a posztkapitalizmusban, miképpen válik fenntarthatóvá a vegyes gazdaság, valamint hogy e tekintetben mit tanulhatunk Rojavától.

Lugosi Győző történész, az *Eszmélet* másik szerkesztője a folyóirat legújabb, 127–128., őszi–téli számát mutatta be. Az *Eszmélet* a kezdetektől (1989) rendszeresen foglalkozik a rojavaihoz hasonló, öngazgató szocialista elméletekkel és gyakorlatokkal. Az első részletes magyar nyelvű beszámolót Rojaváról – Raphaël Lebrujah cikkét, „Forradalmi helyzet Szíriai-Kurdisztánban” címmel – a lap 109. (2016. tavaszi) száma közölte. Az *Eszmélet* több tanulmányt és (Carlos A. Aguirre Rojas mexikói történész tollából) egy önálló kismonográfiát is megjelentetett a maja őslakosok *neozapatista* önkormányzatáról Mexikó déli részén, Chiapas államban, amelyről köztudott, hogy egyik inspiráló forrása (volt) a rojavai forradalomnak is. Az előadó részletesen szólt Mészáros Istvánról, a Magyarországon alig, a világban azonban széleskörűen (el)ismert marxista filozófusról, Lukács György tanítványáról, s különösen arról, hogyan hatottak Mészáros gondolatai – elsősorban *A tőkén túl* c. opus magnuma (amely az *Eszmélet* Könyvtár sorozatában magyarul is olvasható) Hugo Chávez gondolkodására és az autonóm *községek* (*comunas*) hálózatán nyugvó *bolívari szocialista* rendszer kiépítésére Venezuelában.

Salvatore Engel-Di Mauro geográfus a New York-i anarchista közösségek tevékenységéről adott tájékoztatást. Az ő következtetése is az volt, hogy az Egyesült Államok demokratikus szocialistái szempontjából kedvezőbb taktika lenne, ha nem próbálnának mindenáron a Demokrata Párt keretei között működni, illetve magukat hozzá kötni.

A konferencia *első kerekasztal-beszélgetése* szintén a 2020-as esztendő forradalmas eseményeiről szólt, szerte a világban. A beszélgetés résztvevői *Balázs Gábor, Kapelner Zsolt, Kiss Viktor, Mendly Dorottya* és *Parászka Boróka* voltak. Az eszmecsere során többen felvetették, hogy e megmozdulások talán már egy olyan új korszak forradalom-típusát előlegezik meg, amely nem írható le az eddigi kategóriákkal (polgári forradalom, proletárforradalom); inkább egyfajta „posztmodern forradalmi” típusnak lehet nevezni. Balázs Gábor, Párizsban élő történész szerint, e típus első megnyilvánulása az „Arab Tavasz” 10 évvel ezelőtt kezdődött eseménysorozata volt, s felhívta a figyelmet történelmi párhuzamokra is: a rojavai önkormányzó közösségek hálózata a *Párizsi Kommün* öngazgatási kísérletét idézi fel, Rojava „Oroszlánjai” (az YPG külföldi önkéntesekből álló harci egységei) pedig párhuzamba állíthatók a spanyol polgárháború köztársasági oldalán harcoló *Nemzetközi Brigádokkal*. Ezt persze, tette hozzá, árnyaltan kell értelmezni, hiszen a Rojavára leginkább veszélyes terror szervezet, a *Daesh (Iszlám Állam)* is sok külföldi önkéntest vonzott, nem csak közel-keleti országokból, s nem csupán arab származásúakat. Kiss Viktor politológus, ideológiakutató, a Rojavában lezajlott/zajló forradalmat egyenesen az új korszak lehetséges nyitányának nevezte. Abban mindenki egyetértett, hogy a rojavai példa többek között azért fontos, mert a XXI. század egyik legégetőbb problémájára, az ökológiai válságra is választ próbál találni. Kapelner Zsolt, a CEU filozófus PhD-hallgatója szerint, bár sokan tudatában vannak a környezeti válság globális jellegének, a forradalmi praxisból és az aktivisták tudatából mintha eltűnt volna a hit, hogy lokális cselekvéseinknek globális hatásaik lehetnek. Pedig éppen a válság kiterjedtsége miatt, égető szükség lenne nemzetközi szolidaritásra. Zsolt kifejtette azt is, miért van szükség e folyamatban teoretikusokra és teóriákra: szerinte az elmélet dolga nem az, hogy a tömegeket „vezesse”, hanem hogy a problémákat megfelelő módon ábrázolja és modellezze, ami az első lépés lehet a megoldás felé vezető úton. Mendly Dorottya politológus, a Corvinus Egyetem tanára ennek kapcsán rámutatott arra az ellentmondásra, hogy bár a mai rendszerkritikus mozgalmak elméleti megalapozottsága, problémalátása eléggé széles, a problémák

felvetésből mégsem mindig sikerül kellő szervezettséget teremteni a rendszer megváltoztatásához. Rojava példája kapcsán – Barát Endréhez hasonlóan – ő is éppen a szervezettséget és a hosszú távú építkezést emelte ki, s hozzátette: társadalmi változások eléréséhez széleskörű összefogásra van szükség, ezért érdemes mind a legszegényebbek, mind az ún. „középosztály” problémáival foglalkozni és közöttük szolidaritást kialakítani. Ez lehet egy újfajta politikai aktivitás és politikafogalom megalkotásának kulcsa. Parászka Boróka marosvásárhelyi újságíró szintén az általános társadalmi és a helyi kérdések összekötésére igyekezett a résztvevők és a hallgatók figyelmét ráirányítani. Például, ami szerinte Rojavában nagyon fontos, az a társadalmi és a nemi emancipáció kérdésének összekapcsolása. Az emlegetett globális problémák miatt, nem mindig indokolt merev határokat húzni „centrum” és „periféria”, a „Globális Észak” és a „Globális Dél” problémái között.

A *Mérce* vendégszerzői, kritikai baloldali gondolkodói tehát segítettek eligazodni a 2020-as forradalmi hullám értékelésében, a rojavai forradalom eszmei hatásának feltérképezésében, valamint a „posztmodern”, globális mozgalmak sajátosságainak és az általuk optimálisnak tartott irányok esélyeinek mérlegelésében.

A második, „municipalista” kerekasztal-beszélgetés arról szólt, milyen lehetőségei vannak az önálló, kormányoktól független, helyi önkormányzati munkának Európa országaiban. A beszélgetést Kelemen Ágnes, a *Szikra Mozgalom* tagja moderálta. Kelemen Ágnes a helyi törekvések bemutatásán túl rákérdezett az egyes kezdeményezések nemzetközi kapcsolatépítésére is, utalva arra, hogy egyes, elsősorban fővárosi önkormányzatok hogyan tudnak ellenzéki alternatíva kiindulópontjává válni. A résztvevők három fontos és sikeres municipalista kezdeményezést mutattak be: *Angelina Kussy* a *Barcelona en Comú* (Közös Barcelona), *Natalija Simović* a *Ne Da(vi)mo Beograd* (Nem Adjuk Belgrádot) mozgalmat, *Julian Manley* pedig az angol *Preston-modellt*.

A *Barcelona en Comú*, a helyi részvételi demokrácia erősítésére, 2014-ben alakult meg. A mozgalom jelöltje, *Ada Colau* 2015-ben a polgármesteri címet is megszerezte (ő Barcelona első női polgármestere). *Angelina* sikereik között említette a lakhatás és a fogorvosi ellátás biztosítását szegény családoknak, az eredményes mediációt lakástulajdonosok és bérlők között, a lakossági fórumok kiszélesítését, és azt, hogy több lett a sétálóutca a városban. Kiemelte, hogy

hasonló szervezetek esetében a fő tevékenység mindig a helyi, konkrét cselekvés kell legyen, miközben fontosak a nemzetközi kapcsolatok is, hiszen egy nemzetközi hálózat részeként könnyebb nyomást gyakorolni a kormányokra. A hallgatóság rákérdezett a katalán nemzeti függetlenségi mozgalom kérdésére is. Angelina szerint e kérdésben a Barcelona en Comú óvatosan jár el, mert nem kíván ellentétet szítani katalánok és spanyolok között.

A *Ne Da(vi)mo Beograd* 2015-ben jött létre, eleinte főként a szerb főváros Száva-parti zöld területeinek védelmében. Később a szervezet céljai a lakhatás biztosításával és a városi költségvetés átláthatóvá tételével is bővültek. Natalija Simović szerint sikereik titka, hogy tiltakozó mozgalomból cselekvő szervezetté tudtak válni, azaz megtalálták a pozitív célokat, amikért mozgósítani tudták tagjaikat, s egyre több lakost tudtak bevonni akcióikba. Natalija is kiemelte a nemzetközi kapcsolatok fontosságát, hiszen, mint mondta, már annak tudata is sokat segíthet, hogy nem vagyunk egyedül. Szólt a pártokkal való kapcsolatról is: erre nyitottnak kell lenni, mondta, de Szerbiában jelenleg csak a *Radikális Baloldal Pártja* az, amellyel a *Ne Da(vi)mo Beograd* együtt tud működni.

Az észak-angliai *Preston* városában létrehozott önkormányzati modell főként a helyi *szövetkezetek* együttműködésére épít, de tevékenységükhöz számíthatnak a *Munkáspárt* egy részének támogatására is. A szövetkezetek hálózata igen kiterjedt ebben a városban, meghatározó a szerepük pl. a bútorgyártásban, az élelmiszeriparban, a hitelezésben és a taxis szolgáltatásban. Jelentős az önkormányzat oktatási tevékenysége is. *Julian Manley* szerint érdemes szövetkezeteket szervezni olyan tevékenységekre is, amelyekből helyben hiány van, mert ezáltal sikeres gazdasági modellt lehet felépíteni, és ellensúlyozni a kormányzat esetleges ellenséges hozzáállását is. A *Preston*-modell célja a polgárok aktív részvételének elérése és az együttműködés ösztönzése a verseny helyett.

A konferencia *harmadik kerekasztal-beszélgetésében* kelet-európai országok *radikális szociáldemokrata* (demokratikus szocialista) pártjainak fiatal képviselői gondolkodtak közösen a pártkeretekben való politizálás/cselekvés lehetőségeiről. A beszélgetésben az alábbi szervezetek képviseltették magukat: Görögországból a *Sziriza (Radikális Baloldali és Haladó Szövetségi Koalíció)*, Szerbiából a *Radikális Baloldal Pártja (Partija Radikalne Levice – PRL)*, Lengyelországból a *Razem (Együtt)* párt, Szlovéniából a *Levica (Baloldal)*, Magyar-

országról pedig a *Táncsics Radikális Balpárt* (TRBP). Mindegyik résztvevő ismertette szervezetének történetét és jelenlegi helyzetét, majd a beszélgetés moderátora, Tóth Attila Ferenc, a résztvevőket a politikai élet nehézségeiről, az ellenzéki és kormányzati szerepekről, radikalizmusról és kompromisszumokról, a további tervekről, illetve a pártok Rojavához fűződő viszonyáról kérdezte.

A Sziriza nevében *Anghelina Jannopulu* beszélt. Kifejtette, hogy a Sziriza az itt megszólaló szervezetek között nemcsak azért számít kivételnek, mert van már kormányzati tapasztalata, hanem azért is, mert Görögországban a szocialista mozgalmaknak másféle hagyományaik vannak: sosem létezett államszocialista rendszer – ezért, szerinte, Görögország nem is számítható a mai értelemben vett Kelet-Európához –, a II. világháború idején viszont létezett kiterjedt, részben kommunista vezetésű fegyveres ellenállási mozgalom (EAM-ELASZ); szabadságharc folyt, s ennek hagyományai minden üldöztetés (pl. az „ezredsek diktatúrája”, 1967–1974) ellenére tovább éltek. A Sziriza eredetileg több pártból álló választási szövetség volt, s csak a 2010-es években szerveződött egységes párttá. Eredeti alapítói között ott voltak a *Görög Kommunista Párt* (KKE) egyes utódszervezetei, de az aktivisták új generációja is. A Szirizának komoly vetélytársa volt a szintén nagy hagyományú, magát szociáldemokratának valló *Pánhellén Szocialista Mozgalom* (Paszok); igaz, a Sziriza létrejötté részben éppen a Paszokból való nagymérvű kiábrándulásnak volt köszönhető. A Sziriza kapcsán Anghelina úgy vélekedett, hogy „baloldali” pártnak a polgárháború óta először adódott lehetősége kormányzati szerepet vállalni, vagyis a Papandreu-család által irányított Paszokot, amely hosszú ideig volt kormányon, Anghelina nem tartotta „baloldali” szervezetnek. A Sziriza kormányzati tapasztalatára nagyon nehéz időszakként emlékezett. Ekkor ugyanis sokszoros nyomás nehezedett a Szirizára: nemcsak az Európai Unió és a különböző nemzetközi pénzintézetek vezetőivel kellett tárgyalniuk, hanem korábbi radikális jelszavaik miatt, a hozzájuk hasonló, „szövetséges” európai pártok elvárásaival is szembe kellett nézniük. A Rojavával való szolidaritásról Anghelina úgy vélekedett: Görögországban ez kissé összetettebb kérdés. A kurdok melletti kiállást ugyanis, a gesztus törökellenes éle miatt, gyakran a szélsőséges nacionalista szervezetek is felvállalják. Ezért néha magyarázkodniuk kell, hogy kiállásuk nem egy másik nemzet ellen irányul, hanem az elnyomottak és üldözöttek iránt tanúsítanak empátiát, s a rojavai társadalmi modellel szimpatizálnak. A cselekvés mai lehetőségekről szólva fontosnak tartotta hangsúlyoz-

ni: a kerekasztal-beszélgetésben képviselt pártoknak túl kell lépniük az „osztálypolitika versus kultúrpolitika (identitáspolitika)” hamis dilemmáján – éppen az elnyomottakért való kiállás érdekében.

Vladimir Simović a *Radikális Baloldal Pártja* (PRL) képviselőjében szólt hozzá a beszélgetéshez. A PRL a képviselt pártok közül a legfiatalabb, hiszen csak az elmúlt évben jött létre, több korábbi párt egyesüléséből. A PRL választási tapasztalattal még nem rendelkezik, de *Vladimir Simović* szavai alapján, bizakodva tekint a jövőbe, mivel sokakat megszólító programot tud felmutatni. Szerveződésüket, persze, a járvány jelentősen megnehezítette. A jelenlegi szerb politikai életről is elmondható, hogy nagyon centralizált: a kormánypárt, a *Szerb Haladó Párt* (SNS) pozíciója nehezen ingatható meg, s maffiaszerű működése ellenére (vagy tán éppen azért), hatalma eléggé stabilnak mondható. A hallgatóság kérdésére válaszolva, *Vladimir* kitért a szerbiai magyar kisebbség helyzetére és a PRL ezzel kapcsolatos álláspontjára is. Mint mondta, nemzeti kisebbségi pártok esetében érthető, hogy helyi érdekek védelmében bizonyos mértékig hajlanak a mindenkori kormánypárttal való kompromisszumra, főleg, ha a kormányzati szerep lehetősége jobb esélyt kínál számukra programjuk megvalósítására. Ez látható a *Vajdasági Magyar Szövetség* esetében is. Hogy emiatt a VMSZ számos kérdésben ellenfele lehet a PRL-nek, ellentmondásos helyzetet teremhet, mivel a PRL egyébként – mint demokratikus szocialista alapon álló párt – fontosnak tartja a kisebbségi jogok védelmét és a kisebbségi követelések, célok teljesítését. E megértéskeresés szellemében igyekezzenek a vajdasági magyarok ügyeihez is hozzáállni.

Maciej Konieczny pártját, a *Razem* demokratikus és egalitárius szocialistaként határozta meg. Fontosnak tartotta, hogy a *Razem* 2015-ben társadalmi mozgalomból alakult párttá, s ezért inkább hasonlít a *Podemos*hoz, mint pl. a több korábbi pártot egyesítő *Szirizá*hoz vagy a PRL-hez. A *Razem* egyik jelszava is ez volt: „Lehet más a politika!”, nem teljesen függetlenül a magyar példától. *Maciej* megjegyezte: az elnevezések eléggé összezavarodtak, más szóval, a politológiai terminológia bizonytalanná vált az utóbbi időben, ezért egy politikai mozgalomnak inkább programjában és tetteivel kell kifejtenie elképzeléseit. A *Razem* emiatt hagyta el nevéből a „*Lewica*” („Baloldal”) terminust. A lengyel politikai helyzet szintén eléggé összetett, a tömegek politikai öntudatára különböző történelmi hagyományok hatnak. A „kommunizmus” jelszava mindig is a szovjet uralom kiszolgálóival asszociálódott, már a két világháború közötti

szocialista munkásmozgalom nagy részének tudatában is, részben jogosan. De az utóbbi években, sajnos, az emlékezetpolitikában a hazafias, függetlenségi szocializmus XX. század eleji hagyományai is egyre inkább háttérbe szorultak. Az 1980-as években a hadsereget a szakszervezetek ellen bevető államszocialista rezsim utolsó éveiben is rendkívül népszerűtlen volt, az egykori állampárt, a PZPR (Lengyel Egyesült Munkáspárt) 1989 után mégis újjá tudott szerveződni Demokratikus Baloldali Szövetség (SLD) néven, neoliberalis-technokrata pártként. Az államszocializmus leghatékonyabb ellenzékéként működő független szakszervezeti szövetség, a *Solidarność* viszont 1989 után felszámolta önmagát, így a munkásmozgalom Kelet-Európának ezen a részén sem tudott ellenállni a neoliberalis gazdasági fordulatnak. Az új évezredben a politikai életet leginkább a két legnagyobb párt, a klerikális konzervatív PiS (*Jog és Igazságosság*) és a konzervatív-(neo)liberális PO (*Polgártársi Platform*) vetélkedése határozta meg, a többi, ezeknél kisebb párt általában „a mérleg nyelvének” szerepét játszotta a választásokon. 2015-ben az egyre szélsőségesebb hangot megütő PiS került hatalomra, és azóta igyekszik a jogállami fékeket és ellensúlyokat a „magyar mintához” hasonlóan leépíteni. Ugyanakkor a szociálpolitikában eleinte voltak szimpatikus lépéseik is. A 2020-as év Lengyelországban is a PiS túlkapásaival (például a minden eddiginél szigorúbb abortusz-törvénnyel) szembeni elégedetlenség kirobbanását hozták. A Razemnek így az eddigiéknél nagyobb mértékben sikerült bázisát szélesítenie. Sikere érdekében ugyanakkor meg kellett kötnie néhány, sokak szemében „elvtelennek” tűnő szövetséget, olyan liberális pártokkal, mint a *Wiosna* (*Tavas*), vagy a már emlegetett SLD. Maciej e szövetségekötéseket szükséges lépéseknek tartja. Azt mindenképpen elérték, hogy a Razem stabilizálni tudta helyét a *Szejmben*. Az esetleges radikalizálódásra vonatkozó kérdésekre Maciej úgy válaszolt: a legfontosabb, hogy a társadalom széles rétegei érezzék, hogy a párt valóban az őket érdeklő kérdésekkel foglalkozik. Erre kell törekedni, nem pedig radikális hangvételre, s ez fontosabb annál is, hogy egy-egy kérdést békés vagy forradalmi módszerekkel visznek győzelemre azok, akik kiállnak mellette. Rojaváról szólva, Maciej kiemelte, hogy a Razem már párttá alakulása előtt is sokat foglalkozott a kurd kérdéssel, együttműködött Lengyelországban élő kurdokkal, és igyekezett felhívni a figyelmet a Rojavában zajló, fontos társadalmi kísérletre. Ilyen szempontból magukénak érzik a XIX. századi Európa több forradalmi mozgalmában, harcában felbukkanó, száműzött lengyel

szabadságharcosok jelszavát: „A Ti Szabadságotokért s a Mienkért!” („Za Waszą a Naszą Wolność!”)

Miha Kordiš a szlovén *Levica* pártot mutatta be. Maciej Konieczny mellett Miha volt a beszélgetés másik olyan résztvevője, aki parlamenti képviselőként is részt vesz pártja munkájában. A *Levica* két korábban létező párt egyesüléséből jött létre 2017-ben: az egyik a hagyományos szociáldemokrata alapon álló *Demokratikus Szocialista Kezdeményezés* (IDS), a másik az elsősorban környezetvédő, ökoszocialista *Szlovénia Fenntartható Fejlődéséért Párt* (STRS), így céljuk a szociális és környezetvédelmi célok összehangolása. Miha kiemelte, hogy az 1990-es évek után Szlovéniában is, mint minden jugoszláv utódállamban, nagy volt a kiábrándulás nemcsak a „szocializmus” jelszavából, hanem általában a politikai cselekvés hatékonyságába vetett hitből is. A *Levica* egy kicsit talán mindkettőn javítani tudott. Legalábbis Miha úgy értékelte, hogy sikerült nagy részben megértetniük a választókkal, mit értenek pontosan szocializmuson, és sokak szemében némileg rehabilitálni tudták ezt a fogalmat. Természetesen továbbra is meg kell küzdeniük az infrastruktúra hiányával és a média neoliberális propagandájával is. Miha saját magát a pártján belül a szövetkezetek és szakszervezetek erősítését és együttműködését képviselő irányzat tagjaként határozta meg. Emiatt ő is többször hangsúlyozta a fokozatos, alulról építkező munka fontosságát, ami Rojava sikerének is egyik kulcsa volt.

A beszélgetésben a *Táncsics Radikális Balpártot* Trasciatti Attila képviselte. A TRBP szintén viszonylag új szervezet, amely – Attila szavaival – „még keresi fókuszát”. Fontos problémafelvetéseivel együtt, természetesen a TRBP-nek is meg kell küzdenie a céljaik és jelszavaik iránti értetlenséggel. Önmagukat *radikális szocialistaként* határozzák meg, időnként nem riadva vissza a „kommunista” elnevezéstől sem, ami azonban Magyarországon sokakban visszatetszést kelthet. Az, hogy elsősorban a kommunista mozgalom latin-amerikai mintáit tekintik példának, rendszerint magyarázatra szorul. Arra a kérdésre válaszolva, hogy Magyarországon a jelenlegi kormányban vagy az ellenzék liberális erőiben látja-e a nagyobb ellenfelet, úgy válaszolt, hogy az ellenfél elsősorban a megnyomorító neoliberális kapitalizmus, azaz a TRBP főleg a gazdasági problémákra próbál választ keresni, nem pedig ellenfélkeresésre koncentrálni. Rojavát többek között mint a szocialista eszme hiteles megvalósulását említette.

Debbie Bookchin előadásában elsősorban a demokratikus könfederalizmusról, annak filozófiai háttéréről és további lehetőségeiről

beszél, majd Rojava aktuális helyzetéről is részletes tájékoztatást adott. Barát Endre után ő is szólt arról a téziszről, amely szerint a társadalmi viszonyok az embernek a természethez való viszonyában is tükröződnek, s hogy miért fontos ezért mindkettőt egyidejűleg átalakítani. Összefoglalta, hogyan alakította ki apja, Murray Bookchin, társadalomfilozófiai rendszerét, amit eredetileg *libertárius municipalizmusnak* vagy *kommunalizmusnak* nevezett, s ez hogyan hatott Abdullah Öcalanra és az ő demokratikus konföderalizmusára. Mint kiderült, mind Bookchin, mind Öcalan az elnyomó hierarchiák megszüntetése érdekében egy együttműködésen alapuló – más szavakkal: *kompetitív* rendszer helyett *szimbiotikus és kooperatív* rendszer – létrehozására törekedtek. Mindkettejüknél megjelent a gondolat, hogy a helyi öngazgatás ilyenén megszervezése nem zárja ki az állam továbbélését, de biztosíthatja akár az állammal való békés egymás mellett élést is. Más gondolkodóhoz hasonlóan, nála is megjelent az a nézet, hogy a kisközösségi lét, szerveződés és identitás nem nyomja el az egyént, hanem segítheti kreativitásának kiteljesítését. Ennek megfelelően, Debbie Bookchin a politikai cselekvésről is azt mondta, hogy azt nem elsősorban mások neveléseként érdemes felfogni, hanem mint kreatív cselekvést, kísérletet, alkotást. Ilyen szempontból a helyi kezdeményezések lehetnek azok, amelyek eredményesebben próbálkozhatnak környezetük alakításával, mint a pártok. Példaként a *Barcelona en Comú*t és a *Zagreb Je Našt* említette. A pártok, mint Debbie mondta, néha túl nagyban, túlzottan átfogóan gondolkodnak, ezért nem tudták végigvinni az olyan szimpatikus országos kezdeményezések reformjavaslatait, mint a görög Sziriza, a spanyol Podemos vagy a német *Zöldek*. A szíriai helyzetről Debbie Bookchin is elsőként a PYD évtizedes, alulról építkező, szívós munkáját említette, mint olyan példát, amely később elvezetett a mai sikeres Rojava-modell kialakulásához. Kiemelte, hogy ez mennyire hatékonyan segítette megoldani a térségben az etnikai és vallási ellentéteket kurdok, arabok, asszírok és türkmének között. A közönség kérdéseire válaszolva, Debbie kitért az Egyesült Államok várható politikájára a Közel-Keleten. Úgy tűnt, ezzel kapcsolatban jóval bizakodóbb, mint az előtte fölszólalók. Megkísérelt választ adni arra a kérdésre is, mennyiben lehet ma Rojavában Öcalan személyét és munkásságát kritizálni, s hogy nincs-e meg a veszélye annak, hogy körülötte káros személyi kultusz alakul ki. Ezzel kapcsolatban is inkább optimista volt, mivel szerinte a jelenlegi rojavai rendszerben nagy szerepet kap a vita és a kritikus gondolkodás. Kitért továbbá arra a sokakat

nyugtalanító kérdésre is, nem okoz-e problémát Rojavában egyes doktriner marxista ideológusok kéretlen „segítsége”. Ezzel kapcsolatban azt mondta: Nyugat-Kurdisztán ma meglehetősen válságos helyzetben van, ezért minden segítség jól jön nekik. Szintén szólt arról az ideológiai ellentétről, amiről már Nilüfer Koç előadásában is szó esett, nevezetesen, hogy mennyire másképpen képzelik el a kurd autonómiát a déli (iraki) kurdok vezetői, elsősorban a Barzani-klán tagjai – akik hagyományos nemzetállami keretekben gondolkodnak – és a demokratikus konföderalizmus rugalmasabb politikáját képviselő nyugati (szíriai) kurdok.

A konferencia záró előadását Krausz Tamás tartotta „Miért a szocializmus a jövő?” címmel. Az ELTE emeritus professzora, az *Eszmélet* egyik alapítója és szerkesztőbizottságának elnöke elsősorban szintén a folyóirat nevében beszélt. Kiemelte, hogy a lap az öngazgatás, önkormányzás hazai és nemzetközi szocialista hagyományai – így jelesen az *Eszmélettel* egyidős *Baloldali Alternatíva Egyesülés* és az 1989-es magyar *munkástanácsok* – kapcsán figyelt fel a rojavai gyakorlatra. Mint fogalmazott, az ilyen önszervező kísérleteknek csak akkor lehet esélyük sikerre, ha tevékenységük mindenekelőtt a *közösségi gazdaság* megszervezésére irányul. Hozzátette: érdemes tisztában lenni avval, hogy egy ilyen folyamatban – nagyobb regionális keretben – először, minthogy a szocializmus nem „vezethető be”, mindenképpen csakis *vegyesgazdasági forma* jöhet létre, tehát a rendszer egészének megváltoztatása csak fokozatosan lehetséges. A tapasztalat szerint, mondta, *nem lehet egyszerre megszabadulni a tőkétől és az államtól*. De a hasonló folyamatok közben mindig érdemes szem előtt tartani, hogy céljaink a társadalmi emancipációt, az elnyomott osztályok sorsának jobbra fordítását szolgálják.

Az összefoglalást Barta Tamás, Hortobágyi Anna, Rosenfeld Annajuli és Somogyi Péter készítette.

A konferencia megrendezéséhez a Fővárosi Önkormányzat nyújtott pénzügyi támogatást. Köszönjük.

A kurd mozgalom és az Észak-szíriai Demokratikus Föderáció

Alternatíva a (nemzet)állami modellel szemben?

A kurdok, akik a világ legnépesebb, önálló állammal nem rendelkező nemzete, az Iránt, Irakot, Szíriát és Törökországot magában foglaló közel-keleti politikai térbe illeszkednek s állnak kölcsönhatásban egymással.¹ A törökországi kurdokat, akik a *Kurdisztáni Munkáspártot* (PKK) és bebörtönzött vezetője, Abdullah Öcalan politikai eszméit követik, a török politikai vezetés mint terrorszervezetet támogatókat tartja számon. Törökországban a PKK-n kívül a két fő „legális”² kurd(barát) párt, a *Népek Demokratikus Pártja* (HDP)³ és a HDP „testvérpártjának” tartott *Demokrata Régiók Pártja* (DBP). Tisztségviselőik és tagjaik közül sokan jelenleg börtönben vannak. Az Iránban élő kurdok, akik a *Komala Pártot* (KŞZK), az *Iráni Kurdisztán Demokratikus Pártját* (PDKI), és a *Kurdisztáni Szabad Élet Pártját* (PJAK) támogatják, tömegtüntetéseken és az *Islám Forradalmi Gárdával* vívott összecsapásokon keresztül harcolnak az iráni állam elnyomása ellen. Irakban és Szíriában a kurdok az önkormányzat két különböző modelljét gyakorolják. Irakban a *Kurdisztáni Regionális Kormány* (KRG), amely nem élvez sem regionális, sem nemzetközi támogatást, 2017 szeptemberében népszavazást rendezett egy független kurd állam létrehozásáról. Észak-Szíriában (Nyugat-Kurdisztánban) pedig a *Rojavaként* emlegetett Észak-szíriai Demokratikus Föderáció (DFNS) állam nélküli, autonóm területe a *Rojavai Társadalmi Szerződés*⁴ alapján szerveződik, amiben a kurd *Demokratikus Egyesülés Pártja* (PYD) és a vele szövetséges csoportok Abdullah Öcalan „demokratikus konföderalista” modelljén alapuló *autonóm közigazgatást* hirdetnek. Azonban a DFNS, az iraki KRG-hez hasonlóan, szintén híján van mind regionális, mind nemzetközi támogatásnak.⁵ Habár a *Népi Védelmi Erők* (YPG) és a *Női Védelmi Erők* (YPJ) egyes nyugati hatalmak – mint az Egyesült Államok vagy Franciaország –

segítségével sikeres harcot vívtak az ún. *Iraki és Szíriai Iszlám Állam* (ISIS; Daesh) ellen, ez inkább katonai, mintsem politikai támogatást jelent(ett). Ennek folytán a DFNS és az általa Észak-Szíriában képviselt modell helyzete továbbra is törekeny; nélkülözi a nemzetközi elismerést. Mint K. Matin helyesen hangsúlyozza, Rojava „összetett nemzetközi konjunktúra” terméke, amibe egyaránt beavatkoznak globális hatalmak (USA, Oroszország) és regionális szereplők (Törökország, Irán, Izrael). Emellett Rojava továbbra is háborús övezet, ahol e politikai kísérlet és a benne élő emberek folytonos küzdelmet vívnak a fennmaradásért.⁶

Az államnélküliségtől egy állam nélküli megoldásig

Az államnélküliség/hontalanság (*statelessness*)⁷ bonyolult fogalom. Van *de jure* és *de facto* formája: az előbbi az „állampolgárság hiányát jelenti valamely államban,”⁸ az utóbbi pedig „azokra vonatkozik, akiknek névleg volt állampolgárságuk, ám ez számukra nem vált ténylegessé” (mint a menekültek estében).⁹ H. Arendt *A totalitarizmus gyökerei* című művében az „eleven holttest” (*living corpse*) metaforájával él,¹⁰ és avval érvel, hogy az ilyen egyének „nem a szabadságtól, hanem a cselekvéshez való jogtól lettek megfosztva, azaz nem attól, hogy azt gondoljanak, ami akarnak, hanem hogy véleményüket kinyilvánítsák.”¹¹ A hontalannak nincsenek sem polgári és politikai jogai, sem nemzetközileg elismert, törvényes nemzeti identitása, ami őt mint „a modernitás történelmi másikat” jelöli meg.¹² Ám létezik a hontalanságnak olyan formája is, amelyben az egyének „belsőleg hontalanok, anélkül, hogy elhagynák a helyet, ahová tartoznak,”¹³ „megjelölt állampolgároknak” vagy „pszeudo-állampolgároknak” tekintik és kezelik őket azok államok, amelyek az állampolgárságot megadták nekik.¹⁴ Arendt szerint e modern politikai kondíció azal a veszéllyel jár, hogy a hontalan embercsoportok azt hihetik, a nemzetállamok világában jogaik egyetlen biztonságos védelme az, ha saját nemzetállamuk van. Ez azután olyan „szenvédélyes és erőszakos csoporttudat” kialakulásához vezet, amely táplálja a nemzeti identitásokat, a „törzsi nacionalizmus” egyik változatát, amely annak „egyszerű differenciálódásán” alapul.

A rojavai modell hátterében e „törzsi nacionalizmus” meghaladásának szándéka áll, aminek alapja az a nézet, hogy egy nép nemzeti önazonosságát csakis önálló (nemzet)állam létrehozásával élheti

meg. C. Cemgil szerint, a rojavai kísérlet a mai államok kudarcát hivatott helyrehozni, hogy nem voltak képesek alkalmazni az ókori athéni elvet, miszerint a *szabadság mint uralomnélküliség* az önkormányzásban való aktív/közvetlen részvétel útján valósul meg.¹⁵ Az említett Társadalmi Szerződés a *Demokratikus Autonóm Régiókat* (és a DFNS-t) kurdok, arabok, asszírok, káldeusok, arámiak, türkmének, örmények, csecsenek, cserkeszek muszlimok, keresztények, jazidik és egyéb vallási csoportok konföderációjaként határozza meg. Ezek „a szabadság, az igazságosság, a méltóság és a demokrácia alapelveit vallják, amit az egyenlőség és a környezeti fenntarthatóság vezérel”, továbbá védik az „alapvető emberi és szabadságjogokat, s megerősítik a népek »önrendelkezési jogát«, ami népeiket egységbe kovácsolja a megbékélés, a pluralizmus és a demokratikus részvétel szellemében, hogy a közéletben mindenki szabadon kifejezhesse önmagát”, valamint érvényhez juttatja „a nemek közötti egyenlőséget és a feminizmust.”¹⁶ D. Graeber a rojavai tapasztalatot egy „közvetlen demokráciában végrehajtott radikális feminista kísérlet” gyanánt határozza meg.¹⁷ Ez a program egyértelműen annak a PKK-n belül végbement ideológiai változásnak az eredménye, amit a ‘90-es évektől Abdullah Öcalan képviselt.

Ideológiai átalakulás?

Aktivisták és tudományos kutatók a PKK-n belül lezajlott folyamatot egyaránt „paradigmaváltásnak” tartják. Ennek során, a 1980–90-es években, először a marxizmus–leninizmus eszmeisége nacionalizmussá alakult át, majd ezt a 2000-es évektől a *demokratikus konföderalizmus* gondolata váltotta fel. A PKK gyökerei a 70-es évek második felében (1974–1978) megalakult és működött baloldali csoportosulásban, az *Apocularban* lelhető fel.¹⁸ A PKK-t 1978-ban alapították, s hat évvel később, 1984-ben kezdte meg a városi gerillaháborút egy független kurd állam létrehozásának programjával. Öcalan az 1980-as törökországi katonai puccs előtt közvetlenül Szíriába menekült, s ott is maradt 1998-as kiutasításáig. 1999-ben Kenyában a helyi hatóságok letartóztatták és visszatoloncolták Törökországba. Bírószági tárgyalása 1999. május 31-én kezdődött és 1999. június 29-én ért véget. A török állam elleni hazaárulás bűnében találták vétkesnek, s ezért halálbüntetésre ítélték. A török parlament azonban, az *Igazság és Fejlődés Pártjából* (AKP) alakult kormány javas-

latára, 2002. szeptember 3-án eltörölte a halálbüntetést, azt remélve, hogy Törökország ezáltal közelebb kerülhet az Európai Unió csatlakozáshoz. Öcalan ilyenformán több mint két évtizede raboskodik a Márvány-tengerben elterülő Ímralı börtönszigetén.

A PKK három ízben, 1993-ban, 1995-ben és 1998-ban, „párbeszéd kezdeményezése céljából”, egyoldalú tűzszünetet hirdetett.¹⁹ 1999-es nyilvános védekezésében, Öcalan nemcsak arra hivatkozott, hogy a kurdoknak joguk van saját identitáshoz és kultúrához, hanem arra is rámutatott, hogy a PKK-t demokratikus szervezetté kell átalakítani. Hangsúlyozta, hogy az 1990-es években világszerte, így Törökországban is bekövetkezett változások nyomán feltétlenül szükség van a PKK felépítésének és az 1970-es évekből örökölt ideológiai kötődéseinek megváltoztatására. Védekezésében kijelentette: „a törökök és a kurdok célja a szabad egyének és szabad társadalmon alapuló demokratikus unió” megvalósítása kell legyen.

A PKK a 2000-es évek kezdetétől számottevő ideológiai és szervezeti átalakuláson ment keresztül.²⁰ Ez, C. Güneş szavaival, „stratégiai elmozdulás” volt a demokratikus diskurzus és a közép-keleti térség föderális/konföderális szerkezetű átalakítása felé. 2005-ben Öcalan írásában gyakran értekezett a kurd kérdés múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Azzal érvelt, hogy a kurd nép demokratikus fejlődése a térség minden együtt élő népére: törökökre, arabokra, perzsákra, asszírokra, örményekre, csecsenekre, abházokra, türkménekre és zsidókra is kiterjed; a demokratizálódó Kurdisztán az egész Közel-Keletet demokratikusabbá változtathatja.²¹ Egy 2011-es írásában úgy vélekedett, hogy a Közel-Keleten túlságosan nagy hangsúlyt kap a nemzeti hovatartozás, amit – Öcalan szerint – egy nem állami formájú „demokratikus autonómia” koncepciója alapján lehetne meghaladni.²² A 2000-es évek közepétől a kurd mozgalomban kisebb hangsúlyt kapott a független kurd állam létrehozásán keresztül megvalósítandó nemzeti önrendelkezés, és inkább az önkormányzatiság, a demokratikus autonómia és a konföderalizmus eszméje került előtérbe. Ez egyértelmű elmozdulás volt a független kurd állam létrehozásától az Öcalan által javasolt demokratikus konföderalizmus felé, amit ő úgy ír le, mint olyan opciót, amely megoldást kínál nemcsak a törökországi kurdok, hanem a konfliktusoktól, elnyomástól és szegénységtől szenvedő Közel-Kelet egésze számára. A demokratikus konföderalizmus – a pluralizmus és a demokratikus részvétel elvein keresztül – óvja az emberek önrendelkezéshez való jogát.²³ Öcalan a demokratikus konföderalizmus gondolatához a kései ökoanarchista,

Murray Bookchin írásait vette alapul, akinek tanítványának tartotta magát.²⁴

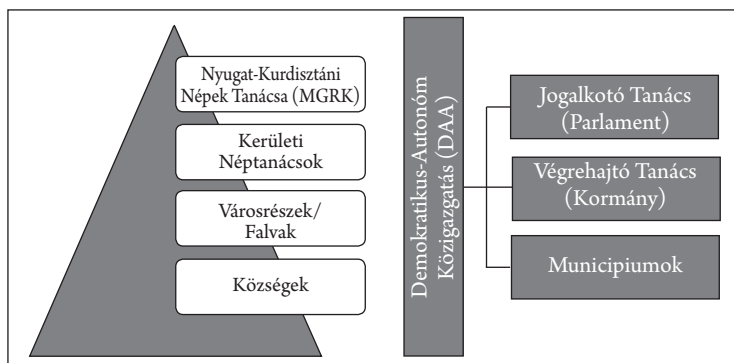
Bookchin egy olyan „valóban új” rendszer létrehozása mellett érvelt, amely – a nemzetállami mintától eltávolodva – a hatalmat fizikailag és intézményesen is decentralizálja, s ehhez két fő elvet vesz alapul: a *liberter municipalizmust* (*libertarian municipalism*) és a *konföderációt*.²⁵ Az előbbit Bookchin úgy határozza meg, mint „küzdelmet a racionális és ökológikus társadalom eléréséért, amely küzdelem az oktatástól és a szervezetheztől függ”, míg a konföderáció „a közösségek összekapcsolódása egymással, visszahívható képviselőiken keresztül, akiket az önkormányzati közgyűlések bíznak meg, s feladataik kizárólag koordinációs és adminisztratív jellegűek”.²⁶ M. Lezenberg megjegyzi azt is, hogy Bookchin elutasítja az individualista anarchizmust, és hangsúlyozza az intézmények fontosságát, mivel az intézményes struktúra hiánya, szerinte, káoszhoz vezet.²⁷ Bookchin szerint a nemzetállamok korában a liberter municipalizmus „folyamat”, s vitatja a létező államhatalom legitimitását, ami egyszer majd az államot fölváltó egyszerű intézményes hatalommá válhat.²⁸ Janet Biehl, aki húsz éven keresztül együtt dolgozott Bookchinnal a társadalmi ökológia koncepciójának kifejlesztésén,²⁹ hangsúlyozza, hogy Öcalan elképzelései „egyértelműek, és összhangban állnak Bookchin forradalmi programjával”.³⁰ Biehl azt írja, hogy Öcalan a 2000-es évek elején a börtönben kezdett elmélyedni Bookchin írásaiban. Nem sokkal ezután Bookchin *Urbanization Without Cities* (Urbanizáció városok nélkül)³¹ című írását a török-kurdisztáni polgármesterek, a *The Ecology of Freedom* (A szabadság ökológiája)³² címűt pedig valamennyi kurd harcos figyelmébe ajánlotta. Bookchin „organikus társadalom”-konceptiója sok szempontból hasonló ahhoz, amit Öcalan „természetes társadalom”-nak nevez: mind Bookchin, mind Öcalan – Bookchinnak arra a gondolatára támaszkodva, miszerint a kapitalizmus „ellentétben áll a természeti környezettel, és pusztító hatással van mind a természetre, mind az ember egészségére” – azzal érvel, hogy „az emberek egykor közösségi szolidaritásban éltek”, ami újra megvalósítható. Öcalan a „kapitalista modernitás” államközpontú és patriarchális természetét bírálva, „demokratikus modernitást” javasol, aminek „alapvető politikai paradigmája a demokratikus konföderalizmus”.³³ Öcalan ezzel az etnikai, kulturális és politikai sokszínűség lehetőségét kínálja fel, ami a nemzetállam hagyományos felfogása helyett a demokratikus nemzet és a demokratikus *kommunalizmus* koncepcióján alapul.³⁴ Egy olyan állam nélküli társadalmi paradigmával van tehát dolgunk, amely a

nemzetállami modellben tapasztalt elnyomással, homogenizálással és a demokráciától való eltávolodással szemben felszabadítja, sokszínűvé teszi és demokratizálja a népet.

Észak-Szíriában a demokratikus konföderalizmus koncepcióját a *Demokratikus Egyesülés Pártja* (PYD) vezetésével 2011-ben kezdték átültetni a gyakorlatba. A PYD 2011 szeptemberében részt vett a *Demokratikus Változás Erőinek Nemzeti Koordinációs Bizottsága* (*National Coordination Committee for the Forces of Democratic Change*, NCC) megalakításában, majd létrehozta a *Nyugat-Kurdisztáni Népek Tanácsát* (*People's Council of West Kurdistan*). 2012-től egy sor várost és falut vont ellenőrzése alá Rojavában. 2014 januárjában *Dzsazíra* (*Cezîre*), *Kobane* (Ain Al-Arab), és *Afrin* (*Efrîn*) régiók – ideiglenes alkotmány elfogadásával – hivatalosan is kikiáltották függetlenségüket. A rojavai kantonok ezután kerültek a nemzetközi figyelem középpontjába, és kaptak elismerést az Iszlám Állam ellen vívott harcban elért sikereikért, különösen Kobane és az ott élő jezidik megvédelméért a népiirtástól. A rojavai hatalmi minta, az Aszad-rendszer és az szélsőséges iszlamista erők dominanciájával szemben, egyfajta harmadik utas megoldást kínált.³⁵ Az elkövetkező években további területeket hódítottak el a Daeshtől és a *Szabad Szíriai Hadsereg*hez köthető többi fegyveres csoporttól. Ebben vallási és etnikai tekintetben is olyan változatos szövetségesek voltak segítségükre, mint a *Szíriai Demokratikus Erők* (SDF) és a *Szíriai Demokratikus Tanács* (SDC). Mindez végül 2016-ban a *Rojavai/Észak-szíriai Szövetségi Rendszer* (*Federal System of Rojava/Northern Syria*) megalapításához vezetett. Annak, hogy hogyan épül fel a rojavai kantonok demokratikus konföderalizmusa és autonómiája, az egyik legegységesebb kifejtését Knapp és szerzőtársai „Forradalom Rojavában” c. munkájában találhatjuk. Eszerint a demokratikus konföderalizmus fő szerve a *Demokratikus-Autonóm Közigazgatás* (*Democratic-Autonomous Administration*, DAA). Ez az intézmény *Jogalkotó Tanácsból* (parlamentből), *Végrehajtó Tanácsból* (kormányból), kurd nyelven *deste*-nek nevezett minisztériumokból, valamint *Municipiumokból* („népi” önkormányzatokként ismert helyhatóságokból) áll. A demokratikus autonómia olyan rendszer, ahol az emberek a demokratikus konföderalizmus elve szerint dönthetnek saját sorsukról. Ez a gyakorlatban alulról szerveződő tanácsok formájában valósul meg.³⁶ E radikális/közvetlen demokratikus struktúrákat *Nyugat-Kurdisztáni Népek Tanácsának* (MGRK) hívják. Ennek az alulról szerveződő modellnek alapja a község (*commune*), egy háztartásokból álló népgyűlés, amit a több kömmünből álló városrészek/

falvak, majd a kerületi néptanácsok (a *Demokratikus Társadalom Mozgalom* [TEV-DEM] által koordinált városok) egészítenek ki, amiket politikai pártok, társadalmi mozgalmak és civil szervezetek alkotnak. Az MGRK valamennyi város, falu és község összessége. Mind a négy szinten nyolc bizottság működik, amik a következő ügyekért felelnek: nők helyzete, védelmi ügyek, gazdaság, politika, civil társadalom, szabad társadalom, igazságszolgáltatás, ideológia és egészségügy (ami közvetlenül nem tartozik az MGRK-hoz). Jelenleg kétféle tanács működik: az Észak-szíriai Demokratikus Konföderáció Tanácsa (Végrehajtó Tanács) és a TEV-DEM.

1. ábra: A demokratikus konföderalizmus és a demokratikus autonómia felépítése Rojava tartományaiban

Forrás: Michael Knapp – Anja Flach – Ercan Ayboğa: *Revolution in Rojava: democratic autonomy and women's liberation in Syrian Kurdistan*. London, Pluto Press, 2016, 92.

Joost Jongerden a radikáisdemokrácia-gondolat rojavai alkalmazásának két alternatív útját vizsgálja: a *kivonulást* és az *elköteleződést*.³⁷ A radikális baloldal inkább az előbbi mellett hajlamos letenni a voksát, ami a meglévő intézményektől való megváltást jelenti, mivel azok átalakítása, szerintük, nem lehetséges. Az utóbbi pedig az intézmények átalakítását és megújítását, amit inkább a reformista baloldal képvisel. Jongerden szerint a Rojavában fennálló modell e két stratégia ötvözete, mivel a PKK láthatóan nem kíván választani a kivonulás és az elköteleződés között. Helyette inkább saját alternatívát teremt – ez a tanácsok rendszere –, miközben kapcsolatban áll a meglévő intézményekkel (az önkormányzatokkal/községekkel) is.³⁸ Knapp és társai azt is kiemelik, hogy a rojavai közigazgatási rendszer továbbra is folyamatosan fejlődik és változik.³⁹

Félretéve a demokratikus autonómia alkalmazásának kérdését, a PKK-nak továbbra sincs általánosan elfogadott szervezeti struktúrája. A szakirodalom a PKK-t és a PYD-et többnyire testvérpártokként említi.⁴⁰ A PKK olyan intézményeket hozott létre, amelyek megkönnyítik a politikai koordinációt. Ilyen a *Kurdisztáni Közösségek Szövetsége* (KCK), aminek a TEV-DEM is része, illetve a *Kongra-Gel* (*Kurdisztáni Népi Kongresszus*), amely városi, falusi és regionális tanácsokból áll.⁴¹ Ali B. szerint, a PKK nem csupán azért küldte kádereit Rojavába, hogy az YPG-vel és az YPJ-vel közösen harcoljanak, hanem hogy résztvevőként és tanácsadóként is közreműködjenek a „Rojava társadalmi harctereként” ismert önkormányzatokban, egyetemeken és bizottságokban.⁴² Mások, beleértve a PYD, az YPG és az YPJ tisztségviselőit is, gyakran elutasítják a PKK-val való bármilyen szorosabb kapcsolatot, még ha osztoznak is ideológiájában. Az YPG szóvivője, Rêdûr Xelîl szerint például: „az YPG nem egy politikai párt fegyveres ereje”. Ezt a *Társadalmi Szerződés Kartája* is kimondja, amikor válaszol arra a kérdésre, hogy az YPG működött-e valaha is a PYD fegyveres szárnyaként.⁴³ Egy másik interjúban azonban Xelîl azt állítja, hogy az YPG nem független politikai mozgalom, s hogy valójában hajlamos engedelmeskedni a politikai vezetésnek, habár nem pontosítja, mit ért politikai vezetésen.⁴⁴ Hasonlóképpen, a PYD korábbi társelnöke, Salih Muslim is azt állítja, hogy a PYD-nek „nincsenek szervezeti kapcsolatai a PKK-val”.⁴⁵ Egy másik interjúban viszont Muslim azt mondja, hogy a PYD jó viszonyt ápol más „kurdisztáni pártokkal”, így a *Kurdisztáni Demokratikus Párttal* (KDP), a *Kurdisztáni Hazafias Egységgel* (PUK), a HDP-vel és a BDP-vel. Ugyancsak jók a kapcsolatai a *Kurdisztáni Regionális Kormányzat* iszlám pártjaival és a *Kurdisztáni Szabad Élet Pártjával* Iránban, Irakban, Törökországban és Szíriában.⁴⁶

Gyakran azt látjuk, hogy a mozgalom legfelső szintjén nem valamilyen intézmény, hanem Abdullah Öcalan személye áll, s hogy a PKK maga is ennek az új struktúrának egyik pártjává válik. Valójában Öcalanra nemegyszer mint intézményre, mint a „Vezetés”-re (*Önderlik*) hivatkoznak. A PKK valódi tömegmozgalom, amelyben nagy hangsúlyt kap az Öcalant övező személyi kultusz. Egyesek azt állítják, hogy a rojavai fegyveres és biztonsági erők (*Asayîş*) a PKK ideológiája szellemében kapnak kiképzést, és tagjai esküt tesznek Öcalanra.⁴⁷ A PKK ikonjainak és Öcalant ábrázoló zászlóinak gyakori használata kétségtől újratermeli a PKK személyi kultuszát. Ezek – némi iróniával – éppoly elterjedtek, mint a kötelező Aszad-

képek voltak a baathista uralom idején.⁴⁸ A többnyelvű (kurd, arab, asszír stb.) rojavai oktatási rendszert gyakran kritizálják, amiért az iskolákban „Öcalan filozófiáját” tanítják.⁴⁹ Bár az öcalani *jineológia* („nőtudomány”) a patriarchális-maszkulin uralom felszámolásán keresztül határozottan kiáll a nők felszabadításáért, egyenlőségéért és a demokráciáért, a „család egysége” és a nők anyai szerepe továbbra is meghatározó Rojavában – amit gyakran ér kritika, mondván, hogy olyan identitást teremt, amely a női test és a haza közé ékelődik, s ami a nacionalizmus velejárója.⁵⁰ Emellett a rojavai modell olyan haladó vonásai, mint a társelnökség intézménye a kurd mozgalom szervezeti felépítésben, vagy a *Női Védelmi Egységeknek* (YPJ) nevezett, kizárólag nőkből álló katonai alakulatok felállítását Rojavában, előre-mutatató és egyértelmű jelzés a kitűzött cél, az „állam nélküli nemzet” megvalósítása felé.⁵¹ A. Akkaya és J. Jongerden szerint Öcalan és a PKK a demokratikus konföderalizmus gondolatát mint „szervezeti átalakítást” vetették fel a Közel-Kelet regionális és nemzetközi válsága idején (Irak amerikai megszállása, a kurdbarát török pártok választói támogatásának meggyengülése Törökországban), s ezáltal demonstrálták „a jövőbeni kurd identitáspolitikában rejlő potenciált”.⁵² A *Demokratikus Társadalmi Kongresszus* – amit 2007 októberében Diyarbakirban hoztak létre – a demokratikus autonómiát „a törökországi kurdok ügyét szolgáló” programként határozta meg, de emellett azt is javasolta, hogy az autonómia „regionális és helyi struktúrákon alapuljon, lehetővé téve a kulturális különbségek kifejezését”.⁵³ Ám vajon a rojavai öngazgatás segít-e legyőzni a hierarchizált szervezetek, a vezetés és képviselő dilemmáit, amelyek – Akkaya és Jongerden szerint – rányomták bélyegüket a korábbi forradalmakra? Hogyan értékeljük azokat a kritikákat, amik a rojavai kísérletet Öcalan személyi kultusza kapcsán érik, vagy az emberi jogi szervezetek jelentéseit az öcalani radikális demokrácia során alkalmazott erőszakról?⁵⁴

A kurdok mint elsők az egyenlők között

Öcalan írásaiiban, valamint a fegyveres erők és a politikai pártok vezetőinek 2013 és 2017 között keletkezett interjúiban jó pár kifejezetten progresszív megnyilvánulás fedezhető fel. A KCK társelnöke, Besê Hozat egy 2013-ban az ANF-nek adott interjúban arról beszélt, hogy szükség lenne „új politikai struktúrára [...], amely egy új, innovatív és demokratikus rendszer” alapjául szolgálhatna a Közel-Keleten.⁵⁵

Ilham Ehmed, a TEV-DEM Végrehajtó Bizottságának tagja, 2015-ben Özgür Gündemnek azt mondta: projektjük célja, hogy „egyesítsen minden etnikumot, népet és kultúrát”.⁵⁶

Nesrin Abdullah, az YPJ szóvivője és parancsnoka, egy párizsi eseményen arról beszélt, hogy a rojavai kantonmodell „ellentmond bármiféle kizárólagos modellnek és elnyomó gondolkodásmódnak, olyan alternatívát kínál, amelyben a különböző népek és vallások, a nők és mindenki, aki a szabadságot pártolja, együtt tud élni egymással, úgy, hogy megőrzi identitását”.⁵⁷ Az YPG szóvivője és parancsnoka, Rêdûr Xelil (aki jelenleg a *Szíriai Demokratikus Erők* szóvivője) Özgür Gündemnek adott interjújában azt mondta: az YPG részt vett a szíriai ellenzéki csoportok egyik konferenciáján, „amin a Demokratikus Autonómia Közigazgatásának képviselőiben elmondták, hogy fegyveres erőként céljuk a demokratikus autonómia elérése”.⁵⁸

Találkozunk ugyanakkor következetlenségekkel is. Mint az alábbi példák is illusztrálják, előfordulnak esetek, amikor a kurdok közvetetten vagy akár közvetlenül is történelmi gyökereikre, illetve a Rojava-modellben betöltött meghatározó szerepükre hivatkoznak. Ez leginkább arra vonatkozó törekvésként mutatkozik meg, hogy a kurdok „elsők legyenek az egyenlők között” Rojava demokratikus-konföderalista kantonrendszerében. Ez a szándék Abdullah Öcalan börtönben született írásaiban is tetten érhető. Öcalan, aki szerint a Közel-Keleten a problémák forrását a nacionalizmus és a nemzetállamok jelentik, 2010-ben keletkezett *Demokratikus konföderalizmus* c. írásában így írt: „A ma a kurdoknak és társadalmuknak tulajdonított készségek és tulajdonságok jelentős része már a neolitikus közösségekben, a Kaukázuson inneni régióban, a Taurosz–Zagrosz hegység magaslatain is jelen volt – azon a területen, amit Kurdisztánnak hívunk”.⁵⁹ Habár ez az idézet nem mond ellent Öcalan irányváltásának az állam létrehozásától egy állam nélküli megoldás felé, mégis rámutat arra, hogy Öcalan szerint „a kurd identitás történelmen átívelő jelenléte”⁶⁰ a neolitikus ősközösségi, állam előtti időktől megfigyelhető a kurdlakta területeken. Gerber és Brincat felhívják a figyelmet „Öcalan alternatív historicizmusának” fontosságára,⁶¹ amit arra használ, hogy a kurd populációt akként tüntesse fel, mint „amely megőrizte a szabadság, egyenlőség, testvériség ösztönös tiszteletét”.⁶² Ebben az értelemben Öcalan írásai továbbra is tartalmaznak egyfajta implicit nativitást és etnoszimbolista nacionalizmust, amennyiben „korábban is létező etnikai vonásokat emleget”.⁶³

A PYD korábbi társelnöke, Salih Muslim Mohammed (aki most a TEV-DEM Nemzetközi Diplomáciai Bizottságának tagja) egy, a *Carnegie Middle East Centre*-nek adott 2014. februári interjújában hangsúlyozta, hogy a PYD nem szeparatistákból áll, akik Nagy-Kurdisztánért harcolnak. „Demokratizálni szeretnénk a területeinket, radikális demokráciát teremteni az emberek számára” – fűzte hozzá.⁶⁴ Ugyanakkor egy másik interjújában, amit 2015 márciusában a *Kurdish Question*-nek adott, arra a kérdésre, hogy a PYD a határok kérdésében szerződésben vagy informális megállapodásban áll-e az iraki Kurd Regionális Kormányral, Muslim ezt válaszolta: „Mi [a PYD] a KDP-vel is szeretnénk egységet kialakítani. Meg akarjuk valósítani a kurdok álmát. Nekünk nincs egyebünk, mint a kurd nép, s ha nem lennénk képesek szolgálni saját népünket és nemzetünket, szégyellhetnénk magunkat”.⁶⁵ E nyilatkozat rámutat arra, hogy létezik olyan nézet, amely a kurdokra olyan nemzetként tekint, amelynek egyetlen álma van.⁶⁶

2017. augusztusban a KCK társelnöke, Cemil Bayik ANF hírportálnak adott nyilatkozatában ezt mondta: „Amit most kantonoknak hívunk, *kurd autonóm zónák* lesznek. A kurdok saját magukat kormányozzák majd ezeken a helyeken, saját identitással és kultúrával. A szírek *újra* dönthetnek *életükről*. Az arabok saját, autonóm területeiken kormányozhatják magukat. Ezek az önkormányzatok, amelyekben nem lesz kizárólagos hatalmuk az araboknak vagy a kurdoknak, mindenki önkormányzatai lesznek. A kanton tanácsaiban, *községeiben* és hivatalaiban kurdok lesznek többségben. De ez a többség nem hegemonikus viszonyokat hoz létre, mindenki továbbra is egyenlő és szabad lesz.”⁶⁷

Amit Bayik mond, az egyrészt arra utal, hogy Rojava népei (a különböző etnikai, vallási, és/vagy nyelvi kisebbségek) önmagukat fogják kormányozni [...], s egyenlők és szabadok lesznek egy demokratikus hatalom viszonyai között. Másrészt viszont ezen autonóm övezeteket „kurd” zónáknak hívja, és úgy vélekedik, hogy a tanácsokban, községekben és hivatalokban kurd többség lesz. A kurdok szerepét hangsúlyozó felfogás megfigyelhető a rojavai kantonok miniszterelnökei által tett nyilatkozatokban is. Akram Hesso, *Dzsazíra* kanton korábbi miniszterelnöke pl. 2016 márciusában így nyilatkozott az *Al-Monitornak*: „Rojava minden népét, beleértve az arabokat és az asszírokat is, a közös demokratikus autonóm közigazgatás képviseli, kurd vezetés alatt. Ez tehát a jelenlegi helyzet Rojavában, Kurdisztánban. [...] E föderalista államnak e népek – és különösen

a kurdok – történelmi és földrajzi körülményeire figyelemmel kell fölépülnie [...]. Kapcsolatunk Európával és a nemzetközi koalícióval ama közös érdekeken alapul, hogy demokratikus uralmat teremtsünk Szíriában, legyőzzük az ISIS-t és végre új rendet hozunk létre a Közel-Keleten, hogy Szíria valamennyi népe, és különösen a kurd nép, kivívhatta jogait.”⁶⁸

Itt is azt látjuk, hogy a közös demokratikus igazgatás hangsúlyozása mellett, Hesso látens utalást tesz a kurdok vezető szerepére, Kurdisztán megteremtésére, valamint arra, hogy a föderális állam „különösen a kurdokra” épül, s az ő érdekeiket részesítik majd előnyben.

A kantonok fellobogózása

A rojavai tapasztalatokról szóló dokumentumfilmek tartalmukban nem különböznek az iménti interjúktól. Legtöbbször Rojava emancipatorikus vonásait ábrázolják: a nők jogait és részvételét a közügyekben, a többnyelvűséget, a városi tanácsok szerepét, ahol mindenki beleszólhat a döntésekbe, illetve a jelenleg is zajló fegyveres harcokat, amelyek egy eszményi rojavai kantonmodell megvalósításáért folyik. E dokumentumfilmekben ugyanakkor megfigyelhető az a jelenség is, amit – Michael Billig kifejezésével élve – a kantonok „fellobogózásának” nevezhetünk. A városi tanácsokban, nyilvános eseményeken vagy a fegyveres erővel készült interjúk során állandóan Abdullah Öcalan-üzenetekkel találkozunk, fenntartva ezáltal Öcalan személyi kultuszát. Lépten-nyomon a kurd mozgalmat és a különböző kurdisztáni pártokat/intézményeket jelképező zászlókat látunk.

Bár Rojavára mint nem nacionalista és nem állami modellre szokás hivatkozni, az Öcalan-portrék, a sárga-zöld-vörös színű kurd nemzeti zászlók, jelképek és hivatkozások folytonosan a kurd mozgalomra (a kurd vezetőkre, a kurd területekre/anyaföldre) emlékeztetnek. H. I. Rump, aki – hogy a dolgok mögé lásson – mélyinterjúkat készített Rojavában, megállapítja: a pártzászlók és Öcalan-portrék használatát gyakran éri kritika azok részéről, akik a PYD-hez kötődnek. Egyik általa készített interjúban egy nő így nyilatkozott: „Az *Asayish* (a kurd biztonsági erők) tagjai magukkal hordják a PYD zászlóit és szimbólumait. Ha az *Asayish* valóban nem áll PYD-befolyás alatt, akkor vajon miért hordozzák ezeket a zászlókat? Miért vannak kitzüve [...] PYD-lobogó és Öcalan-képek minden központra és hivatalra?”⁶⁹ Mindez

jól mutatja a diskurzus és a valóság közötti ellentétet. Yasin Duman a rojavai tapasztalatokról szóló áttekintő könyvében részletesen taglalja a sárga-zöld-vörös színek kiterjedt használatát [...], s kitér a TEV-DEM 2015. áprilisi döntésére, amelyben elrendelték „a mártírokat ábrázoló plakátok és kurd szimbólumok”⁷⁰ eltávolítását. Ugyanakkor Duman azt is megjegyzi: nehéz megjósolni, hogy vajon a társadalom aláveti-e magát e döntésnek, hiszen a kurdok számára „fontos, hogy kifejezzék önmagukat népük színeivel”⁷¹

A „sokaság” felé

M. Knapp és J. Jongerden idézett könyvükben⁷² azt írják: a Rojava-modell „felhívja a figyelmet arra a nézetre, miszerint meg kell szervezni a sokaság együtt élő szingularitásait, összhangban az önreprezentáció és önszerveződés modelljeivel [...], ahol az önszerveződés intézményei nem korlátozódnak a monisztikus nemzetállamok által létrehozott kulturális és etnikai identitáskategóriákra, hanem nyitottak az identitás új entitásainak megteremtésére is.”⁷³ M. Knapp, A. Flach és E. Ayboğa *Revolution in Rojava* c. írásukban megismélik, hogy a demokratikus autonómiamodellel Rojavában „nagyra értékeli a nők társadalmi szerepét: a társadalmi konfliktusok kompromisszumos megoldását és a különféle társadalmi szingularitások együttélésének erősítését”.⁷⁴ A „szingularitások” hangsúlyozása itt különösen fontos, mivel Michael Hardt és Antonio Negri radikális demokráciáról szóló fejtegetéseikhez s annak jelentéséhez kapcsolódik a kurd projektumban, illetve Negrinek és Hardtnak a „reprezentáció és szuverenitás” kérdéséről vallott felfogáshoz.

Hardt és Negri a „sokaság”-ot úgy definiálja, mint adott számú *szingularitást*. Ezen „olyan társadalmi szubjektumot értenek, aminek különbözősége nem redukálható hasonlóság[ok]ra; a különbség különböző marad”⁷⁵ Hardt és Negri célja nem az, hogy különféle identitásokat (pl. rassz, gender, szexualitás, osztály) összemossanak, hanem hogy felvázoljanak egy olyan világot, ahol az identitások „nem határozzák meg a hatalmi hierarchiákat”.⁷⁶ E felfogás valójában kihívást jelent „mindenféle szuverenitáshagyománnyal”, valamint olyan fogalmakkal szemben, mint „uralkodó”, „állam”, „nemzet”, „nép” vagy „párt”, amelyek „a politikai intézmények formálásán” keresztül homogenizálnak és uralkodnak.⁷⁷ A *sokaság*, szerintük, „az egyetlen társadalmi szubjektum, amely képes megteremteni a demokráciát,

azaz mindenki mindenki általi hatalmát”.⁷⁸ Hardt és Negri tulajdonképpen azt hangsúlyozzák, hogy a sokaság nem anarchista s nem is élcsapatszerű: „az egyes társadalmi szubjektumok együttműködésén keresztül megvalósuló” szerveződésre irányul.⁷⁹

Hardt és Negri szerint a sokaságnak nincs egyértelmű – politikai direktíva gyanánt alkalmazható – irányultsága, „a társadalmi léten belül látens és implicit” módon van jelen.⁸⁰ Ennélfogva amellet érvelnek, hogy a sokaság és a demokrácia fogalma minden társadalomra alkalmazandó, minthogy léteznek olyan politikai tevékenységek, amelyek ezeket célul tűzik ki. A sokaságra úgy tekintenek, mint a poltikai újjászületés egyik összetevőjére, amely megreformálja és „újraalkotja a baloldalt, azáltal, hogy néven nevezi a politikai szerveződés és a politikai terv egyik lehetséges formáját”.⁸¹ Ez „valódi potenciállal” bír, ám még csupán megszületőben van.⁸² Hardt és Negri munkájukat „fogalmi újragondolásnak” tartják,⁸³ hangsúlyozva az „új gyakorlatok, új szervezeti formák és új fogalmak” használatának szükségességét.⁸⁴ Bookchin hasonlóan érvel, amikor azt mondja: „radikálisként a legfontosabb feladatunk, hogy két lábbal álljunk a földön – vagyis legyünk, amennyire csak lehet, emberiek (*fully human*) – és közös emberi mivoltunkra alapozva, nem pedig gender, rassz, kor és hasonló [kritériumok] alapján kérdőjelezzük meg a fennálló társadalmi rendet.”⁸⁵ A sokaság fogalmával Hardt és Negri anarchista-libertárius ideológiai elemet visz a honpolgárság (*citizenry*) értelmezésébe, amit a Rojava-modell megpróbál alkalmazni.

Rojava: a nemzetállami modell alternatívája?

A kurd mozgalom mostanra nemcsak elfogadja, de üdvözli is a különböző etnikai, vallási, nyelvi szingularitásokat, és „közös cselekvésre” szólítja fel őket. A *Rojavai Társadalmi Szerződés* ezzel a mondattal kezdődik: „Mi, az Efrini (Afrini) Demokratikus Autonomista Régiók, Cezire (Dzsazíra) és Kobani (Ain Al-Arab) népei, a kurdok, arabok, szíriaiak, arámiak, türkmének, örmények és csecsenek konföderációja, szabadon és saját akaratból kihirdetjük és létrehozuk ezt az Alkotmányt”.⁸⁶ A Rojavai-Észak-Szíriai Demokratikus Föderális Rendszer 2016. márciusi zárónyilatkozata⁸⁷ hasonlóképpen hivatkozik a „népekre”. A nyilatkozat 7. pontja így fogalmaz: „A különböző népek és közösségek, akik Rojava/Észak-Szíria föderális rendszerében élnek, szabadon alakíthatják ki politikai, gazdasági, társadalmi,

kulturális és demokratikus viszonyait azokkal, akikkel szeretnék, és szabadon osztozhatnak más népek és közösségek hitében és kultúrájában, regionális és nemzetközi szinten egyaránt.”⁸⁸ A nyilatkozat preambulumban és a zárófejezetében is erős hangsúly kerül a nők szabadságára és a nemek közötti egyenlőségre.

De vajon a gyakorlatban összeegyeztethető-e a kurd mozgalomnak a külvilág felé pluralisztikusnak, emancipatorikusnak és demokratikusnak mutakozó diskurzusa a „modern nacionalista nyelvezettel”,⁸⁹ vagy a demokratikus konföderalizmus még mindig „utópiának” tekinthető? Ez a forradalmi politika számára olyan kihívás, ami Hardt és Negrit is foglalkoztatta: „A forradalmi politikának az identitásból kell kiindulnia, ám nem állhat meg itt. Nem az a cél, hogy a forradalmi politika és az identitáspolitika között ellentétet teremtsünk, ellenkezőleg: az, hogy kövessük az identitáspolitikában rejlő alternatív forradalmi elméletet és gyakorlatot, amely – talán paradox módon –, éppen az identitás megszüntetését célozza. Más szavakkal, a forradalmi elmélet nem kerülheti meg az identitáspolitikát, tanulnia kell belőle, s rajta keresztül kell munkálkodnia.”⁹⁰

Hogy e kihíváson túllépjenek, Hardt és Negri az identitáspolitika valamely forradalomban való alkalmazása során három feladatot jelölnek meg. Az első, hogy az alárendelt és kirekesztett identításokat láthatóvá kell tenni, amit a hagyományos kommunista diskurzus a „kisajátítók kisajátításának”⁹¹ nevez. A második feladat az identitáspolitika felszámolása; Hardt és Negri azonban elismerik, hogy e mozgalmak erre gyakran nem képesek, és „háborús gépezetekké” válnak, minthogy az identitáspolitika „mi és ők”-féle szembenállást gerjeszt. A harmadik és végső feladat pedig az, hogy „engedjük érvényesülni az identitás lázító szerepét, s az identitáspolitikát alakítsuk át forradalmi projektummá, *hogy saját felszámolásáért harcoljon*.”⁹²

Ennek alapján, A. H. Akkaya és J. Jongerden amellet érvelnek, hogy a kurd mozgalom és a kurdok radikális demokratikus terve „figyelembe vette az identitáspolitika e három különböző feladatát”.⁹³ A szerzők hangsúlyozzák a kurd mozgalom sikerét, hogy képes volt irányítani „a kurd identitás céljainak beépítését a radikális demokráciába”,⁹⁴ ám azt, hogy a kurd nemzet gondolatát ebből kizárta volna, aligha jelenthetjük ki.

Hardt és Negri szerint a forradalom immár nem tulajdonítható a modernitásnak; modern forradalom nem lehetséges, és „minden forradalmi álom és projektum, amely a modernitás és antimodernitás küzdelmében született, végső soron túlmutatott a modernitáson”.⁹⁵

Ugyanakkor A. Vali arra figyelmeztet, hogy Rojava tapasztalata – és a kurd mozgalom általában – nem független a modernitástól, inkább terméke annak.⁹⁶

Ez szüli azt a paradox eredményt – írja Vali –, hogy „kurd nacionalisták léteznek, de kurd nacionalizmus nincs – ami történelmi rendellenesség (*anomaly*), de ettől még igaz”.⁹⁷ E jelenség arra emlékeztet, amit Hale és Slaughter a sokaság fogalmával kapcsolatban „zavaros gondolkodásnak” nevez. A szerzők szerint ennek „legnagyobb veszélye, miként azt a XX. században számos állítólagos utópia igazolta, hogy a valódi döntéseket végül nem a sokaság, hanem egy »felvilágosult« forradalmi elit hozza meg”.⁹⁸

Hardt és Negri hangsúlyozzák, hogy a sokaság nem foglal magában sem szembenállást azokkal az erőkkel, amelyek a közöst (*common*) támadják („sokaság valami ellen”), sem pedig megerősítést a közös mint új terület iránt („sokaság valamiért”).⁹⁹ Vagyis amennyiben Rojava egyfajta kísérlet arra, hogy a sokaságot létrehozza, akkor egyszerre kell elkerülnie, hogy a sokaság azokkal a csoportokkal szemben határozza meg magát, amelyekkel harcban áll, illetve hogy célja egy új – potenciálisan kurd – entitás létrehozása legyen. Noha a szíriai polgárháború helyi és nemzetközi következményei lehetőséget teremtettek arra, hogy a Rojava-modell Észak-Szíriában létrejöjjön, ami az identitáspolitika forradalomban alkalmazandó három szakaszát illeti – amiről Hardt és Negri írt –, az még csupán a kezdeteknél tart. Egy olyan háborús konfliktuszónában, mint a Közel-Kelet, nehéz megmondani, hogy egy állam nélküli modell hosszú távon fenn tud-e maradni. Gerber és Brincat szerint „a kurd identitást előtérbe állító nacionalista hozzáállás politikai nézeteltérésekbe torkollhat a kurd és nem kurd területek között”, s ez megosztottsághoz, „a hierarchia és az államiság új formáihoz vezethet, nem pedig egy olyan potenciálisan etikus térség (*ethical space*) létrejöttéhez, amit a demokratikus konföderalizmus megálmodott”.¹⁰⁰ De ahogyan A. H. Akkaya és J. Jongerden jogosan rámutatnak, a kurd mozgalom csakis olyan megoldásról lenne hajlandó tárgyalni, amely magában foglalja a „kurd identitás alkotmányos elismerését Törökországban”.¹⁰¹ Ám Törökország jelenleg nagyon távol áll egy efféle alkotmányos elismeréstől, minthogy így Törökországban fenntartható a kurd kérdés katonai és biztonságpolitikai értelmezése, amely Rojavára mint egzisztenciális fenyegetésre tekint.

Miután kritikus pillantást vetettünk a rojavai tapasztalatokkal kapcsolatos véleményekre, jelen tanulmányban amellettt érveltünk, hogy

– egyfelől – létezik egy olyan új modell, amely demokratikus autonómián, környezeti fenntarthatóságon és a nemek közötti egyenlőségen alapul. Másfelől viszont a PKK ideológiai átalakulása és paradigmaváltása még mindig túlságosan Abdullah Öcalan személyi kultuszához kötődik, az Észak-szíriai Demokratikus Föderáció (DFNS) működésében pedig továbbra is tetten érhető a kurd identitás egyoldalú hangsúlyozása. A különböző fegyveres és politikai csoportok képviselőivel készített interjúk nem egyszer ellentétes megközelítésekre derítettek fényt a Rojava-modell céljairól és prioritásairól: hol pluralista, radikálisan demokratikus, hol pedig nacionalista vonásokat és a kurd identitás előnyben részesítését jelezték. Az elemzés azonban nem kívánja bírálni a rojavai modellt amiatt, mert nem tűzi zászlajára a Hardt és Negri által elgondolt sokaság megteremtését. Nem lenne helyes elvetni azt a lehetőséget, hogy a kurd identitás képes lesz szélesebb, emancipatorikus projektummá átalakulni. A kurd mozgalom hosszú ideje küzd az elismerésért és az autonómiáért, miközben rendkívül súlyos elnyomást és nehézségeket kellett elviselnie. Ettől függetlenül – jóllehet célja deklaráltan egy állam nélküli modellelre épülő demokratikus autonómia, ami integrálja a kantonokban élő valamennyi etnikai, vallási és nyelvi csoportot – nem szabad elsiklani a mozgalom nacionalista elemei felett. A Rojavában kialakuló posztnevezeti terv inherens bizonytalanságai egy olyan mozgalom ellentmondásairól tanúskodnak, amely – kedvezőtlen körülmények között – úgy próbál lavírozni, hogy folyamatosan fenyegetések és támadások érik területét.

Hardt és Negri arra irányuló stratégiájának középpontjában, hogy létrejöjjön a sokaság demokráciája, egy inkább absztrakt fogalom, a „szeretet”,¹⁰² illetve a „nevetés öröme” áll.¹⁰³ „A sokaság leglényesebb elhatározása, hogy létrehoz egy új fajt (*new race*) vagy inkább egy új emberiséget”.¹⁰⁴ Az életbevágó kihívások ellenére, úgy tűnik, a Rojava-modell világszerte ösztönzőleg hatott a politikai mozgalmakra, hogy megváltoztatva hozzáállásukat politikához, gazdasághoz, kultúrához és társadalomhoz, „újratervezzék a világot”.¹⁰⁵ További vizsgálódást és kiterjedt terepmunkát igényel, hogy megtudjuk, hogyan alkalmazzák az egyenlősítő politikát a gyakorlatban, s hogyan kívánják elérni az említett „mentális forradalmat” az Észak-Szíriai Demokratikus Föderációban. Elemeznünk szükséges a rojavai tapasztalatok diskurzusait és gyakorlatát; nem csak azt kell néznünk, ki és kihez beszél (milyen közönséghez, melyik médiának, milyen regionális és nemzetközi politikai kontextusban). Ez különösen ne-

héznek ígérkezik annak ismeretében, hogy a térség nemzetállamainak megvetése és diszkriminációja a kurdok és a kurd mozgalom iránt hosszú múltra tekint vissza.

Jegyzetek

- ¹ A szorosan vett kurdlakta („kurdisztáni”) térségben élő mintegy 40 millió kurdon kívül a Közel-Kelet más részein és Európában is jelentős a kurdok létszáma. A kurdok történetéről, társadalmáról és politikájáról lásd részletesen pl. Cengiz Gunes: *The Kurds in a New Middle East, The Changing Geopolitics of a Regional Conflict*, New York, Palgrave Macmillan, 2019; David Romano – Mehmet Gurses: *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East*, New York, Palgrave Macmillan, 2014; Michael M. Gunter: *Historical Dictionary of the Kurds*, Scarecrow, Lanham, 2004; David McDowall: *A Modern History of the Kurds*. (3. kiad.) I. B. Tauris, 2004.
- ² A „legális” szót itt idézőjelben használjuk, hangsúlyozva, hogy a HDP és a DBP a békefolyamat 2015. júniusi lezárulása óta illegálisba kényszerült, számos vezetőjét és tagját bebörtönözték. A két szervezetet Erdoğan elnök terrorizmussal vádolja.
- ³ A HDP önmagát békét támogató, munkás-, öngazgatás- és szabadságpárti, a társadalmi nemek egyenlőségéért kiálló, egalitárius és zöld pártként határozza meg. Vö. <https://www.hdp.org.tr/en/peoples-democratic-party/8760/>
- ⁴ *A Rojavai Társadalmi Szerződés Kartája / Charter Of The Social Contract In Rojava*: <https://ypginternational.blackblogs.org/2016/07/01/charter-of-the-social-contract-in-rojava/>
- ⁵ M. Lezenberg szerint az Aszad-rendszer és a PYD között (hallgatólagos?) megalapodás jött létre, amit az is igazol, hogy Kamisliben a PYD és a szíriai kormányzat biztonsági erői békében léteznek egymás mellett. Lásd: Michiel Lezenberg: *The ambiguities of democratic autonomy: the Kurdish movement in Turkey and Rojava. Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 2016, 681. Azonban több helyszínen, így Kamisliben is akadt példa kisebb összetűzésekre a kormány, az YPG és a helyi biztonsági erők (*Asayish*) között.
- ⁶ Kamran Matin: *Democratic confederalism and the international: a sympathetic critique of Abdullah Öcalan's state theory, Geopolitics*, 2018, 1–20.
- ⁷ A *statelessness* többértelmű fogalom: egyaránt jelent hontalanságot, valamely nemzet önálló államiságának hiányát és az állam(szervezet) mint olyan hiányát.
- ⁸ Állampolgárság/honpolgárság (*citizenship*) és nemzetiség/nemzeti hovatartozás (*nationality*) a nemzetközi jogban felcserélhető fogalmak. Itt a nemzetiség az állampolgársághoz való jogot jelenti, amit Arendt akként ír le, hogy valakinek „joga van ahhoz, hogy jogai legyenek”. Lásd: UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Nationality and Statelessness: Handbook for Parliamentarians* N° 11, 2005. <https://www.un.org/ruleoflaw/files/Nationality%20and%20Statelessness.pdf>
- ⁹ Carol A. Batchelor: *Statelessness and the problem of resolving nationality status, International Journal of Refugee Law*, 10(1/2), 1998, 171–172.

- ¹⁰ Roy T. Tsao: Arendt and the modern state: variations on Hegel in the origins of totalitarianism, *The Review of Politics*, 66(1), 2004, 127. Tsao lábjegyzetben megjegyzi, hogy Arendt az „eleven holttest” kifejezést könyvének egyik későbbi, német nyelvű verziójában használta. Lásd: Hannah Arendt: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Frankfurt, Deutsche Rechte Europäische Verlagsanstalt, 1955, 443.
- ¹¹ Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt, Brace and Company, 1951, 294. (Magyarul: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992.)
- ¹² Abbas Vali: The Kurds and their “others”: fragmented identity and fragmented politics, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 18(2), 1998, 87.
- ¹³ Barzoo Eliassi: Statelessness in a world of nation-states: the cases of Kurdish Diasporas in Sweden and the UK, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(9), 2016, 1406. Szíriában az arabizációs politika és az 1962-es hasakehi census nyomán jelentős létszámú kurd lakos külföldinek vagy hontalannak minősül. A szíriai kurdok státuszáról részletesebben lásd: Kerim Yildiz, *The Kurds in Syria: The Forgotten People*. Palgrave Macmillan, 2005.
- ¹⁴ G. Pandey: *Routine Violence. Nations, Fragments, Histories*. Stanford, Stanford University Press, 2006; M. Yeğen: „Prospective-Turks” or „pseudo-citizens”: Kurds in Turkey, *Middle East Journal*, 63(4), 2009, 597–615. Idézi: B. Eliassi: i. m. 1404.
- ¹⁵ Can Cemgil: The republican ideal of freedom as non-domination and the Rojava experiment: “states as they are” or a new socio-political imagination? *Philosophy and Social Criticism*, 42(4–5), 2016, 420.
- ¹⁶ *A Rojavai Társadalmi Szerződés Kartája*, i. m.
- ¹⁷ David Graeber: *Manufactured ignorance: the strange case of Juan Cole and the Kurdish freedom movement, and the international liberal intelligentsi*. <http://www.focaalblog.com/2018/02/16/david-graeber-manufactured-ignorance/>
- ¹⁸ *Apocular: „Apo [ti. Abdullah Öcalan] követői”, a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) eredeti elnevezése.*
- ¹⁹ Cengiz Gunes: Political reconciliation in Turkey: challenges and prospects, in: C. Gunes – W. Zeydanlioglu (eds.): *The Kurdish Question in Turkey: New Perspectives on Violence, Representation, and Reconciliation*. New York, Taylor and Francis, 2013, 265.
- ²⁰ C. Gunes, i. m. 266.
- ²¹ Abdullah Öcalan: *Özgur İnsan Savunması*. Istanbul, Cetin Yayinlari, 2003, 41.
- ²² Abdullah Öcalan: *Democratic Confederalism*. International Initiative brochures Series, 2011, 35.
- ²³ Loqman Radpey – Gregory L. Rose: A new creative Kurdish constitution in the Middle East, *Creativity Studies*, 10(1), 2017, 78. https://www.researchgate.net/publication/318121841_A_new_creative_Kurdish_constitution_in_the_Middle_East
- ²⁴ Janet Biehl: *Bookchin, Öcalan, and the dialectics of democracy*. 2012. február 16. <https://theanarchistlibrary.org/library/janet-biehl-bookchin-ocalan-and-the-dialectics-of-democracy.pdf>
- ²⁵ Murray Bookchin: *Libertarian municipalism: an overview*, 1991. <http://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-libertarian-municipalism-an-overview>

- ²⁶ Uo. 5.
- ²⁷ M. Leezenberg: i. m. 675.
- ²⁸ M. Bookchin: i. m.
- ²⁹ Később azonban azt állította, hogy visszatért szociáldemokrata gyökereihez, és identitásáról így írt: „Nem vagyok államellenes. Nem vallok sem az anarchizmus, sem a kommunalizmus, sem a társadalmi ökológia eszméit; szociáldemokrata vagyok.” Biehl önkénteskedett egy demokrata párti kormányzójelölt kampányában, és kiállt Obama elnök *Medicare* és *Medicaid* programjai mellett is.
- ³⁰ J. Biehl: i. m.
- ³¹ Murray Bookchin: *Urbanization Without Cities. The Rise and Decline of Citizenship.* The university of Chicago Press, 1992. <http://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-urbanization-without-cities.pdf>
- ³² Murray Bookchin: *The Ecology of Freedom. The Emergence and Dissolution of Hierarchy.* <https://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-the-ecology-of-freedom.pdf>
- ³³ A. Öcalan: *Democratic Confederalism*, i. m. 24.
- ³⁴ Uo. 35.
- ³⁵ Michael Knapp – Anja Flach – Ercan Ayboğa: *Revolution in Rojava: Democratic Autonomy and Women’s Liberation in Syrian Kurdistan.* London, Pluto Press, 2016, xxv.
- ³⁶ Michael Knapp – Joost Jongerden: Communal democracy: the social contract and confederalism in Rojava, *Comparative Islamic Studies*, 10(1), 2014, 88–90.
- ³⁷ Joost Jongerden: Radicalising democracy: power, politics, people and the PKK. *The Kurdistan Tribune*, 2015. április 22. <https://kurdistantribune.com/radicalising-democracy-power-politics-people-and-the-pkk/>
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ M. Knapp – A. Flach – E. Ayboga, i. m. 87.
- ⁴⁰ Lásd pl. Joost Jongerden – Ahmet Hamdi Akkaya: Democratic confederalism as a Kurdish spring: the PKK and the quest for radical democracy, in: M. M. A. Ahmed and M. M. Gunter (eds.): *The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds.* Costa Mesa, Mazda Publishers, 2013, 185; Thomas Schmidinger: *Revolution, War, and the Future of Syria’s Kurds.* London, Pluto Press, 2018.
- ⁴¹ M. Knapp – J. Jongerden: i. m. 93.
- ⁴² B. Ali: Erodng the state in Rojava, *Theory & Event*, 19(1), 2016; <https://muse.jhu.edu/article/610227>
- ⁴³ Interjú Redur Xelil-lel, az YPG szóvivőjével: *Al-Qaeda’s strength exaggerated in world media.* <http://www.rudaw.net/english/interview/10112013>
- ⁴⁴ Interjú Redur Xelil-lel, az YPG szóvivőjével: *This is the spirit of the time, Kurds United* <http://www.rudaw.net/english/interview/18112014?keyword=rojawa>
- ⁴⁵ Knocking on every door: an interview with Saleh Muslim part II, Diwan, Carnegie Middle East Center, <http://carnegie-mec.org/diwan/54693>
- ⁴⁶ Exkluzív interjú Salih Muslimmal, a PYD társelnökével: *Rojava will establish a new civilisation*, <http://kurdishquestion.com/oldarticle.php?aid=pyd-co-chair-salih-muslim-rojavawill-establish-a-new-civilisation>
- ⁴⁷ Alex De Jong: A commune in Rojava?, *New Politics*, 15(4), 2016, <http://newpol.org/content/commune-rojava>
- ⁴⁸ M. Leezenberg, i. m. 683.

- ⁴⁹ New PYD curricula in Northern Syria reveal ideological, linguistic fault lines, <http://syriadirect.org/news/new-pyd-curriculum-in-northern-syria-reveals-ideological-linguistic-fault-lines/>
- ⁵⁰ Handan Çağlayan: From Kawa the blacksmith to Ishtar the goddess: gender constructions in ideological-political discourses of the Kurdish movement in post-1980 Turkey, *European Journal of Turkish Studies*, 14, 2012, 22.
- ⁵¹ Isabel Käser: „Mountain life is difficult but beautiful!” The gendered process of becoming free in the PKK Guerrilla, in: A. Çelik and L. Drechslova (eds.): *Kurds in Turkey: Ethnographies of Heterogenous Experiences*, Lenham, Lexington Books, 2019, 11–30.
- ⁵² Ahemt H. Akkaya – Joost Jongerden: Reassembling the political: the PKK and the project of radical democracy, *European Journal of Turkish Studies*. <https://journals.openedition.org/ejts/4615>
- ⁵³ Uo.10.
- ⁵⁴ Az emberi jogok tiszteletben tartását vizsgáló nemzetközi NGO-k elítélték az arab és türkmén lakosság kényszerítését, hogy hagyják el lakóhelyüket, házaik lerombolását – megtorlásként az Iszlám Állam és más fegyveres csoportok vélt támogatása miatt –, az önkényes letartóztatásokat, a fogvatartottak bántalmazását, emberek eltüntetését és meggyilkolását, kiskorúak katonai kiképzését stb. Lásd: We had nowhere else to go: forced displacements and demolitions in Northern Syria, *Amnesty International*, <https://www.amnesty.org/download/Documents/MDE2425032015ENGLISH.PDF>; Under Kurdish rule: abuses in PYD-run enclaves of Syria, *Human Rights Watch*, <https://www.refworld.org/docid/53a983fd4.html>. A Demokratikus Önkormányzat Közigazgatásának választását lásd: *The democratic self-rule administration's response to the report of human rights*, <https://peaceinkurdistancampaign.com/wp-content/uploads/2014/07/hrw-report-response-eng-1.pdf>. Az ENSZ egy későbbi emberi jogi jelentése: *Human rights abuses and international humanitarian law violations in the Syrian Arab Republic*, <http://www.refworld.org/docid/58c80d884.html>. Lásd még: T. Schmidinger: i. m. 131–132.
- ⁵⁵ *Besê Hozat: state must take strategic approach to negotiation*, <http://rojhelat.info/en/?p=6380>
- ⁵⁶ *TEV-DEM: there can be no democratic Syria without Rojava*, <https://rojvareport.wordpress.com/2015/10/27/tev-dem-there-can-be-no-democratic-syria-without-rojava/>
- ⁵⁷ *Rojava model future of Middle East, Says YPJ commander Nesrin Abdullah*, <http://kurdishquestion.com/oldarticle.php?aid=rojava-model-future-of-middle-east-says-ypjcommander-nesrin-abdullah>
- ⁵⁸ *Interview with YPG commander Rêdur Xelil on victory in Til Abyad*, <https://rojvareport.wordpress.com/2015/06/22/interview-with-ypg-commander-redur-xelil-on-victory-in-tilabyad/>
- ⁵⁹ Abdullah Öcalan: *Prison Writings. The PKK and the Kurdish Question in the 21st Century*. London, Pluto Press, 2011.
- ⁶⁰ Alex de Jong: *The new-old PKK*, <https://www.jacobinmag.com/2016/03/pkk-ocalan-kurdistan-isismurray-bookchin/>
- ⁶¹ Damian Gerber – Shannon Brincat: When Öcalan met Bookchin: the Kurdish freedom movement and the political theory of democratic confederalism, *Geopolitics*, 2018, 10.

- ⁶² A. Öcalan: *Prison Writings*, i. m. 49. Idézi: D. Gerber and S. Brincat: i. m. 10.
- ⁶³ Anthony D. Smith: *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell, 1986, 17.
- ⁶⁴ Knocking on every door: an interview with Saleh Muslim part II, *Diwan*, Carnegie Middle East Center, <http://carnegie-mec.org/diwan/54693>
- ⁶⁵ *Exclusive interview with PYD co-chair Salih Muslim: Rojava will establish a new civilisation*, <http://kurdishquestion.com/oldarticle.php?aid=pyd-co-chair-salih-muslim-rojavawill-establish-a-new-civilisation>
- ⁶⁶ Az İmralı börtönben lezajlott egyik találkozáson, 2013. július 1-jén, Öcalan kijelentette: „Salih Muslimnak fel kéne hagynia azzal, hogy folytonosan a kurdok nevében tesz kijelentéseket, ehelyett inkább az egységről kellene beszélnie”. Abdullah Öcalan: *Demokratik Kurtuluş ve Özgür Yaşamı İnsa (İmralı Notları)*. Mezopotamya Yayınevi, 2015, 111.
- ⁶⁷ *KCK's Bayik: Raqqa will determine the future*, <https://anfenglish.com/rojawa/kck-s-bayikraqqa-will-determine-the-future-21635>
- ⁶⁸ *Syrian Kurdish leader calls for federal state*, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/03/syria-kurdish-jazeera-canton-federal-state.html>.
- ⁶⁹ H. I. Rump: *A Kurdish-speaking community of change: how social and political organising takes shape in the PYD-controlled areas in Syria*. (Kiadatlan értekezés.) Lund, Lund University, 2014, 60.
- ⁷⁰ Yasin Duman: *Rojava Bir Demokratik Özerklik Deneyimi, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2016, 203.
- ⁷¹ Uo. 204.
- ⁷² *Communal democracy: the social contract and confederalism in Rojava*; lásd a 29. sz. jegyzetet.
- ⁷³ Uo. 97. (A szerző kiemelése – P. D.)
- ⁷⁴ M. Knapp – A. Flach – E. Ayboga: i. m. 41.
- ⁷⁵ „... a social subject whose difference cannot be reduced to sameness, a difference that remains different...” Michael Hardt – Antonio Negri: *Multitude War and Democracy in the Age of Empire*. London, Hamish Hamilton, 2005, 99.
- ⁷⁶ Uo. 101.
- ⁷⁷ Uo. 100.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ Uo. 122.
- ⁸⁰ Uo. 220.
- ⁸¹ Uo.
- ⁸² Uo. 221.
- ⁸³ Uo. 328.
- ⁸⁴ Uo. 220.
- ⁸⁵ *Libertarian municipalism: an overview*, <http://theanarchistlibrary.org/library/murraybookchin-libertarian-municipalism-an-overview>
- ⁸⁶ <https://ypginternational.blackblogs.org/2016/07/01/charter-of-the-social-contract-inrojawa/>.
- ⁸⁷ E név később Észak-Szíriai Demokratikus Föderalista Rendszerre változott, elhagyva a „Rojava” megnevezést (ami kurdul „nyugat”-ot jelent, ami ezáltal Nyugat-Kurdisztánra utal). Lásd: *“Rojava” no longer exists, “Northern Syria” adopted instead*, <http://www.kurdistan24.net/en/news/51940fb9-3aff-4e51-bcf8-b1629af00299/-rojawa-no-longer-exists-northern-syria-adopted-instead>

- ⁸⁸ Mindazonáltal a szöveg így végződik: „azzal a feltétellel, hogy az nem ütközik a demokratikus föderális rendszer céljaival és érdekeivel”, ami további elemzést kívánna, ám erre már egy másik tanulmánynak kell vállalkoznia.
- ⁸⁹ R. Brubaker: Religion and nationalism: four approaches, *Nations and Nationalism*, 18(1), 2012, 2–20.
- ⁹⁰ Michel Hardt – Antonio Negri: *Commonwealth*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2009, 326.
- ⁹¹ Uo. 329.
- ⁹² Uo. 332. (A szerző kiemelése – P. D.)
- ⁹³ A. H. Akkaya – J. Jongerden: i. m. 5.
- ⁹⁴ Uo. 11.
- ⁹⁵ Uo. 344.
- ⁹⁶ A. Vali: i. m.
- ⁹⁷ Uo. 86.
- ⁹⁸ Anne-Marie Slaughter – Thomas N. Hale: *Hardt & Negri's "multitude": the worst of both worlds*, https://www.opendemocracy.net/en/marx_2549jsp/
- ⁹⁹ Hardt and Negri: *Multitude War and Democracy in the Age of Empire*, i. m. 378.
- ¹⁰⁰ D. Gerber – S. Brincat: i. m. 18.
- ¹⁰¹ A. H. Akkaya – J. Jongerden: i. m. 12.
- ¹⁰² M. Hardt – A. Negri: *Multitude War and Democracy...* : i. m. 351.
- ¹⁰³ M. Hardt – A. Negri: *Commonwealth*: i. m. 383.
- ¹⁰⁴ M. Hardt – A. Negri: *Multitude War and Democracy...* : i. m. 356.
- ¹⁰⁵ *The Rojava Revolution and the model of democracy without a state*, <https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783839439548/9783839439548-032/9783839439548-032.pdf>

(Fordította: Pálfi Lenke és Szadai Levente)

„Jineológia” – a nők felszabadításának tudománya a kurd mozgalomban

Miután eltöltöttem egy hetet Szíria északi részén, egyik barátom az Egyesült Államokból küldött egy sms-t, hogy hírt kapjon felőlem. „Szia! Mi a helyzet arrafelé??! Nem veszélyes, amerre jársz??” A kérdés csupán az volt, hol is kezdjek bele: annyi minden történt, amit el akartam mesélni erről az első hét vagy nyolc napról, ami megváltoztatta az életemet. Ám egyrészt tisztában voltam vele, hogy a rendelkezésre álló idő alatt aligha lennék képes előállni ama sok mindennel, amit szerettem volna neki elmondani (útközben nem mindig volt könnyű wifit találni), másrészt a leírt szöveg nem is igazán alkamas a fölkavaró érzések tolmácsolására, amelyek abból fakadtak, hogy tanúja voltam egy ilyen horderejű társadalmi változásnak (nincs elég erős emoji a forradalommal kapcsolatos fogalmak kifejezésére). Járt az agyam, amikor visszagondoltam az elmúlt napokra, amiket heteknek éreztem, s az egész hétre, ami egy teljes évnek tűnt. Aztán pár másodpercnyi gondolkodás után ezt válaszoltam: „Ez hihetetlen, haver. Mély társadalmi forradalom. Itt tényleg a nők irányítják a dolgokat.”

Na jó, lehet, hogy így ez túlzott leegyszerűsítés. Először is, utálok a technológiai függést, ami arra ítél, hogy gondolatainkat összesűrítsük, ennek az érzéseket érintő összes következményével, amiket szerettünk volna kifejezni. A nők természetesen nem „irányítják” a „dolgokat” Rojavában. Nem arról van szó, hogy a társadalom a feje tetejére állt, pláne nem egyik napról a másikra, s hogy egy mélyen patriarchális társadalom matriarchálissá alakult volna át (ami egybként nem is volt cél). Ezért aztán meg sem próbáltam romantikus színben föltüntetni a forradalmat, sem pedig beleesni a csapdába (amit lehetőleg itt is igyekszem elkerülni), hogy olyan nyugati legyek, aki így vagy úgy, fetisizálja a nők szerepét a kurd fegyveres harcban, mint azt a *manstream* sajtó tette, midőn portrét festett a *Női Védelmi Egységek* (YPG) tagjairól. Mindazonáltal, amit el akartam volna mondani a barátomnak – igaz: a rojavai forradalom alapvetően, mélységesen a

nőknek a patriarchális lealacsonyítás alóli felszabadításáról szól, ami a kapitalizmus inherens velejárója.

Első benyomások a nők centrális szerepéről a harcban

Rojavába érkezésemet követően nem kellett sok idő ahhoz, hogy ezt az elvet érvényesülni lássam. Észak-Szíriába tartva, az első hely, ahova megérkeztem – miután átkeltem az iraki határon –, egy katonai checkpoint volt, amit az *Asayish*, a demokratikus öngazgatás biztonsági szolgálatának nőtagjai őriztek. Nehéz volt megérteni, hogy alig pár száz kilométerrel odébb még a *Daesh* (ISIS) fasiszta erői ellenőrzik Rakka városát és egy olyan területet, ahol a nők rabszolgasorsra és kényszermunkára vannak kárhóztatva.

Néhány órával Kamisli városába érkezésem után közölték velem, hogy amit először tenni fogunk – mármint én és az internacionalistákból álló csoport –, egy tanfolyamon való részvétel lesz, hogy a forradalom alapelveit – amely öt évvel korábban kezdődött (bár, mint később kiderült, valójában több évtizede tart) – jobban megértsük. A foglalkozások arra összpontosítottak, amit a foradalmárok kulcsfontosságú fogalmaknak tekintettek: a kurd felszabadító mozgalom története, az internacionalizmus, a nők küzdelme. A nőmozgalomról szóló foglalkozásokat két részre bontották: az egyik a mozgalom történetére, a másik pedig a „nőtudományra” fókuszált, amit *kurmanji* (észak-kurdisztáni) dialektusban „jineoloji”-nak neveznek.

Az a komolyság, ahogyan az elvtársak a nőknek a társadalom-átalakításban játszott szerepét előadták – a négy kurdisztáni tartományban, amelyek immár kiterjednek azokra az arabok lakta városokra és falvakra is, amiket az YPG/J vezette *Kurd Demokratikus Erők* felszabadítottak –, világosan megmutatták, hogy e harcban a nők emancipációja nem egyszerű lapalji jegyzet, s nem is valami olyasmí, amit egyszer fölvetettek, majd a gyakorlatban hátrébb soroltak. Mielőtt Szíriába jöttem, már tisztában voltam vele, hogy a kurd mozgalom Törökországban (vagy ahogyan a kurd régiókban hívják, *Bakurban*), csakúgy, mint Rojavában, meghonosította a *társelnökség* rendszerét, ahol minden posztra, amire férfit választottak, egy nő is meg kell választani. Azt is tudtam, hogyan működik a nők önálló szerveződése, aminek az YPJ csupán az egyik eleme. Kíváncsi voltam azonban arra, hogy a maga konkrét valóságában miként működik e szervezeti struktúra. Ám mielőtt ezt a gyakorlatban láthattam volna,

a tanfolyam kellő fogalmi keretet nyújtott ahhoz, hogy megértsem, mi tette lehetővé a forradalom elindulását.

Elsőbbséget adni a nők felszabadításának a kurd nemzeti felszabadító mozgalomban

Ha valaki csupán az uralkodó nyugati médiából szerez információkat a világról, nem meglepő, ha azt hiszi, annak, hogy a rojavai forradalomban a nők aktív szerepet vállaltak az ún. Iszlám Állam elleni harc frontján, az az oka, hogy a „kurdokban” eleve van valami, ami ezt lehetővé teszi. Az uralkodó narratíva azt sugallta – sőt, egyenesen az volt a fő magyarázat –, hogy a „kurdok” természetüknél fogva inkább hajlanak a társadalmi nemek közti egyenlőségre, mint a régió többi társadalma, különösen az arabok. A domináns nyugati sajtó beszámolóinak egy másik eleme, hogy midőn teret szentelnek az YPJ szerepének a szíriai háborúban, erősen rájátszanak az *establishment* mögöttes iszlamofóbiájára, különösen amikor egyenlőségjelet tesznek a Daesh és az iszlám között, és a „kurdokat”, illetve az YPJ-t – hamisan – mint egyfajta „nyugati” orientációjú szekularizmus élharcosait tüntetik fel (nem könnyű találni olyan tudósításokat, amelyek megemlítik, hogy a kurdok többsége szunnita muszlim).

Annak, hogy a Rojavába érkező internacionalisták számára ennyire fontos a kurd nők történetének megismerése, az az oka, hogy így korrigálni lehet a hivatalos hírcsatornák által terjesztett tévedéseket. A valóság távol áll attól, hogy „a kurdok génjeikben hordják a nemek közötti egyenlőséget” (ennek a cáfolatához elég csak megnézni iraki Kurdisztánt). Az alapokat az YPJ és a többi észak-szíriai nőszervezet számára a kurd felszabadító mozgalom a nép megszervezésével 40 év alatt teremtette meg.

Hosszú távú történelmi perspektíva

A *hevalok* (elvársak) fontosnak tartották, hogy pontosítsák: ha a történelmet a *longue durée* (hosszú időtartam) távlatában szemléljük, a patriarchális elnyomás rendszerének időszaka csupán a kurd történelem 2%-ára terjed ki. Valójában azokat a „szexuális zavarokat”, amik a férfiak domináns pozíciójához vezettek a társadalomban – amit többé-kevésbé természetesnek veszünk –, a társadalomszerveződés és

az életmód sokfajta változata előzte meg. Manapság is megtalálhatók még Mezopotámia korábbi – köztük matriarchális – társadalmainak nyomai Kurdisztán olyan hegyvidéki területein, amelyek kevésbé voltak kitéve idegen invázióknak, s ez lehetővé tette, hogy a közösségek megőrizték „természetes” hiedelmeiket (mint azt a jezidik példája mutatja).

A kurdisztáni forradalmárok számára nem elegendő napjaink vagy akár az elmúlt négy évtized hősnőiről szólni. A patriarchátus ellen harcoló nők sora a Közel-Keleten jóval korábban kezdődik, mint hinnénk. Példának többek között Nofertiti szembeszállását szokták felhozni a papokkal és a fáraóval, i. e. 300-ban, vagy azt, amikor Zénobia királynő megtagadta az engedelmességet Rómának a III. századi Palmíraban. Kurdisztán első felosztása után, Xanimzade törzsi ellenállást vezetett a perzsa birodalom által elkövetett megszárlásokkal szemben, s öt olyan nevek követték, mint pl. Halime Xanim, aki az ottomán birodalommal került konfliktusba.

Azoknak a XX. századi kurd nőknek a sora, akik az YPJ-ben harcolók előfutárainak tekinthetők, megszámlálhatlanok. A mai Irán területén Adile Xanimnak 1924-ben bekövetkezett halála előtt sikerült konföderációban egyesítenie 56 törzset. Zarifét (1882–1937), aki jól ismert vezető volt az alevi lakosság körében (egy áruló miatt, aki eladta őt a török hatóságoknak) kivégezték. A kurdok elleni dersimi megszárlás idején (1936–1938) egy Bese nevű nő,* aki lázadást szított, levetette magát egy sziklafalról, hogy elkerülje a fogságot. A következő évtizedben olyan nők, mint Gulazer és Mina Xanim, főszerepet vittek az első kurd szocialista állam, a *Mahabadi Köztársaság* létrehozásában (1946–1947).

A *Kurd Munkáspárt* (PKK) megalapítása előtt, 1978-ban, Leyla Qasim története inspirációs forrás volt a nők harcához. Leyla hozta létre az első kurd diákszervezetet Bagdadban, s tervbe vett egy repülőgép-eltérítést is, hogy felhívja a figyelmet a kurdok ügyére (párhuzam vonható közte és a palesztin forradalmár, Leila Khaled között, akinek a *Népi Front Plesztina Felszabadításáért* szervezet nevében végrehajtott, politikai célú gépeltérítése hozzájárult a palesztin nemzeti harc népszerűsítéséhez). Letartóztatták még azelőtt, hogy tervét végrehajthatta volna, és az iraki állam 1974-ben kivégeztette.

* Seyid Riza (1863–1937), a dersimi felkelés törzsi vezetőjének felesége – *a ford.*

Kurdisztán mint gyarmat és a nők mint a legrégebbi gyarmat

A PKK megalapításával a Törökország által megszállt kurdisztáni régióban a kurd felszabadításért folytatott harc magasabb szintre lépett. A szervezet létrehozását a PKK alapítói, köztük Abdullah Öcalan, szükségesnek ítélték, mivel az akkori török baloldal, előnyben részesítve a nemzeti sovinizmust, meglehetősen téves nézeteket vallott a kurd kérdéssel. Ez konfliktushoz vezetett az újonnan létrehozott párttal, amely kijelentette: Kurdisztán gyarmat, és a nemzeti felszabadító harc történelmi szükségszerűség.

A párt alapítói között volt a 2013-ban Párizsban meggyilkolt Sakine Cansız is, két másik női vezetővel, Fidan Doğan-nal és Leyla Şaylemével együtt. Sakine meghatározó szerepet töltött be a párt fejlődésében és expanziójában, csakúgy, mint abban, hogy a párt irányvonalába bekerült és nagy hangsúlyt kapott a nemek közötti egyenlőség gondolata. Sakine politikai színrelépése önmagában is lázadás volt a hagyományos családmoddal szemben, amiben alárendelt, szolgai pozíciót szántak neki. Miután végiggondolta döntését, hogy politikai tevékenységbe kezd, így fogalmazott: „Bizonyos szempontból elhagytam a családot. Nem voltam hajlandó engedni a nyomásnak, ragaszkodtam a forradalmisághoz. Így indultam el Ankarába. Természetesen titokban.”

A Sakine és Öcalan közötti kapcsolat azért is fontos, mert mindketten vezető pozíciót töltöttek be a pártban. Utóbbi személyes elmélkedés és a nőkhöz fűződő viszonyának önkritikus fölülvizsgálta eredményeként jutott el oda, hogy megkérdőjelezze a patriarchális családi modellt, amiben a nőket tárgyakká tekintették. Öcalan arra a következtetésre jutott, hogy úgy kell személyes átalakuláson átmennie, hogy önmagán belül „ölje meg a macsót”, és megértse, hogyan tette őt a társadalom olyanná, amilyenné lett. Elmélkedéséhez másféle élmények is társultak, fölidézve a nők elnyomásának és alávételének azokat a helyzeteket, amiket élete során megtapasztalt, így például egyik gyermekkori lánybarátjának esetét, akit házasságra kényszerítettek egy idősebb férfival, vagy hogy látta, anyjának ott-hon börtönszerű körülmények között kellett élnie. Mégis, a legfőbb indíték elhatározásához, hogy a nők szabadságának ügyét magasabb szintre emelje, Fatmához, a párt egy másik alapítójához fűződő viszonya volt, akit, szerinte, saját érdekeinek rendelt alá.

Azon túl, hogy Öcalan fölkarolta az „öld meg a macsót” jelszót és a nők felszabadításával kapcsolatos elveket hirdetett – többek között

azt, hogy a nők voltak „az első gyarmatok”^{*} –, megértette azt is, hogy sem ő, sem általában a férfiak nem vezethetik a felszabadulás folyamatát. A mozgalomban úgy tekintettek rá, mint aki az emancipáció folyamatának és fejlődésének hajtóereje, ám aki a nőket arra bátorította, hogy álljanak önállóan saját felszabadításuk élére, mind a pártban, mind a széles értelemben vett mozgalomban.

A „nőtudomány” elméleti alajai

A *Kurd Közösségek Uniójában* (*Kurdistan Communities Union, KCK*) egyesült forradalmi mozgalom mind a négy kurdlakta tartományában meghonosította a nőtudományt, azaz a *jineológiát* mint a forradalmi folyamat elméleti és gyakorlati vezérelvét. Mindazonáltal a jineológia 2008-ban elfogadott koncepciója több évtizedes szervezkedés tapasztalatainak ideológiai eredője volt. Öcalan „öld meg a macsót” felfogását kiegészíti egy másik alapvető gondolat, az „elválasztás elve” [...], amely kimondja, hogy a nőknek ellenőrzést kell gyakorolniuk saját szervezeteik felett. Ha elfogadjuk, hogy a forradalmat nem a népért, hanem a nép által kell véghezvinni, akkor be kell lássuk azt is, hogy a forradalmat nem egyszerűen a nők érdekében, hanem a nők *részvételével* kell megvívni. Az elválasztás elve azt is tartalmazza, hogy a nőknek ki kell lépniük a hierarchiára épülő kapcsolatokból. Ma azt láthatjuk, hogy ezt az elvet komolyan veszik: a mozgalom káderei között megszűntek a romantikus kapcsolatok és a házasságok. Ennek részben az is célja, hogy megakadályozzák, hogy a szervezetek a munka és az élet liberális felfogását tegyék magukévá.

Az 1990-es években a mozgalmon belüli munka fontos részévé vált a nők Mezopotámia történelmében játszott szerepének kutatása. Abban az évben, amikor Öcalant a török hatóságok Kenyában elfogták, megalakult a *Kurdisztáni Dolgozó Nők Pártja* (PJKK), bár ezt később más autonóm szervezetek váltották fel, mint pl. *Szabad Nők Pártja* (PJA). A 2000-es években olyan új elveket dolgoztak ki, mint a „rózsa elmélete”, amely szerint a nők „lehetnek látszólag törékenyek, ám töviseket kell viselniük, hogy megvédjék magukat”. 2003-ban, a

* „Az első elnyomott osztály, az első gyarmat és nemzet a nők.” („The first oppressed class, the first colony and nation are women.”) Idézi: *Waht is jineoloji*, <https://komun-academy.com/2018/06/27/what-is-jineoloji/>

demokratikus konföderalizmus új nézetrendszerére való felkészülés időszakában, amit a PKK és a *Kurd Közösségek Uniója* 2005-ben elfogadott, meghirdették „a nők szabadságán alapuló, demokratikus és ökológikus társadalom programját”.

Az önvédelemért, a liberális feminizmussal és orientalizmussal szemben

Amikor a kurdisztáni nők szabadságáról szóló képzés első napjának felénél eljutottunk a konklúzióhoz, megértettem, miért is volt ennyire fontos, hogy a látogatást ezekkel a foglalkozásokkal kezdjük, s nem mindjárt azzal, hogy felkeressük a konkrét, mindennapos problémákért felelős szervezeteket. Az instruktorok gyakran hangsúlyozták: a forradalom nem merül ki abban, hogy megszerezzük a hatalmat, majd valami újat létrehozunk, hanem inkább valami olyasmit jelent, hogy azért harcolunk, hogy miközben folytatjuk a szervező munkát, legyőzzük a kapitalista ideológiát – úgy, ahogyan ezt a mozgalom évtizedek óta tette, még azelőtt, hogy Rojava 2012-ben a demokratikus öngazgatás megteremtésével hírnévre tett volna szert.

A jineológia megértésének egyik kulcsa, hogy az önvédelem nem csupán abban áll, hogy pisztolyt ragadunk, hanem a valóságban inkább struktúra- és szervezetépítésben nyilvánul meg. Ahogy a mozgalom egyik vezetője mondta, érezhető forradalmi hevülettel: „Az önvédelem is a fejben kezdődik. Ha magadat áldozatnak látod, nem leszel képes fölülkerekedni az elnyomáson.”

A képzés második napján a globális feminista eszme történetében mélyültünk el, ami a mozgalom első, XIX. és XX. századi hullámát foglalta magában, és a szavazati jogért meg a dolgozó nők polgári jogaiért folytatott küzdelemre összpontosított; az 1970 és 1990 közötti második hullámot, amit olyan jelszavak jellemeztek, mint „a magánszféra is politika” vagy „a testem hozzám tartozik”, valamint az 1990 óta tartó harmadik hullámot, amiben a társadalmi nemek dekonstrukciója játszott főszerepet.

Érdeemes megjegyezni, hogy tanulócsoporthoz, amelynek tagjai nyugati országokból érkeztek, kritikus érdeklődés kísérte azokat a fejtegetéseket, amelyek arról szóltak, hogy a nyugati országokban az állam hogyan igyekezett liberálissá formálni a radikális nőmozgalmat, azáltal, hogy a különböző nőszervezeteknek pénzt juttatott, s így sikerült a kapitalista rendszer keretei közé illeszteni őket. Az instruktorok szóltak ezenkívül a nyugati liberális feminizmus irányzatairól

is, amelyek gyakran orientalista nézeteket vallanak, s ennek kapcsán olyan csoportokra utaltak, mint pl. a FEMEN,* amelyek egyenlőségjelet tesznek az iszlám és a nők elnyomása közé. Az efféle csoportok az imperialista narratívát erősítik, s céljuk, hogy a Közel-Keletet a szabadság nevében saját kapitalista modernitásuk mintájának vessék alá. Ahogyan pár nappal később egy hidzsábot viselő, hívő muszlim asszony mondta nekem, aki szintén odaadó támogatója volt a rojavai forradalomnak: „Nem számít, mi van a fejemen. Ami fontos, az az, ami a fejemben van.”

A jineológia kulcsfogalmai

A tanfolyam során világossá vált számomra a kurd felszabadítási mozgalom rugalmas, dogmáktól mentes hozzáállása a forradalommal és a nők felszabadításával kapcsolatos gondolatokhoz. Megértettem, mit jelent ma a jineológia mint a nők felszabadításának tudománya. Az instruktoroknak pl. egyes kérdésekre nem mindig voltak egyértelmű válaszaik, s ez zavart és a frusztrációt váltott ki az internacionalisták között. A jineológia szerint ugyanis nem létezik egyetlen, megfellegezhetetlen igazság: a forradalmároknak az emberiség védelmében végzett munkájuk adhat értelmet az életnek, és hozhat ezáltal közelebb bennünket az igazság megértéséhez. Ugyanakkor azt is egyértelművé tették, hogy éppen mivel saját igazságukat sem tekintik „az” igazságnak, az sem nem engedhető meg, hogy az „én igazságom” liberális megközelítésének csapdájába essünk, ahol mindenkinek a saját valóságáról alkotott ítélete egyaránt érvényes, még akkor is, ha az elfogadhatatlanul visszahúzó vagy reakciós.

A jineológiai elemzés részben abból a felismerésből fakad, hogy minden és mindenki élő, ezért nem szabad elfogadnunk az „anyagi versus nem anyagi” dichotómiát. Ez a nyugati elvtársak számára – akik sokkal inkább materialista, sőt, pozitivista felfogáshoz szoktak – túlságosan metafizikus megközelítésnek tűnhet. A jineológia azonban elismeri az „egységet a sokféleségben”, ami azzal jár, hogy bár minden előrelépés a szolidaritás és az együttműködés eredményeként születik meg, ez nem jelenti az *individualitás* lerombolását (ellentétben az

* Ukrajnában megalapított (2008), párizsi székhelyű, nemzetközi, radikális feminista szervezet. Hivatalos honlapja: <https://femen.org/> – a ford.

individualizmussal). Ilyenformán a jineológia elfogadja a „meghatározatlanság elvét” (*Principle of the Indefinite*), amely szerint, bár a jövő nem jósolható meg, az emberiségnek lehetősége van rá, hogy elemezze amaényt, hogy különböző választható opciók és utak léteznek, s ahhoz, hogy a fejlődés irányát megváltoztassuk, be kell avatkoznunk a dolgok menetébe. E dualitás kérdése többször fölmerült és váltott ki vitát a foglalkozásokon, s gyakran került elő rojavai látogatásom során. Ahogyan az elhúzódo, pusztító háborúval, illetve az egyidejűleg kibontakozó forradalommal kapcsolatban mondták nekem: „A fényt látva ismerjük fel a sötétséget. Az egyik nem létezhet a másik nélkül. Ezek egymásnak ellentmondó részelemek.” A jineológiai eszme egy másik aspektusa az alany és a tárgy egymástól való elválaszthatatlansága, illetve az érzelmi és az értelmi intelligencia közötti egység megteremtése. Ahogyan az instruktorunk fogalmazott: „Egyfelől bíráljuk a racionalizmust. Az érzelmi intelligencia kulcsszerepet játszott a neolitikum időszakában. Lehetünk egyidejűleg mindkettő: egyszerre gondolkodhatunk és érezhetünk.”

A nők felszabadítása ideológiájának öt alapelve

Mindezek a fogalmak segítenek rávilágítani arra a nagy fontosságú elméleti munkára, ami a nőtudomány megalkotásához vezetett. A jineológia elvei azonban explicit módon is megragadhatók:

- *Welatparézî* (patriotizmus)
A nőkre kényszerített elidegenedés (*estrangement*), gyarmatosítás és asszimiláció elvetése.
- *Gondolat- és vélemény szabadság*
A nőknek maguknak kell meghozni döntéseiket, és mentálisan szakítaniuk kell az uralkodó struktúrákkal.
- *A nők autonóm szerveződése*
A patriarchátust csak akkor lehet legyőzni, ha a nőknek lehetőségük van az önszerveződésre.
- *Harc a változásért*
Nem egyszerűen kéréseket kell intézni az elnyomó(k)hoz, hanem harc által és alternatívák felmutatásával ki kell vívni a jogokat.
- *Esztétika és etika*
A nőknek nem kell alkalmazkodniuk a társadalom vagy a férfiak által diktált szépségkánonhoz.

Az elmélettől a gyakorlatig

Egy elméletnek bármilyen gyakorlati alkalmazás nélkül természetesen semmi értelme sincs. A Kurd Felszabadító Mozgalom az elmélet terén, amely az emberi faj felének emancipálására irányult, az állandó újrameghatározás és fejlődés folyamatán ment keresztül. Magában a mozgalomban is előfordultak olyan események, beleértve a vezetést érintő zavarokat is, amelyek megmutatták, hogy a forradalmi szervezetek sem védtelenek egyfajta patriarchális attitűddel szemben. Amikor például Bakurban a nők bekapcsolódtak a fegyveres harcba, a PKK férfi tagjai közül némelyek – kimondatlanul – úgy vélekedtek, hogy a nők nem képesek ellátni egyes „férfiasnak” tartott feladatokat. A vezetésben a férfiak egy része azzal érvelt, hogy a nők túlságosan érzelmesek és gyengédek (*soft*) a háborúskodáshoz, s ezért helyesebb volna a gerillaharcra kívüli szerepeket rájuk bízni. Egyes parancsnokok azt szerették volna, hogy női bajtársaik, akik gerillák lettek, hordjanak kendőt. Amikor az egyik fiatal női harcos, Heval Beritan tudomást szerzett erről, azzal a javaslattal állt elő, hogy a nők hozzák létre saját gerillaegységeiket. A férfiktól való különválás és az önálló szerveződés a gerillaharcban azzal járt, hogy a férfiaknak és a nőknek immár minden feladatot maguknak kellett ellátniuk (pl. ezentúl teljes mértékben a férfiakra hárult a konyhai munka).

Heval Beritan története jól mutatja, hogy a nők ugyanúgy képesek bármilyen feladatot ellátni és szerepet betölteni a forradalomban, mint a férfiak. Beritan eredetileg újságíró volt, majd a háborúban parancsnok lett belőle, mivel közvetlenebb szerepet akart betölteni a harcban. 1992-ben, a déli háborúban, az utolsó töltényig harcolt, és elkerülendő, hogy a *Kurdisztáni Demokrata Párt* (KDP)* reakciós erőinek fogságába essen, levetette magát egy hegycsúcsról, önkéntes öngyilkosságot követett el, ugyanúgy, mint Bese 50 évvel korábban, a dersimi lázadás idején. Az olyan sorsok, mint Beritané, Sakinéé és számtalan más női forradalmáré Kurdisztánban követendő példa gyanánt szolgált azoknak a nőknek, akik az YPJ-t megalakították. A nők forradalma a mai Rojavában elérhetetlen álom maradt volna ezeknek a „*sáhidoknak*” (mártíroknak) az áldozatvállalása nélkül, akik az ügynek szentelték életüket, nemcsak a kurdok, hanem minden

* *Iraki Kurdisztán* (Kurdisztáni Regionális Kormány) vezető politikai pártja, Maszud Bádzáni vezetésével – *a ford.*

nő szabadságának ügyéért az egész világon. Rojava földjét nap mint nap harcban elesett nők vére öntözi, akik férfi bajtársaikkal válllvetve, egyenrangú felekként harcolnak. A nők önfeláldozása, mint pl. Arin Markiné, aki a Kobanéért vívott harc során önkézevel vetett életének, hogy ne essen a Daesh fogságába, éppúgy jelzi a nők által követett utat, mint Rojda Felat, az YPJ/SDF parancsnokának példája a Rakkáért vívott hadművelet élén. Helytállásuk gyakorlati kifejeződése az elmúlt évtizedek harcai során kimunkált ideológiának, s annak az erősödő mozgalomnak, amely képes felszabadítani nemcsak a Közel-Keletet, hanem az emberiség egészét.

(Fordította: Lugosi Győző)

Eredeti megjelenés: *Jineoloji. The science of women's liberation in the Kurdish movement.*

<https://jineoloji.org/en/2016/06/22/jineoloji-the-science-of-womens-liberation-in-the-kurdish-movement/>

A szöveg a szerző „Serkeftin: A Narrative of the Rojava Revolution” c. művének 5. fejezete (Winchester – Washington, Zero Books, 2019).

A rojavai forradalmat a nők fogják megvédeni

Interjú Zeynep Efrînnel,
a Női Védelmi Egységek parancsnokával

A Női Védelmi Egységek (Yekîneyên Parastina Jin, YPJ) elnevezésű milícia 2013. április 4-én alakult meg Rojavában, és az Iszlám Állammal (Daesh, ISIS) szemben, Kobanê városában tanúsított ellenállásuknak köszönhetőn (2014–2015) vált nemzetközileg is ismertté. Az YPJ sikeres harca a nőgyűlölő Daesh gyilkos csapatai ellen a Közel-Keleten és azon túl is számtalan nőt inspirált. A Daesh nyíltan képviseli a patriarchátust, azt a rendszert, amelyben naponta erőszakolnak és gyilkolnak meg nőket a világ minden táján, és amelyben a nők akaratát brutális vagy kifinomult eszközökkel törik meg. Az YPJ harcosai határozott kiállásukkal bebizonyították, hogy a nők szabadság iránti vágya erősebb, mint a patriarchális rendszer brutalitása és fegyverei. Zeynep Efrînt az YPJ parancsnokát a nők harcáról és a forradalomban játszott szerepéről kérdeztük.

*

Hogyan befolyásolta a Női Védelmi Egységek megalakulása a nők küzdelmét a Közel-Keleten?

Sok idő telt el a Női Védelmi Egységek megalakulásának kezdetétől máig, és ezalatt sok kérdés megfogalmazódott. Hogyan jöttek létre a Női Védelmi Egységek? Hogyan épültek fel? Hogyan kezdett el hatni a YPJ tevékenysége? Valójában nem a YPJ volt az első a Közel-Keleten, amely kimondta: megvédjük magunkat és népünket, méltóságunkat és országunkat a támadásoktól. A régió legkülönbözőbb népeiből nők százai, csatlakoztak a harcokhoz s játszottak fontos szerepet a küzdelemben már előttünk is. Minden közösségben, legyen az arab, kurd, örmény vagy asszír, megvan ennek a története. Nem ismerjük ezen nők mindegyikének nevét, de néhányukat megőrizte az emlékezet, s egyesek széles körben is ismertté váltak. Emlékeznek rájuk, és

az általuk vallott értékek tovább élnek. Mi az ő örökösüknek valljuk magunkat: ők voltak a mi elődeink, mi meg az ő unokáik. Fontos, hogy fenntartsuk ezt a kapcsolatot, globálisan is. Világszerte, számtalan szabadságharcban játszottak fontos szerepet a nők, akár vezető pozícióban, akár harcosként, vagy a hadseregeket támogatva. Minden társadalomban, minden országban vannak ilyen példák.

Sajnos, ezeknek a nőknek a történetét nemigen írták le. Jó lenne összegyűjteni e nők neveit egy könyvben vagy dokumentumfilmben, s legalább megemlíteni, melyikük milyen szerepet töltött be, és hogyan befolyásolták a világot. Példának okáért ott vannak azok a nők, akik az oktatás fejlesztését tűzték ki célul, vagy akik a társadalmi egyenlőségért, a nemek egyenjogúságáért vagy országuk szabadságáért küzdöttek. Mindegyikük hozzájárult ahhoz, hogy a nők szerepét és létjogosultságát biztosítsák. Ma mi visszük tovább ezeket az értékeket, s harcolunk értük. Ez az örökségünk, és sokat tanulunk ezekből a történetekből. A történelem minden korszakában, a társadalom valamennyi szegmensében voltak nők, akik hordozták a Közel-Keletnek ezt az örökségét és sokszínűségét.

Hogy miért lett a YPJ ennyire befolyásos és jól ismert? Tegyük fel, hogy a YPJ nem a rojavai háború alatt alakul meg, vagy tegyük fel, hogy a *Népi Védelmi Egységek (Yekîneyên Parastîna Gel, YPG)* harcol ugyan, de nem a YPJ oldalán. Vajon ekkor is felfigyelt volna ránk ennyire a világ, lehetett volna a tevékenységünknek ekkora hatása? Az Észak-Szíriában dúló háborúban, az Iszlám Állam elleni harcban éppen a nők szerepvállalása keltette fel a világ érdeklődését. Egy-egy női harcos vagy harcosok csoportjának híre addigra már bejárta a világot, de egy önszerveződő, nőkből álló hadsereg teljes újdonság volt. Nem azokról a nőkről beszélek, akik katonának öltöznek és fegyverekkel pózolnak egy kis propaganda kedvéért. Ez nem egy show műsor, aminek csak annyi a célja, hogy el lehessen mondani: nézzétek, itt nők is harcolnak.

Az YPJ-t éppen az tette ennyire befolyásossá, hogy távol áll tőle a puszta propaganda, az ócska látványosság, a reklám. Ez nem a katonásdiról szól – sok barátunk civil ruhában harcolt és esett el. Azok a nők, akik itt fegyvert vettek a kezükbe, harcoltak is. Mártírként haltak meg. Áldozatokat hoztak. Megsebesültek. És ez mind a lelkierejüknek köszönhető. Teremtettek egy új valóságot, és ez volt az, ami felkeltette a világ érdeklődését. Hadsereghez csatlakozni sok helyen lehet, a Közel-Keleten számos haderő vesz fel a soraiba nőket, pl. a szír állam is. Létezik katonai akadémia, ahol nők is kaphatnak kiképzést. De hogy a nők közvetlenül vegyenek részt a harcban – ez új volt, és csak ránk

volt jellemző. Ráadásul nem csupán magányos női harcosokról volt szó, hanem rögtön egy egész haderőről, egy nőkből álló seregről, ami elfoglalta a helyét a frontvonalban!

Milyen ideológiai bázison épül fel egy olyan hadsereg, mint a YPJ, és hogyan vált ennyire ismertté? Miért kezdett el ennyi nő érdeklődni iránta?

Nem hiszem, hogy sok olyan tagunk lenne, aki ideológiai okokból lelkesedik ezért a munkáért. Igaz, a kurd nők körében a felszabadítás eszméje több évtizedes hagyományra tekint vissza, de száz harcosból talán tíz vagy húsz tudja, hogy mi egyáltalán a női felszabadítási mozgalom. Azt viszont sokan tudják, hogy a nőkért megyünk háborúba. A nők próbálnak minden téren bizonyítani, már megvan a bátorságuk, hogy ledöntsék a tilalmak falait, és többé nem fogadják el a „férfi munka” és a „női munka” szétválasztására vonatkozó sztereotípiákat, vagy azt, hogy létezne olyan munka, amit nők nem végezhetnek.

Ez mutatja, mit is keresnek valójában a nők és mi hajtja őket. A lényeg a felismerés, hogy „nőként megvannak a saját képességeim. Miért nincsenek elismerve ezek a képességek? A legnehezebb helyzetekben akarom megtapasztalni és felfedezni saját erőmet.” A nők kitörték azokból az előre elrendelt keretektől, amikbe a társadalom szorította őket, kitörték minden skatulyából. Ott ég bennük a szabadságvágy tüze, ami szembemegy minden sztereotípiával. Lázadás ég bennük! Igazi tűz! Nem fogadják el sem a családnak való behódolást, sem a társadalom által rájuk erőszakolt szerepeket. Nem törődnek bele sem a túlzott féltésbe, sem az elnyomásba – egyik hozzáállás sem igazságos velük szemben. Tudásra szomjaznak, hogy lássák és megértsék saját életútjukat. Ugyanakkor hangsúlyozom, hogy a YPJ nem minden tagját a nők felszabadításának eszméje vezérli. Néha a kíváncsiság hozza őket ide, az útkeresés, az igény, hogy magyarázatot találjanak valamire, hogy erőfeszítést tegyenek. Ugyanakkor olyan is van, akit a félelem vezérel. Túl sokat bántanak minket. Láttuk a Şengal (Sinjar)* elleni támadást: itt több ezer nőt ejtettek túsul és adták el

* Sinjar/Szindzsár: északnyugat-iraki város Ninive kormányzóságban, amit többségében kurd nemzetiségű jezidi(tá)k laknak. A Daesh offenzívájára 2014 augusztusában került sor, azt követően, hogy a *Pesmergát* (Iraki Kurdistan reguláris erőit) kivonták a városból. A Daesh támadásánál kb. 5000 jezidi (civil) lakos esett áldozatul. – *a ford.*

a bazárban rabszolgának. A nők ennek tanúi voltak, s választaniuk kellett: vagy harcolnak, meghalnak, vagy az Iszlám Állam karmai közé kerülnek és rabszolgaként végzik. Nyilván inkább megyek háborúba, halok meg, mintsem ezek fogságába essek. Egy ilyen hatalmas veszély minden élőlényt képessé tesz a védekezésre.

E helyállás keltette fel oly sok nő figyelmét világszerte. Azt kérdezte, hogyan lettünk a világ női élcsapatává? A nők világszerte meglátták bennünk a reményt. Afganisztánban például a nők első ízben fogtak fegyvert, mentek harcba, és megölték az al-Káida néhány tagját. 2014–15-ben egy interjúban arról kérdezték őket, miért kezdtek bele egy ilyen akcióba, hiszen az al-Káida régóta jelen volt a térségben, és addig efféle ellentámadás még sosem történt. Azt felelték: „Példát vettünk az YPJ-ről. Láttuk a tevékenységüket és azt mondtuk magunkban: ők is nők, mi is nők vagyunk. Ha ők képesek erre, akkor mi is képesek vagyunk rá, s amin keresztülmentünk, az nagyon hasonló.” Onnantól kezdve elkezdtek szerveződni.

A YPJ szervezkedése fenyegetést jelent a patriarchális elnyomás számára. Ellenkezést szült. Mindenki látta: ezek nők, és mi is nők vagyunk! Hozzárultunk ahhoz, hogy a nők elkezdjék megkérdőjelezni és megváltoztatni a fennálló mentalitást. A Közel-Keleten abba a meggyőződésbe ütköztünk, hogy a nők tehetetlenek és tudatlanok. Nem tudom, mondhatom-e, hogy ezt teljesen legyőztük, mindenestre rést ütöttünk rajta.

A YPJ az emberiség ellenségei, pl. az Iszlám Állam ellen harcol, és soraiban százával vannak női harcosok, mint a kobanêi ostrom szimbólumává vált Arin Mîrkan, Barîn Kobanê, Heval Revan, vagy az Afrinban mártírhálalt halt Avesta Khabur. A nők minden akcióban vezető szerepet játszanak. Ahol egy közösséget támadás ér, ott nők vonulnak fel a védelmükre. Ezekben a harcokban sok internacionalista női harcost is látni. Te hogyan tekintesz rájuk?

Sok nő csatlakozott hozzánk számtalan különböző országból, az USA-ból, Franciaországból, Németországból, Olaszországból, Kanadából vagy Kelet-Európából. A világ másik végéből jönnek egy számukra idegen országba, egy olyan társadalomba, amit nem ismernek, egy olyan közegbe, aminek a nyelvét nem beszélik. Megkérdeztem magamtól, miért teszik? Honnan ez a bátorság? Ők erre azt felelik, figyelemmel kísérték minket és a harcainkat, s lelkesítette őket a barátságunk, az értékrendünk, a kapcsolataink. Említetted azokat a

barátainkat, akik szimbólumokká lettek – nem egy és nem két ilyen ikonikus egyéniség van sorainkban, sőt, ők még csak nem is mind nők, vannak köztük férfiak is. Az olyan nők, mint Heval* Arîn, Heval Barîn, Heval Avesta vagy Heval Amara, jelképek lettek. Néhányuk széles körben ismertté vált, de valójában sokkal többen vannak. Ezek a fiatal nők élhettek volna ugyanúgy, ahogyan mások, de nem akartak ezzel megelégedni. Felvetődik a kérdés, hogy ezek a lányok honnan veszik a merészséget, hogy szembeszálljanak az ellenség fegyvereivel, ám ez az erő minden nőben ott lakozik.

Például említhetem Heval Hêlînt (Anna Campbellt), aki Angliából csatlakozott hozzánk. Az Afrînban dúló harcok alatt tízszor is javasolta, hogy menjünk oda mi is. Azelőtt a Deir ez-Zorban zajló akcióban vett részt. Azt mondta, ő mindenképpen elmegy Afrînba, pedig megtiltottam neki. Át kellett vágnia a rezsím által ellenőrzött területen. Szőke haja miatt rögtön látták volna, hogy nem idevalósi, s letartóztatták volna. Erre feketére festette a haját, csak hogy mehessen. Elment Afrînba és ott esett el. Azért jött ide és adta bele a munkába az érzéseit, a világvilágát, a teljes valóját, hogy küzdjön. Angol volt, és harcolni jött: emberi, szocialista, női énje súgta neki, hogy muszáj ebben a világban valami jobbat építenünk.

Ez az egész a szolidaritásról szól: barátságról, osztozásról, morálról, társadalmi igazságosságról. Olyan emberekről, akik nagy eszméket dédelgetnek, egy jobb világról álmodnak, és képtelenek kapitalista rendszerben élni. Ezért jönnek a Közel-Keletre, Rojavába. Látják a közösség által meghozott áldozatot, az anyák, fiatal nők és férfiak áldozatát, és számukra teljesen álomszerű egy olyan világ, ahol mindenki kész mindenét odaadni egy célért. Mindez nagyon mély benyomást tesz rájuk. Nagyon értékes tapasztalat ez, s megrendít, hogy a világ számos olyan országából is csatlakoznak hozzánk, amiknek talán még a nevét sem hallottam. Ez mutatja a nők igazi természetét, akár Európából, akár Amerikából vagy a Közel-Keletről érkeznek: önfeláldozók és egy másmilyen életet akarnak teremteni. Mindez a kurd nők felemelkedésével kezdődött, de ma már számtalan élharcos van a sorainkban, különböző országokból. A kérdés, hogy hogyan tudnak ezek az úttörők minden nő számára jelképpé válni.

* „Heval” jelentése: barát, bajtárs, elvtárs. – *a ford.*

Sokan csatlakoztak az YPJ-hez a Közel-Keletről és nemzetközi viszonylatban is. Van ezeknek a harcosoknak külön feladatuk?

A nők egymás iránti szolidaritásának szellemét a világon bárhol meg lehet teremteni. A nők – akárcsak bármely nép vagy nemzet – képesek harcos magatartást felvenni, és a harc globális, egyetemes értékévé válhat. Minden nő részt vehet benne, kiállhat saját érdekeiért és megvédheti magát. Ez a célunk, és fontos, amit csinálunk. Azért is jönnek hozzánk nők, hogy oktatásban részesüljenek. Mi megmutatjuk nekik mindazt, amit tudunk, s ők is megosztják velünk saját tudásukat. Eggyé válnak a közösséggel, tanulnak a társadalomról és a kultúráról. Amikor megismerik a közösséget, ebből legalább annyit tanulnak, mint az YPJ-ben szerzett tapasztalataikból.

Megfontolásra méltó az a közösségi szellem, ami itt, Rojavában tovább él és védelem alatt áll. Mi a különbség a kapitalizmus által teremtett kultúra és az itt megélt közösségiség között? Mi a különbség önfeláldozó személyiségek és azok között, aki csak saját érdekeiket nézik? Ezek ellentmondanak egymásnak. Rengeteg dolgot tanulhatunk egymástól, és ez mindannyiunk közös hasznára válik. Sok mindent összegyűjtünk, adunk és kapunk. Mindez nemcsak a harcról szól, hanem az egységről, barátságról és bajtársiasságról, kollektív szellemiségről; a cél nem a háború. Mert az hiba volna. A lényeg a tudás, az önvédelem és az, hogy mindenre készen álljunk, akár harcra, akár másféle tettekre. Ez a célunk, barátaink és bajtársaink érdekében. Azt szeretnénk, hogy akik velünk tartanak, természetes kapcsolatot tudjanak kialakítani: országukkal, családjukkal, saját életükkel, barátaikkal és bajtársaikkal. Minden szinten adhatnak és kaphatnak valamit közösen.

Szeretnél hozzátenni még valamit, vagy üzenni azoknak a nőknek, akik a szabadságukért küzdenek?

Sok veszély leselkedik ránk. Jó pár nemzetállam próbálja megfojtani a rojavai forradalmat. Nem részletezem, hogy mely államok; a nemzetállamok együttműködnek, mert ugyanazok az érdekeik, és ugyanúgy cselekszenek. Rojavát népe viszi előre, a saját közösségeinek és értékeinek védelmében fellépő nép egysége.

Természetesen vannak hiányosságok és problémák. Rojava valami újat hozott; most nyolc éve, hogy elindult a forradalom. Ez olyan, mint amikor egy gyerek járni tanul, és Rojava még mindig kislány,

még csak nem is fiatal nő. A közösség védelmére szorul, és a közösség úttörői a nők. A nőknek kell cselekedniük Rojaváért, meg kell védeniük Rojavát. Rojava a nők miatt vált jelképpé, és a nők fogják Rojavát életben tartani.

Sokan hoztak már hatalmas áldozatot, de ami előttünk áll, az még kimerítőbb és nehezebb lesz. Meg kell őriznünk a rojavai forradalom eredményeit és ezeket meg kell védenünk a jövőbeli támadásoktól. Láttuk a rohamot Afrín, Serékaniyê (Rasz al-Ajn) és Girê Spî (Tell Abjad) ellen, és ezzel még nincs vége. A velünk szemben álló államok arra törekszenek, hogy megosszanak minket a mások elnyomásán és kirekesztésén alapuló hagyományos mentalitásukkal. Minden népre, ami ellenállást tanúsít, rá akarják erőszakolni az állam által képviselt identitást, legyen ez akár a török, az iraki vagy a szír állam. A veszély a nyakunkon van, és a nőknek választaniuk kell: elmenekülnek vagy védekeznek. Ez a YPJ harcosaira is igaz. Ismernünk kell saját fegyvereinket és késznek kell állnunk bármire. Nem szabad más államokra hagyatkoznunk, és arra várunk, hogy ez vagy az az ország majd megsegít bennünket. Az állam sosem fog segíteni a népnek. Az államok egymást segítik és összedolgoznak.

Az egyes emberek viszont együtt tudnak működni a néppel és a közösségekkel, és az embereknek muszáj kiállniuk egymásért. Tisztában kell lennünk a veszélyekkel, és készen kell állnunk, ezért harcosaink többsége most kiképzésen vesz részt. De a közösségben minden anyának és nőnek mögénk kell állnia, támogatniuk kell és nem hagyni minket magunkra. Ez talán nehéz, de számunkra csak akkor van célja annak, amit teszünk, ha ők támogatnak. Ha az emberek velünk vannak, tudjuk, hogy miért harcolunk és miért állunk készen. Ők adnak értelmet a harcunknak; ha ők nincsenek, ugyan miért küzdünk? Reményünk a nőkben van, az általuk végzett munkában és abban a szerepben, amit betöltenek.

Érdemes-e feltalálni a spanyolviaszt?

„Az igazság megismerésére irányuló kitartó szakmai munka hosszú távon mindig meghozza a gyümölcsét, bárhogyan hullámszik is a felszín.”*

Azt a korosztályt, amely a hetvenes években volt egyetemista, lényegében elkerülte a hatvanas évek szellemi pezsgése. Esetleges, hogy középiskolásként mennyire találkozott vele – (meg)érintette-e belőle valami mélyebben. Ez a korosztály – amelyre az alábbiakban némi képp túláltalánosítva fogok hivatkozni – nemcsak a „fényes szelek” időszaka társadalmi atmoszférájából maradt ki, de a Rákosi-korszak, illetve 1956 gyakorlati megtapasztalásából is, és még a francia vagy az amerikai '68 sem vált az ő személyes ügyévé. Kamaszkorát – az akkori média jóvoltából – körülöngte egy prózai téma, a gazdaság megreformálásának elkerülhetetlensége, az extenzívről az intenzív szemléletre való áttérés, de az ilyesmi – már csak életkori sajátosságából fakadón is – kevéssé érdekelte. Érdekelte viszont, hogy az iskolában egyenruhát (iskolaköpenyt) parancsolnak rá. Érdekelte, hogy a gimnáziumban az igazgató frizuraellenőrzést tart és elzavarja fodrászhoz. Kívül-belül lázadozott egy olyan világ ellen, ahol belebeszélnek a dolgaiba. Ahol beleszólnak, hogy saját idejében (esetleg saját költségén) mit csinál. Ösztönösen kialakult benne a személyes autonómia igénye, és berzenkedett az ellen, hogy „beálljon a sorba” (bármilyen sorba). Az erre irányuló különböző kényszerek pedig hajlamossá tették a lázadásra.

Lázongásai közben óhatatlanul összetalálkozott a korban terebélyesedő beat-mozgalom zenei lázadásával, és iskolatársaihoz hasonlóan

* Romsics Ignác: *A forradalom, a harc nemcsak bemoeskol, hanem sok embert meg is tisztít.* Cseri Péter interjúja Romsics Ignáccal. <https://24.hu/belfold/2019/11/04/romsics-ignac-interju-magyar-rebellisek/>

(mintegy velük sodródva) rendszeresen hallgatta a nyugati adók rockzenei műsorait. Azután közülük lassacskán számosan rájöttek, hogy a lázadásnak ez a divatos formája is – mint minden divat – valójában az egyén szabványosítása (másként szabványosítása), és előbb-utóbb mint a lázadás uniformizált változatát, „iskolaköpenyét”, ezt is kinőtték. (Egy részük egyáltalában a sokakat befolyásoló egész angolszász divattól elkezdett idegenkedni. Ennek az irányultságában a személyiség nyelvi-kulturális gyarmatosításának hatásos módszerét vélte felismerni: elérik, hogy azt érezzük szükségesnek, ami valójában nekik szükséges.)

A korosztály itt érintett része egyetemistaként találkozott a Lukácsiskola írásaival, és ez nem maradt hatás nélkül. Rokonszenvezett azzal, hogy a szerzők emberközpontú látásmódja alapvetően különbözött a közbeszédben egyre dominánsabbá váló technokrata pragmatizmusától. Náluk egyfajta humánus szemlélet váltotta fel a gazdaságtannak és gazdaságpolitikának nem az emberből kiinduló (nem a konkrét individualitásra alapozó) értékrendjét. Azután apránként úgy vette észre, hogy végeredményben ez a koncepció is – miként a gazdasági – a személyiség egyediségének rovására érvel: filozófiai antropológiájában lényegében egy absztrakt ember eszménye uralkodik.

Egyeseknél a hetvenes évek során beérett a személyes autonómia és a gazdasági hatékonyság szempontjának fogalmi összekapcsolása. Elméleti problémává tették: nem célravezető (mert korlátozott) az a személyiségvédelem, aminek nincs válasza a gazdálkodás problematikájára (azaz megkerüli az egyén létezésének materiális-biológiai feltételeit). És megfordítva, irracionális az az ökonómia, amely az individualitás ellenében akar hatékony lenni: kihasználatlanul hagyja az öntevékeny (ennek részeként az önmegvalósító) kreativitásban – mint személyes örömforrásban – rejlő gazdasági-társadalmi lehetőséget.

Utalni kell a korosztály jelentős részének szemléletét a nyolcvanas évtizedben befolyásoló, súlyos nemzetközi eseményekre – afganisztáni beavatkozás, lengyel Szolidaritás – is, de ezeknek erősen divergáló intellektuális hatásaira itt nem tudok kitérni.

A hetvenes évtized végétől – spontán módon, tudásvágytól, érdeklődéstől vezérelve – önképző társaságok, olvasó- és vitakörök, elméleti munkaközösségek alakultak. Tagjaik közül néhányan a társadalmi reformelképzelések (reformalternatívák) – nagyon táغان vett – témakörében előadásokat, kollégiumi szemináriumokat tartottak. Ezekben a csoportokban napirenden volt az ország teendőivel, jövőjének lehetőségeivel való foglalkozás, valamint számos, ide lazán

kapcsolódó kérdés átgondolása, megvitatása, feldolgozása. (Példaként megemlítem a Kapitány Gábor kezdeményezésére találkoztató társaságot, amely tagjainak összehangolt közös tevékenysége könyvek elkészítésében is lecsapódott.)

1987 végén fiatal újságírók javasolták ezeknek az ellenzéki beállítódású csoportoknak a szorosabb együttműködését, integrálását. A javaslatot elfogadó megbeszélésen egy-egy közgazdász, filozófus és egyetemi hallgató, valamint különböző lapoktól négy újságíró vett részt a – mint később kiderült, „bepoloskázott” – *Kis Sün* vendéglőben. (A kezdeményezés elindítói – szinte kivétel nélkül – már 1956 után születtek.) Ennek nyomán – egyre népesebb összejöveteleken – formálódott ki a *Baloldali Alternatíva Egyesülés* (rövidített elnevezése: Alternatíva, illetve BAL).

Spanyolviasz

Az Alternatíva tevékenységének két alapformáját kell kiemelni. Egyrészt elméleti műhely, amely az önkormányzó társadalom teóriájával és annak leágazásaival foglalkozik, másrészt gyakorlati önszervezésekre ösztönöz, illetve maga is kísérletezik ilyenekkel. Mindkét tevékenység lényege: hosszú távon vállalható társadalmi alternatíva képviselése. (A rend kedvéért szükséges megemlíteni, hogy egy direktbben politizáló irányzat is létezett a szervezet keretében. Ennek a tevékenysége ugyan nem épült szervesen az Alternatíva alapidokumentumaira, de az „Alapszabály”, nagy mozgásteret biztosít. Például ennek 12. pontja szerint: „Az egyes közösségek a saját nevükben önállóan nyilatkozhatnak, az Egyeztető Bizottság állásfoglalása után a közösségi vélemény továbbra is képviselhető kisebbségi álláspontként.”)

Az Alternatíva mint elméleti műhely ismételten tárgyalja a társadalmi önkormányzás elvi megvalósíthatóságának problémakörét. Ennek gondolatát teoretikusan körvonalazza, továbbá népszerűsíti – úgy is, mint lehetséges és követendő távlati stratégiai célt. Alapfunkciója annak elősegítése, hogy minél több egyénben beérjen a felismerés: középtávon csak magukra (egymásra) számíthatnak – sem a politikusok államára, sem a piacra nem. Arra a várható helyzetre próbálja némiképp felkészíteni az embereket, „ha a magyar lakosság viszonylag rövid időn belül megtapasztalja mind az államszocializmus, mind pedig a polgári értelemben felfogott piacliberalizálás hátrányait. Azaz ha saját bőrén érezheti, hogy egyik kipróbált megoldás sem kínál

hosszú távon megnyugtató alternatívát se Magyarország, se a térség más országai számára.¹

Kiindulópont, hogy fontos feladat *elméleti* megoldást találni egy ténylegesen és totálisan emberközpontú társadalom működési struktúrájára. A szervezet szerint, a demokrácia (demokratizálódás) egyedül következetes (azaz végigvitt) formáját a társadalmi önszervezés, önkormányzás jelenti, amely képes egyesíteni a hagyományosan szétválasztott, elkülönített – ezért bürokratikusán irányított – gazdasági, politikai, kulturális stb. szférákat. Egyúttal olyan emberléptékű válasz egy történelmi kihívásra, amelynek alapegysége a teljes egyén (a sokoldalú, de egységes értékrendre és létezésre törekvő személyiség). Ebben a megközelítésben a demokrácia olyan átfogó társadalmi mechanizmus, amely a cselekvő, önszervező egyének együttműködése, közös döntéshozatala során összekapcsolja a gazdálkodásbeli, politikai, kulturális stb. teendőket. Társadalmasítja, azaz közvetlen emberi-közösségi fennhatóság alá helyezi ezen területek működését.

Hogyan épül fel az önkormányzás-koncepció logikája? Alapvető humánus kritérium az egyéni önrendelkezésre törekvés. Ennek elemi ismerve, hogy az individuumnak birtokában vannak saját létfeltételei (megélhetésének feltételei). Az egyéni önrendelkezésnek külső kerejét képezi, hogy nem lehet megkerülni az érvényesüléséhez szükséges társadalmi környezet kiépítését: nagyobb méretekben csak az emberek egymással való önkéntes együttműködése – bázisdemokrácia, közvetlen részvételi demokrácia – esetén valósulhat meg. Így áll össze az önkormányzó társadalom modellje mint termelő és önkormányzó közösségek alulról kiépülő társulása, szövetkezése.

*

Azt követően, hogy több idegen nyelven is közzétettük az Alternatíva elképzeléseit, rövid időn belül kiderült, hogy szerte a világban sokan gondolkodnak hozzánk hasonlóan. Az Egyesült Államoktól Ausztrálián át Angliáig, Franciaországig, Németországig, Lengyelországig, Csehországig, az akkor még létező Szovjetunióig stb. számos országból találtak meg minket különböző csoportok, azzal, hogy keresik a kapcsolatot. Így megismertük kiadványaikat, dokumentumaikat, amelyekből – némiképp szégyenkezve – megtudtuk, hogy amit kitaláltunk, annak a teóriának már könyvtárnyi irodalma és hozzá illeszkedő jelentős mozgalma létezik. Kiderült számunkra, hogy föltaláltuk a spanyolviaszt... Tájékozatlanságunknak mégsem csak negatív oldala van. Ennek köszönhető, hogy nem eszmék és nem

betűk, hanem elsősorban személyes életproblémák és tapasztalatok formálták ki válaszainkat, koncepciónkat. Meggyőződésünk nem másoktól megtanult (eltanult), hanem fokozatosan kifejlődött (kiküzdött) és megélt elképzelés.

*

Az Alternatíva tevékenységének másik fő formája, hogy gyakorlati önszerveződésekkel kísérletezünk, illetve másokat is közösségi öntevékenységre (önigazgatásra, önkormányzásra, önszervezésre) ösztönöz. Fontos célkitűzése, hogy megpróbálja tudatosítani ezek társadalmi szerepét, illetve tágabb társadalmi jelentőségét. A közvetlen szervezeti életnél sokkal fontosabbnak tartja, hogy a tagok minél több helyen népszerűsítsék az Alternatíva felfogását: képviseljék az önkormányzás szellemiségét, és vegyenek részt tényleges praxissá tételében.

E gyakorlati próbálkozás elméleti hátterét lényegében a következők képezik. Miközben az egyén a mindennapi életében törekedhet arra, hogy sokoldalúan és egységesen viselkedjen (egyszóval személyes ön-maga legyen), addig életének jelenleg adott társadalmi környezete ezt nem engedi meg neki. Társadalmi létezése eleve különböző szférákra tagolt, feldarabolt: gazdasági, politikai stb. magatartása tőle független, készen kapott keretek, szabályok között zajlik. Az önszervezésről való elképzelés bizonyos értelemben a személyiség egységes jellegét megengedő mindennapi élet mintájára kiterjesztett, de a szakszerűség szempontját magába integráló társadalmi gyakorlat programja.

A szervezet felfogása szerint, az alternatív baloldaliság nem politikai, hanem (civil)társadalmi baloldaliságot jelent. Kit akar az Alternatíva ezzel megszólítani? Világnézeti különbségektől függetlenül mindenkit, aki érdekeltnek érzi magát abban, hogy minél több társadalmi tevékenységében elérje: ne külső kényszerek (hivatalok-hivatalnokok vagy automatizmusok) irányítsák, hanem önmagát irányíthassa. Az ilyen ember – ösztönösen vagy tudatosan – orientálódik a társadalmi önszerveződés egyik-másik formája felé.

(Ez a világnézeti nyitottság magyarázza, hogy az egyik lap főszerkesztője a szerveződés névváltoztatását javasolta: hagyjuk el a félreérthető-félreértelmezhető „baloldali” jelzőt, és tevékenységünket esetleg mint „Társadalmi demokrácia mozgalom” vagy „Önkormányzati mozgalom” folytassuk. De akkor – 1988-ban – adekvátabbnak ítéltük az eredeti nyelvi formát.)

Az Alternatívának az a meglátása, hogy aki bármilyen társadalmi önszerveződés résztvevője, az a szervezet által képviselt perspektíva

irányába tesz lépéseket: akarva-akaratlan annak közeledéséért is munkálkodik. Az illető tevékenységét az Alternatíva a programjához illeszkedőnek, konkrét és szerves folytatásának, megvalósulásának tekinti.²

*

Az egyének – önrendelkezési igényükből fakadón – kénytelenek gyakorlatilag védekezni, lázadni az ezt akadályozó tényezők (a hatalmi és a gazdasági gépezetek) ellen. Az önmeghatározásra, önrendelkezésre törekvő egyének a fölülről, kívülről irányításnak mind állami uralmával (a társadalom úgynevezett államosításával), mind piaci uralmával (Petr Uhlnek, a csehszlovák Baloldali Alternatíva egyik alapítójának kifejezését használva: a társadalom privatizálásával), ezek személyiségellenes bürokratizmusával szemben rászorúlnak a közös önvédelemre, a közösségi összefogásra.

Az egyes individuum a passzív ellenállástól a központi fennhatóság gyengítéséig a legkülönbözőbb módokon lázad. Aki valamiben lázad, az kivonja magát a formális, bürokratikus szabályok alól, megtagadja a rendszerrel (a rendszer előírásaival) való együttműködést – vagyis ezen a területen kilép a rendszerből. Spontán magánlábadóból – funkcionálisan – társas lényé emelkedik. Nem feltétlenül van vele tisztában, de a fennállóval szembeni alternatívát teremt: hozzájárul valamilyen nagyságú „második hatalom” képződéséhez.

A félreértést elkerülendő, hangsúlyozni kell, hogy itt nem az ismert „Rombold a rendszert!” típusú hozzáállásról van szó. Ellenkezőleg: alkotásról, potenciálisan egy más, alternatív rendszer, önszabályozó társadalom elemeinek építéséről is, aminek pusztá mellékterméke, hogy közben a meghaladott állapotok le is rombolódnak.

„A civil társadalomnak a legkülönbözőbb területeken kísérletet kell tennie arra, hogy felszabaduljon az állam és a tőkeviszony fennhatósága alól. Az embereknek érdekük olyan kooperációba lépni egymással, ami szükségleteik kielégítését megbízhatóbbá, olcsóbbá, humánusabbá teszi. [...] Nem elérhetetlen cél saját sorsunk irányítása, jövőnk befolyásolása” – fogalmaz az Elvi program.

*

„Kialakíthatók olyan életformák (termelési formák, önkéntes társulások, szabadidő-formák), amelyek elősegítik az egyének személyes szabadságának megnövekedését, valamint közösségi kapcsolatainak gazdagodását” – olvasható a szervezet egyik kiadványában. Az Alter-

natíva azzal számol, hogy az önszerveződésnek számtalan változata lehetséges – dokumentumai az alábbiakat nevesítik: lakóhelyi (területi) és munkahelyi önszervezések, termelői és fogyasztási szövetkezetek, munkástanácsok, utcabizottságok, jogsegélyszolgálatok, klubok, közvetlen lakossági termék- és szolgáltatáscsere.

Minden közös önvédelem – azáltal, hogy akár csak részlegesen átvesz, kivált egyes állami-piaci hatásköröket (semlegesítve ezzel bürokratikus intézményi funkciókat) – csökkenti a társadalmi alávetettséget, kiszolgáltatottságot.

1. Amikor egyesek szükségleteik egy részét úgy elégítik ki, hogy kivonják magukat az árugazdaság felügyelete alól, akkor gyakorlatukban egy alternatív gazdálkodás lehetőségének bizonyos elemeit részesítik előnyben. Államilag nem befolyásolt *civil gazdaság* nyomait hintik el, aminek működése-működtetése a jelenleginél nemcsak emberbarátabb, de (például különböző öntevékenységek miatt) gazdaságosabb is lehet.

2. Amikor egyének közös ügyeik egy részét egymással közvetlenül összefogva intézik, akkor valójában a társadalmasodásnak egy alternatív alakját munkálják ki. Tapasztalatilag igazolják, hogy számos – hagyományosan központosított – feladatmegoldásra helyi közösségek is képesek. Az állami, parlamentáris politika mellett (azt tényleges gyakorlatként tagadva vagy háttérbe szorítva) párhuzamos erőként, *társadalmi ellenhatalom sejtjeiként* cselekszenek.

Az öntevékenységen alapuló alternatív gazdálkodás és társadalmasodás különböző formáinak tehát a közvetlen önvédelmen túl tágabb, általánosabb szerepe, jelentősége is van: egyfajta alternatív hatalmat, kulturális, gazdasági, társadalmi hatalmat építenek. A bürokratikus renddel szemben – akár csak nyomokban – szerveződő civil (civiltársadalmi) ellenhatalmat.

*

Egy tudós szerző könyve – személyeket és a szervezetet „denunciálva” – a Baloldali Alternatíva Egyesüléssel is foglalkozik.*

* Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás* c. könyvéről van szó (Budapest, Rubicon-Ház Bt. 2003). (A szerk.)

Első nem fontos

Nem fontos, hogy ki által írt könyvről van szó. Itt nem a szerző személye az érdekes, hanem hogy miket állít, hogy mi a mondandója.

Második nem fontos

Nem fontos az érintettségem. A „spanyolviasz” nem személyes ügy. Legfeljebb hagyományos polgári értelemben. Nincs gyakorlati jelentősége, hogy a könyv mit állít rólam – hogy nevesítve rólam is állítja a valótlanságot.

Harmadik nem fontos

További „nem fontos”, hogy név szerint az Alternatíva is érintett. Hogy a könyv az Alternatíváról állít valótlanságokat.

*

Az Alternatíváról szerzett ismeretek több száz szóba jöhető forrásából egy interjút és egy, a szervezetet bemutató közlést nevez meg a szerző.³ Ebben az általa hivatkozott háttéroidalomban megtalálható az Alternatívának mind az akkori jelenre vonatkozó, mind az elvont elméleti alapkoncepciója. A szövegek kulcsszavai: demokrácia, alulról szerveződés, reform, bürokrácia, ember (emberi aktivitás).

Mi olvasható a hivatkozott irodalomban?

Az Alternatíva elképzelése egy többszektorú vegyes gazdaság: „a vegyes gazdaság útját kellene járni, amelyben – az eddigiektől eltérően – szocialisztikus elemek is vannak”. („Három alapvető szektorban gondolkodunk: kapitalista, állami és társadalmi-önkormányzati szektorban. Úgy gondoljuk tehát, hogy középtávon többszektorú vegyes gazdaságra van szükség.”) A szervezet a demokratizálást ki kívánja terjeszteni a gazdaságra: „A demokrácia nem űzhető ki a termelésből.” Legfőbb törekvése, hogy nagyobb szerepet kapjon az emberi aktivitás (a gazdasági-társadalmi öntevékenység): az emberek „vegyenek át olyan állami funkciókat, amelyek a bürokrácia csökkentését vonják maguk után”. Ezért „csupán az lehet a célunk: feltárni egy ilyen lehetséges fejlődési alternatíva útját, felkelteni iránta az érdeklődést, és

arra készíteni az embereket, hogy próbálják minél szélesebb körben érvényre juttatni az önszerveződést, a társadalmi önellenzőrzést, s leépíteni az apparátusokat”.

A koncepció strukturális lényege:

– Demokráciát (demokratizálódást) állítani szembe a bürokráciák hatalmával.

– A cselekvő embereket – illetve a rájuk épülő civil mozgalmakat – állítani szembe a meglévő hatalmi hierarchiákkal. A civil mozgalmak az „öntudatára ébredő, önszerveződő társadalom fontos »intézményei«, kifejeződései lehetnek”.

*

A hivatkozott forrásokból az Alternatíva *elméleti-módszertani* alapállításáról megállapíthatók a következők.

Reformsztálinizmusnak, a fennálló – kiváltságokat tartalmazó és teremtő – viszonyok szerkezeti konzerválásának nevezi az olyan elképzelést, amely radikális reform (mint tényleges ellenalternatíva) helyett csupán egymástól elkülönült részreformokat akar. Egy ilyen változtatás, „reformtoldozgatás” nem jelent új gazdasági alternatívát: az állami és piaci logikát kombináló gazdaságból az állami és piaci logikát kombináló gazdaságba vezető reform. Egy ilyen változtatás nem jelent új társadalmi alternatívát: a bürokratikus pártrendszernek bürokratikus pártrendszerre történő megreformálása.

„A nemzet gazdasági, politikai, kulturális és morális talpra állása nem valósítható meg gazdasági vagy politikai reformokkal, új gazdasági vagy új politikai mechanizmusok bevezetésével. Ez a cél csak általános (valamennyi társadalmi területet átfogó) társadalmi reformmal érhető el – a társadalom egész működésének demokratizálásával: öntevékeny és felelős társadalmi önkormányzati rendszer megteremtésével. Egy ilyen változás minden gazdasági és politikai hatalom társadalmosítását jelentené: a gazdasági, politikai és kulturális monopóliumhelyzetek, előjogok felszámolását.”

Az Alternatíva teoretikus koncepciója tehát a részleges eljárások helyett emberközpontú és emberléptékű (ezért az aktív individualitást társadalmi alanná emelő) megoldásokat keres. Úgy ítéli meg, hogy a saját felelősségére döntéseket hozó, és azok következményeit viselő egyének önszerveződése jelentős erőforrás: nem csupán humánus, hanem gazdaságossági szempontoknak is képes megfelelni.

Az Alternatíva komplex hatást tulajdonít a dolgozó, szükségletkielégítő és társadalmilag cselekvő embert középpontba helyező önkor-

mányzásnak: „az önkormányzati (általános társadalmi) demokrácia a gazdálkodásbeli, társadalmi és politikai önszerveződésen, öntevékenységen túl nevelődési és kulturálódási folyamat is: lehetővé teszi az emberek mindennapi viselkedésének, életmódjának, erkölcsiségének megváltozását, a személyiség gazdagodását és biztonságát.” Ebben a társadalmi mechanizmusban a termelői közösségek „helyi és országos szinten egyaránt maguk határoznak a munkájukhoz szükséges bürokrácia alkalmazásáról (ezért javadalmazásáról, eltartásáról)”.

Egy ilyen változás következményei a politika síkján is kifejeződnek: „a politikai modell” a „gazdálkodási módnak a része”, ami döntően befolyásolja a politikum területét. A gazdaság és a politika elkülönültségének társadalmi visszavételével „megszűnik a párt vagy pártok mai szerepköre is, hiszen ezeket a társadalmi mozgalmak, a társadalmi önszerveződések váltják fel”.

*

A hivatkozott dokumentumok szövegeiről a könyv szerzőjének kizárólag az MSZMP és az 1968-as diáklázadások jutnak eszébe – az imént felidézett konkrétumokból semmit nem említ. Egy komoly tudósról illik feltételezni, hogy a saját nyomozásai során jutott az általa megfogalmazott eredményre (nem egyszerűen átvette valahonnan, elhitte valaki[k]nek). Hogy a közzétett eredmény teljesen az ő tudományos teljesítményének minőségéről árulkodik, azt dicséri. Léteznek olyan esetek, amikor a tanulmányozott szövegek és a levont tanulság között ekkora a távolság, ám azok egyszerű intellektuális fogyatékosságra utalnak – amivel tudományosan nincs mit kezdeni. Ha viszont egy szerző nem olvasta az általa hivatkozott forrásokat, akkor a helyzet súlyosabb: tudományetikai kérdés rangjára emelkedik.

1. A könyv az Alternatívát a '68-as diákok szemléletével rokonítja, társítja. Mintegy azoknak az ideológiájából értelmezi („platformja erősen emlékeztetett az 1968-as diáklázadásokhoz kapcsolódó újbaloldali eszmekörre”). Pedig sok másra is emlékeztethet az Alternatíva koncepciójának számos alapeleme.

– Erősen emlékeztet az extenzív és az intenzív totalitás módszertani elkülönítésére.

– Erősen emlékeztet az egész ember és az ember egésze fogalmi szétválasztására.

– Erősen emlékeztet arra a pszichológiai irodalomra és terápiás gyakorlatra, amely a személyiség harmóniáját annak egységes struktúrájával véli megalapozni (pl. Erich Fromm).

– Erősen emlékeztet arra a széles kultúrtörténeti hagyományra, amely a gyakorlatként megfigyelt közvetlen demokráciát elméletileg modellezte (pl. Rousseau, Tocqueville).

– Erősen emlékeztet a mindennapi életet és mindennapi tudatot elemző irodalom bizonyos tanulságaira.

– Erősen emlékeztet az etikai irodalomban domináns egységes személyiségképekre.

– Erősen emlékeztet azokra a filozófusokra (csak a görögöknél pl. Szókratész, Xenophón, Epiktétosz), akik megcsonkított áldozatnak tekintik a részegyént (részleges személyiséget).

A felsorolást még hosszan lehetne folytatni.

Mindezek helyett a szerző kizárólagosan a '68-as diáklázadásokra asszociál, ami nagyon udvariasan fogalmazva is sematikus leegyszerűsítő azonosítás. Talán az önállótlanyságot (a saját gondolkodás hiányát) akarja a szervezetre rábizonyítani?

Ami mindenesetre bizonyos: az Alternatíva koncepcióját az 1968-as diákoknál nem lehet megtalálni.

*

2. A hivatkozott irodalomban olvasható, hogy szerintünk „az egy párt is sok. Mozgalmakra, alulról szerveződő mozgalmakra, öntevékenységre van szükség”. Ezt a radikálisan és totálisan pártellenes koncepciót a könyv úgy fordítja le, hogy a Baloldali Alternatíva Egyesületről mint „párton belüli szűk értelmiségi csoport”-ról nyilatkozik.

Ezzel szemben mit mondanak a tények?

Egyrészt annyira „értelmiségi csoport”, hogy tagságának mintegy harmada – a valóban jelentős számú diák és értelmiségi mellett – fizikai dolgozó (gyári munkás, bányász stb.). (Például az Alternatíva 1993-ban, a több tucat tagot számláló tatabányai Bányász-csoportjának kezdeményezésére, támogatta anyagilag egy kamionnyi segélyadománynak a boszniai Tuzlába szállítását.)

Másrészt láthatatlanul „szűk” csoport a párton belül: annyira „szűk”, hogy ott nem is létezik. Mert nem ott létezik. Egy MSZMP-n belülinek feltételezett csoport részéről érdekes ötlet lenne, hogy „az egy párt is sok”. Vagy az a koncepció, amelyben „a termelői közösségek [...] maguk határoznak a munkájukhoz szükséges bürokrácia [így a pártbürokrácia, politikai bürokrácia] alkalmazásáról, ezért javadalmasításáról, eltartásáról”. (Különös képzeleti lehetnek a szerzőnek az MSZMP belső toleranciájáról, amely ilyen nézeteket, törekvéseket megtűr, sőt szó nélkül hagy – miközben frissen zajlott Bihari Mihály,

Bíró Zoltán, Király Zoltán és Lengyel László ismert kizárási ügye.) Viszont lehetett olvasni arról, hogy az Alternatívában a pártokon kívüliek mellett legalább hét párt tagja is megtalálható.⁴ (Tudomás volt az MDF, FIDESZ, SZDSZ, MSZDP, Független Szociáldemokrata Párt, Munkáspárt, MSZP tagjairól.) Ez egy ilyen útkereső, letisztultan időszak, amikor az egyének úgy keresik a helyüket a politikában, miképpen a pártok keresik a saját arculatukat.

Említést érdemel továbbá, hogy az ún. Nemzeti Kerekasztalon részt vevő Baloldali Alternatíva Egyesülés tárgyalócsoportjának minden tagja pártonkívüli (valamennyi párton kívüli) személy.⁵

*

A Baloldali Alternatíva Egyesülést a könyv ismételten „párton belüli csoportosulás”-nak nevezi.

Senkitől nem elvitatható jog, hogy bármiről bármilyen gondolata támadjon. (Így akár ilyen pártcentrikus gondolata is keletkezhet.) Általában az sem okoz problémát, ha valaki a szubjektív gondolatát, benyomását, érzületét lírai költeményben nyilvánosságra hozza, közlésezi. Az adott könyv azonban azt sugallja, hogy a szerző – szándéka szerint – tudományt művel. Amivel szemben hagyományosan vannak bizonyos – legalább formai – elvárások (igazmondásra való törekvés, tényanyag összegyűjtése és tanulmányozása – jelen esetben gondos könyvtári munka stb.).

Ténykérdés, hogy abban az időben számoltak a Baloldali Alternatíva Egyesülés létezésével. (Az MSZMP-től független létezésével.) Mint független ellenzéki csoportosulás a hatalom és intézményei részéről a többi új szerveződéssel azonos elbánásban részesült. Egyrészt megfigyelőket állítottak rá, akik rendszeresen jelentettek róla.⁶ Másrészt – a többi új szerveződéshez hasonlóan – invitálták megbeszélésekre, rendezvényeikre stb., amiről a sajtó is beszámolt.

Néhány példa.

– A Közlekedési, Hírközlési és Építésügyi Minisztérium által kezdeményezett „gazdaságpolitikai konzultáción a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Baloldali Alternatíva Egyesülés, a Duna Kör, a Fialat Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazdapárt, a Magyar Demokrata Fórum, a Magyar Szociáldemokrata Párt, a Szabad Demokraták Szövetsége, az Új Márciusi Front és a Hazafias Népfront szakértői vettek részt.” (*Népszabadság*, 1989. május 23. 5.)

– A SZOT részéről bejelentették, hogy „már hivatalos megbeszéléseket folytattak a Magyar Demokrata Fórum és a Magyarországi

Szociáldemokrata Párt képviselőivel, és hamarosan tárgyalnak a Magyar Néppárttal, valamint a Baloldali Alternatíva Egyesüléssel.” (*Népszabadság*, 1989. június 9. 5.)

– „A Kereskedelmi Minisztérium kezdeményezésére kedden találkoztak a tárca vezetői és az SZDSZ, az MDF, az MSZMP, a Kiszgazdapárt, a Miszot, a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Münnich Ferenc Társaság, a BAL, a Demisz, valamint a Város-Község-Üdülöhelyvédő-Szépítő Egyesületek Szövetsége képviselői.” (*Népszabadság*, 1989. július 12. 5.)

– Az ilyen jellegű újsághírek sorába illeszkedik a következő. Az MSZMP kongresszusára meghívták „Csizsár Imrét, Csoóri Sándort, Kútvolgyi Erzsébetet, Lugossy Lászlót, Markó Ivánt, Ránki Dezsőt, Veress Miklóst, Zsámbéki Gábort, Tardos Mártont, Vásárhelyi Miklóst, Ancsel Évát, Fekete Sándort és Juhász Ferencet. A felsoroltaknak mintegy fele nem tagja az MSZMP-nek [...]; meghívták a Baloldali Alternatíva Egyesület [...]. Számítanak a demokratikus ellenzéki pártok és szervezetek képviselőire is” (*Népszabadság*, 1989. október 6. 1.).

A példák azt mutatják, hogy a Baloldali Alternatíva Egyesülés nem inkább „párton belüli csoportosulás”, mint a többi meghívott, illetve tárgyalópartner: a Fialat Demokraták Szövetsége, a Független Kiszgazdapárt, a Magyar Demokrata Fórum, a Magyar Szociáldemokrata Párt, a Szabad Demokraták Szövetsége stb.

*

Apró lábjegyzet. A könyv témában való járatlansága indulati elemmel is kiegészül, és a tárgyilagosság tudományos normáját kiszorítja a gúnyolódás: a Baloldali Alternatíva Egyesület „az »önkormányzó közösségek együttműködése« révén kialakuló »demokratikus és szocialista társadalom« utópisztikus eszméi hevítették”. Talán a tudós szerzőt az böszítette föl, hogy a szervezet egyik dokumentuma a *társadalmi* demokratizálódást szocializmusnak nevezi?

Első fontos

Korunkban gyakori jelenség, hogy inog a kimondott vagy leírt szavak, kijelentések súlya; lecsökken azok vállalása. (Apránként hozzászokunk, hogy illetlenség bizonyos állításokat túl komolyan

venni.) Elenyészik a közlés tartalmáért viselendő felelősség. Ennek a tendenciának egyik vesztese a tudomány (szegény tudomány).

Egy régi vicc szerint, a rendőrök azért járnak kettesével, mert az egyik a számokat, a másik a betűket ismeri.

A szerzőnek – láthatóan – nehézséget okoz a másolás. Ami az általa hivatkozott eredetiben szeptember 28., az a könyvében szeptember 18. Ez azt jelenti, hogy a számjegyek átmásolása 50 százalékosra sikerült. De vajon hogy sikerült a szövegek megértése, a betűk átültetése? Nos, a fentiek arról tanúskodnak, hogy a betűk felismerésével is meggyűlt a baja.

A tudós szerző egyik interjút a mottóban idézett gondolattal zárja („Az igazság megismerésére irányuló kitarató szakmai munka hosszú távon mindig meghozza a gyümölcsét, bárhogy hullámzik is a felszín.”) „Az igazság megismerésére irányuló kitarató szakmai munka” megkönnyítése érdekében megadom az Alternatívával kapcsolatos újságcikkeknek egy hevenyészett – messze nem teljességre törekvő – listáját. Jó bűvárkodást annak, akit az igazság megismerésére irányuló kitarató szakmai munka „hevít”!

Bányamunkás 1989/10, 1990/4, 1990/6, 1992/3, 1993/10, 1994/2; Beszélő 1990/12 (III. 31.); Csongrád Megyei Hírlap 1989. VI. 10.; Esti Hírlap 1988. X. 21., 1989. III. 2., 1989. III. 18.; Eszmélet 3. (1990), 79. (2008), 83. (2009); Ércbányász 1989. VI. 15.; Figyelő 1989/6 (II. 9.); HVG 1989. szept. 16.; Ifjúsági Szemle 1989/1; Jelző 1989/5; Jövő Mérnöke 1988. IX. 30.; Kémlelő 1989. III. 15.; Közgazdász 1988. XI. 3.; Kritika 1988/12, 1989/1, 1989/3, 1989/6; Kurír 1991. IX. 23; Magyar Hírlap 1988. X. 1., 1988. X. 19., 1988. XII. 24., 1989. II. 7., 1989. II. 13., 1989. V. 17., 1989. VI. 2., 1989. VIII. 3., 1993. V. 3.; Magyar Ifjúság 1988/10 (III. 4.), 1989/14 (IV. 7.) 1989/21 (V. 26.); Magyar Nemzet 1988. X. 1., 1989. II. 13., 1989. V. 26., 1989. VII. 18., 1989. XI. 14., 1994. XI. 29.; Magyarország 1988/49, 1989/34, 1989/35; Mai Nap 1989. II. 13.; Mozgó Világ 2003/11; Népszabadság 1988. IX. 30., 1988. X. 20., 1988. XII. 24., 1989. I. 26., 1989. II. 13., 1989. III. 18., 1989. IV. 19., 1989. IV. 29., 1989. V. 30., 1989. IX. 29., 1989. XII. 4. 1990. II. 22., 1994. IX. 9., 1999. III. 29., 2001. VII. 19., 2001. VII. 21.; Népszava 1989. V. 26., 1993. I. 16; Ötlet 1989. II. 16., 1989. IV. 13.; Pest Megyei Hírlap 1989. IV. 13.; Petőfi Népe 1989. VII. 3.; Reform 1989/2 (I. 20.), 1989/21 (VI. 2.), Ring 1989. XII. 20.; Somogyi Néplap 1989. IV. 18.; Új Fórum 1989. IX. 8.; Vas Népe 1989. IX. 6.; Vasárnapi Hírek 1990. XII. 2.; Világ 1989. VII. 20., 1990. V. 17.

Fontosnak tekinthető-tekintendő a tudomány, a tudományosság tisztelete, megbecsülése, de még fontosabb (és ez a valóban igazán fontos!) az emberek tisztelete, megbecsülése. (Vannak persze eszmekörök, amelyeknek ez nem fontos, és elég egy kis figyelmetlenség a velük azonos platformra történő átcúsúzáshoz.⁷) Ezért nem évülhet el az önrendelkezésre törekvő egyének társadalmának „utópiája”.

Jegyzetek

- ¹ Mit akarnak a b-alternatívok? *Magyar Ifjúság*, 1988/44 (X. 28.), 11.
- ² „Mozgalmunk jellegéből következően a program csak kerete a BAL tevékenységnek. Mindennél fontosabbnak tartjuk ugyanis az emberi életfeltételek javítására irányuló társadalmi önszerveződéseket. Ezek sokféleségét nem lehetséges egyetlen programba tömöríteni. Ezért programunk konkrét és szerves folytatásának tekintjük azokat a megnyilvánulásokat, akciókat, melyeket az egyének és társadalmi csoportok a BAL szellemiségével összhangban kezdeményeznek. A BAL feladata e kezdeményezések ösztönzése, irányultságuk tudatosítása, és ha szükséges, akkor összehangolása” (A Baloldali Alternatíva Egyesülés Elvi programja).
- ³ *Magyarország politikai évkönyve*, 1988. (Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László.) Debrecen, R-Forma Kiadó Kft.1988.; Bossányi Katalin: *Szólampróba*. Budapest, Láng Kiadó, 1989.
- ⁴ Szabó András György: Balítélet. *Beszélő*, 1990/12. (III. 31.), 31.
- ⁵ *HVG*, 1989. IX. 16. 2. (Kemény Csaba)
- ⁶ „Ikravirág” (Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. II. Budapest, Magvető, 1996. 406.), „AK”, „ER”, „HMB” (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára). „A liberalizmus: fasizmus”. *Eszmélet* 85 sz. (2010. tavasz)
- ⁷ Vö.: Tütő László: A liberalizmus: fasizmus. (Lukács György koncepciójáról). *Eszmélet* 85 sz. (2010. tavasz), 196–209.

Megújul a Társadalmi Világforum

A *Társadalmi Világforum* (TVF) 2001-ben Porto Alegreben indult útjára, köszönhetőn a brazilok nagylelkű és jövőbe tekintő munkájának, valamint annak a támogatásnak, amit Lula elnöksége alatt kaptak. A fokozatos nemzetköziesedés a TVF-et minden földrészre, így hazánkba is elhozta. Forradalmi volt az a gondolat, hogy teret kell nyitni a társadalmi mozgalmaknak, valamint szerepet adni a rendszerkritikus értelmiségieknek, akik tapasztalatokat és ötleteket cserélhetnek egymással, hogy megvitassák a neoliberalizmus hegemóniája elleni fellépést. E gondolatnak jelentős globális hatása volt. Az Egyesült Államok Irak elleni háborújának fenyegetésével szemben, 2003-ban hatalmas, globálisan összehangolt felvonulásokra került sor világszerte. A Világbank, az IMF, a WTO stb. ülései idején soktízerezres tüntetések zajlottak. Az ilyen jellegű kezdeményezések azonban idővel elcsendesedtek.

A nyitott tér, a közös gondolkodás gondolata a továbbiakban marginális szereplőnek bizonyult, és sokáig nem volt hivatkozási pont. Az elmúlt években legalább három nagy tömegmozgalom tudott milliókat mozgósítani szerte a világon: az éghajlatváltozás elleni küzdelem, a nemek közötti egyenlőség és a rasszizmus elleni harc. Ezekből globális kollektív szereplőként a TVF teljesen kimaradt. A TVF alapgondolata azonban, hogy a neoliberalizmust holisztikus jövőképből kiindulva (nem pedig szektorálisan) küzdjük le, sem erejét, sem érvényességét nem veszítette el. Ugyanez vonatkozik a TVF-nek az újgyarmatosítás és a patriarchátus elleni küzdelmeire, valamint a természet tiszteletben tartására is. Eldőlni látszik tehát az az immár két évtizede vitatott kérdés, hogy a TVF nemcsak nyitott tér, hanem a cselekvés tere is egyben. Cselekedni szükséges, mivel a világ rossz irányba tart. Ma nemcsak a neoliberális kapitalizmus negyven éve tartó pusztító következményeivel nézünk szembe, hanem a pénzügyi piacok egyre nagyobb uralmával és a gyors éghajlatváltozás fenyegetésével is, ami ellehetetlenítheti az emberi életet a Földön. A tömeges szegénység és az egyre növekvő egyenlőtlenség, a rasszizmus és a diszkrimináció élesen megosztja társadalmainkat.

A TVF 2021. januárban ünnepelte létrejöttének 20. évfordulóját. A világfórum rendezvényeire január 23–31. között virtuálisan került sor. A TVF-en 144 országból mintegy 10 ezer résztvevő regisztrált egyénileg, illetve valamely tagszervezet nevében, sokan mások Facebookon követték nyomon a tematikus konferenciákat és a vitákat. A kelet- és közép-európai régió, benne a magyar fórummozgalom részvétele ezen a TVF-en – ellentétben a korábbi összes világfórum rendezvénnyel – kiemelkedőnek bizonyult.

Események a változatosság jegyében

Az első napon, 2021. január 23-án délben Óceániában, a földgömb túlsó oldalán virtuális felvonulásokkal kezdődött el az idei Világfórum. Az őslakosok és a kistermelők a kiszáradt földekről és arról beszéltek, hogy a külföldi óriásvállalatok felvásárolják az édesvizet. A virtuális menet a bolygó összes időzónáját bejárta Keletről Nyugatra. A nyitónapi videókban a világ minden tájáról, különböző helyszínekről készített beszámolókat láttunk, érdekes történeteket ismerhettünk meg, aktivistákkal, szakszervezetek képviselőivel és vezető értelmiségiekkel találkoztunk az interneten. Köztük például Noam Chomskyval, Lula brazil exelnökkel és Ashish Khotarival, a globális változásért küzdő indiai mozgalom egyik vezetőjével készített hallgathattunk interjúkat. A nap végén a virtuális menet Hawai-on kötött ki, amelyet az Egyesült Államok 150 éve rohant le és foglalt el. Két fiatal nő Kauai szigetéről beszélt nekünk erről és a Monsanto óriáscéggel szembeni ellenállásáról. Ann Wright, az amerikai hadsereg hawaii származású ezredese is szerepelt egy videóüzenetben, aki az iraki háború elleni tiltakozását demonstrálva mondott le posztjáról 2003-ban.

A TVF tanácskozásainak első napját a békének szentelték. A Fórum első nagyobb panelvitájának témája a társadalmi és az ökológiai átalakulás érdekében szükséges általános leszerelés kérdése volt. A vitában a Nemzetközi Békeiroda, a Béke Világtanács és a következő konfliktuszónák szervezeteinek képviselői vettek részt: Palesztina, Kurdisztán, Szíria, Ukrajna, Azerbajdzsán, Örményország és egyes ázsiai konfliktusgóccok, pl. India és Japán.

Reiner Braun, a Nemzetközi Békeiroda vezetője, Owen Tudor, a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség (ITUC) alelnöke, Jan Kavan, a Cseh Köztársaság volt külügyminisztere és az ENSZ Közgyűlésének volt elnöke, a pakisztáni Malala Yousafzai, a Nobel-békedíj kitün-

tetettje és mások is bevezető előadásokat tartottak. Először a TVF történetében a békemozgalom erőteljesen jelen volt, és nemcsak elhatárolódott a Davosban rendszeresen összegyűlő globális gazdasági és politikai elitől, hanem az égető problémák megoldására koncentrált.

A TVF-en új megközelítés van most születőben, amit elsőre sokan nem vesznek észre, mert nincsenek tisztában az újdonságokkal. A TVF már régóta mélyen hallgatott arról, hogy – nyitott tér léte – a gyakorlatban miként születnek meg az általános politikai üzenetek. A „horizontalizmus” mögött, miszerint mindenkinek ugyanolyan felszólalási lehetősége van, a politikusok „hátsó ajtót” kaptak, miközben a saját autonómiájukat védő mozgalmak, mint például a chiapasi zapatisták vagy a rojavai kurdok, csak akkor jutottak szóhoz a TVF-en, ha valamilyen szervezet nevében beszéltek. A pártok számára a „hátsó ajtó” lehetősége abból állt, hogy politikusaik személyes minőségükben is felszólalhattak a fórumon, miközben a fegyveres mozgalmak képviselői nem kaptak velük azonos lehetőséget. A gyakorlatban ez azzal a következménnyel járt, hogy gyakran a politikusok kerültek a figyelem középpontjába, miközben a zapatisták és a radikális mozgalmak marginalizálódtak, pedig korábban a nemzetközi anti-neoliberalis mozgalom mozgatórugói voltak.

Ez egyben azt is jelentette, hogy a TVF alapelveit a szervezők egy része sokáig nem vette komolyan. Ismeretes, hogy az alapelvek között ugyanolyan fontossággal bír az ember és a bolygó közötti szerves kapcsolat, mint a „neoliberalizmussal, a tőke és az imperializmus minden formája által uralt világgal szembeni fellépés”. Ezt az egyforma jelentőséget a mozgalmak különféle irányzatai ritkán hangoztatták, vagy soha nem fogadták el. A TVF-et inkább implicit baloldali projektumnak tekintették, nem pedig olyan találkozási helynek, ahol a különféle haladó tömegmozgalmak találkoznak.

Az új megközelítés a TVF megnyitó ülése előadói kiválasztásában is tükröződött. Nemcsak Lula, hanem Jánisz Varufákisz, görög baloldali politikus és volt pénzügyminiszter is beszélt. Varufákiszra sokan úgy tekintenek, mint ha az indiai és más országokban élő parasztok tömeges küzdelmeinek globális vezetője lenne, ezt azonban a Via Campesina és a demokratikus népmozgalmak aktivistái is ellenzik.

Mindenesetre a baloldali gondolat a TVF 2021 első sajtóközleményében is megjelenik, amely kimondja, hogy „a Társadalmi Világfórum a legátfogóbb mozgalom a neoliberalis kapitalizmus elleni küzdelemben, amely egyesíti a társadalmi, szakszervezeti, kulturális,

antiimperialista, feminista, környezetvédelmi, őslakos és más progresszív mozgalmakat”.

A TVF megújulása különösen annak a mozgalomnak köszönhető, amely az éghajlattal, az ökológiával és a környezettel foglalkozó tematikus napot szervezte. Itt az előadók csaknem fele fiatal volt.

A virtuális TVF legfontosabb eredményének a Társadalmi, Béke- és Környezetvédelmi Mozgalmak (TBKM) Nyilatkozatát tekinthetjük, amely egyedül volt képes a különböző mozgalmak konvergenciáját megteremteni. A mozgalmak közgyűlésének munkája olyan dokumentum létrehozására irányult, amely összegzi a világ mai helyzetét, és kiutat mutat a Föld és az emberiség mai, pusztulással fenyegető állapotából. A teljes összhangban elfogadott zárónyilatkozat hangsúlyozza:

- egyesíteni kell a TVF erőit, hogy növekedjék a világmozgalom jelentősége, szélesebb körűvé váljon ismertsége;

- a jelen történelmi válságot súlyosan megterheli a gazdagság és a hatalom rendkívüli koncentrációja, a munka és a megélhetés bizonytalansága;

- mind a vidéki, mind a városi közösségekben helyben kell kezdeményezni, hogy az ott élők ellenőrizhessék a föld, a lakhatás és az erőforrások használatát, hasznosítását, így létrehozva a demokratikus gazdaságot.

A világszervezet mozgalmi a nélkülözhetetlen társadalmi átalakításokat csak a különböző regionális és területi, cselekvő hálózatok kialakításával találhatják és valósíthatják meg. A világfórum mélyen elkötelezett a széleskörű támogatást élvező, az interszekcionális egyenlőségre alapozott társadalmi, ökológiai, gazdasági és politikai átmenetért küzdő mozgalom megteremtése mellett. Alapértéknek tekinti a Földhöz, a természethez és a közösségek részvételi demokráciájához kapcsolódó jogokat.

Mindezek eléréséhez a 2021-es virtuális Társadalmi Világfórumon részt vevő mozgalmak úgy döntöttek, hogy a közeljövőre nézve kialakítják a közös tevékenységek globális napirendjét. Ennek alapján, a Magyar Társadalmi Fórum kidolgozza és közzéteszi hazánk részvételének módját és eseményeit, s mozgósít a jövőben szervezendő programokra.

A magyar részvétel – Krausz Tamás javaslata

A TBKM Nyilatkozat elkészítésében mi is aktívan részt vettünk. Krausz Tamás szövegjavaslatát „Közép- és Kelet-Európai Nyilatkozat

a TVF keretében szervezett Társadalmi Fórummozgalmak részére” címmel befogadták és csatolták. Jelentősége miatt ezt a nyilatkozatot szó szerint idézzük:

„1. Egy rendszerellenes, antikapalista baloldal keresi a helyét, cselekvésének ideológiai mozgatóit, hiszen Kelet-Európa a világrendszer talán legreakciósabb része lengyel–magyar–balti–ukrán centrummal. Itt a lakosság nagy többsége a liberalizmus és a nacionalizmus által elbutított tömegekből áll. A trumpizmus nemzetközi jelenség. (Ezt tükrözi a kelet- és közép-európai értelmiség zömének felsorakozása is a tekintélyelvű hatalom mögött, akik lenyelik még az egyetemek privatizálását is). Mivel nincs társadalmi tömegmozgalom, ezért kár lenne saját magunkat okolni. Csak ok-okozatban érdemes gondolkodni!

2. Az első feladat, éppen szellemi, politikai és erkölcsi értelemben leszakadni a liberalizmusról és önálló cselekvővé válni. A kapitalizmus megmentésén dolgozni, abban a reményben, hogy az a régióban (vagy bárhol) »megjavítható« – régi-régi illúzió.

3. Mivel a situációnak és az egész világrendszert jellemző »strukturális válságnak« (Mészáros István) nincs nemzeti megoldása, fel kell kapcsolódnunk a nemzetközi szocialista útkeresésekhez. Azt hisszük, hogy ezt csináljuk 32 éve... Az eredmény még nem mérhető fel, de nem csak rajtunk múlik, sőt, mi csak egy opciót kínálunk.

4. Az opció, a »tertium datur« (Lukács György), amit az államszocializmus és a kapitalizmus között kell feltételeznünk, elvben három lépésből áll:

a) segíteni egy széles társadalmi mozgalom feltámadását, amely felmondja az eddigi társadalmi-gazdasági hierarchiát és egy alkotmányozó gyűlés keretein belül – jogi és politikai értelemben – utat nyit a közösségi tulajdon és szerveződés előtt az élet minden területén, főleg természetesen a termelés és a fogyasztás terén;

b) egy többszektörű vegyes gazdaság, amelyben a piaci, az állami és a közösségi szektorok egy ideig egymás mellett léteznek, de az állam a tőkefelhalmozás »ellenőzése« útján a szocialista közösségi-társadalmi kezdeményezéseket támogatja;

c) a kapitalizmus nagyon is várható (»nagyon csúnya«) beomlása eleve nemzetközi szolidaritást tételez fel, hiszen nemzeti keretek között a tőke és az őt képviselő hagyományos állam minden szocialista-közösségi, nem magántulajdonra épülő kezdeményezést szétzúz.

Ezek lennének a társadalmi méretű önkormányzó társadalom kialakításának első lépései.

Most még, sajnos, nagyobb kockázat nélkül lefolytatható a vita, a »mit tegyünk?« -ról, mert még nincs nagyobb társadalmi tömegmozgalom, ami kezébe akarná venni a saját életfeltételei fölötti ellenőrzést. Alulról nézve, az Orbán vagy a neoliberaisok, Putyin vagy Navalnij, Porosenko vagy Zelenszkij típusú választásnak semmilyen jelentősége sincs. Főleg azóta, hogy Ukrajnában a Majdanon a narancsos forradalom keretében a liberalizmus és a szélsőjobboldal politikai szövetsége jött létre, amerikai támogatással, sőt, közvetlen beavatkozással. A legsikeresebb szovjetköztársaságból a legsikertelenebb rendszerváltó köztársaság lett. Az okokat nem itt kell bemutatni. Mindenesetre jó, ha gondolkodunk. Mi legalább gondolkodunk, nem toljuk a szekérét a kapitalista pártoknak, noha minden antifasiszta erővel összefogunk számos kérdésben, hiszen az itt vázolt opcióval szemben, legalábbis kezdetben, nagyobb az esélye egy új, fasiszta karakterű szélsőjobboldal elburjánzásának, aminek már tanúi vagyunk, mert a tőke társadalmi felhajtóerői a baloldallal szemben, végső soron, még mindig kitalálták az ellenszert. A közép- és kelet-európai társadalmi mozgalmakat a Társadalmi Világforum részének tartjuk.”

A TBKM Nyilatkozat teljes szövege, az aláíró szervezetek és egyének névsora magyarul elérhető az alábbi linken:

<https://www.attac.hu/2021/02/a-tarsadalmi-vilagforum-tvf-szocialis-beke-es-kornyezetvedelmi-mozgalmainak-nyilatkozata-2021/>

Benyik Mátyás

Faces

Péter Szigeti: **Our contemporary Friedrich Engels** 5

The Long Shot of Democratic Socialism Is Our Only Shot. *The conversation of Leo Panitch and Bhaskar Sunkara* 9

Analysis

László Ropolyi: **Engels and the dialectics of natur(al sciences)**

Marx and Engels not only together analyzed significant themes but we can also find a division of labor between them, according to which Engels processed the problems of natural philosophy and the results of natural sciences (Darwinist evolutionary theory, thermodynamics, principle of the conservation of energy). The author argues that objective dialectics remain valid also today: new scientific results (research of complexity, phenomena of emergence, chaos theory) and the Marxist philosophy of science both prove that the validity of dialectics is ontological beyond cognition: its categories are definitions of existence. Thus, the complexities constituting the totality of natural existence also possess an identity, a structure and a variability: the identity of indemnity and non-identity. 25

Michael Savvas: **America Time Zero**

The presidential elections of November repeatedly called the attention to the advanced state of disintegration of the American liberal democracy, the fatal dividedness of society and the ruling elite. The American economic and political crisis is one aspect of the destabilization of global capitalism, which has reached its final stage. From the Biden-administration we can only expect the continuation of the cul-de-sac imperial policy with different means. Thus, time has come for the discontented, left-wing oriented masses to leave the camp of the Democratic Party 42

From fact to fact

Salvatore Engel-Di Mauro: **Anti-Communism and the Hundreds of Millions of Victims of Capitalism**

The article applies the mechanisms of anti-Communist myths, the method of the ideological construction of "mass murderer Communism" to describe the history

of capitalism. Ignoring the system immanent appearance of violence in societies, the author analyzes the global history of 20th century wars in order to show: the destructions of capitalism cannot be compared to the damages caused by state socialism, which should, of course, also be criticized. The article highlights not only the historical disproportions but it also shows the political relations, along which part of the left also becomes apologetic of capitalism through identifying the rich historical form varieties of socialism with Stalinism..... 62

László Tütő: „...so that profit would not create misery out of poverty.” *The world where we live.*

We are munching chocolate and banana. We are buying the products of cloth industry, game industry and medical industry. We are driving cars and playing with our cell phones. We feel contented as consumers. The book, which is engaged with brands, uncovers how we are becoming accomplices with our pleasant consumptions..... 83

History

Fyodor Sinitcin: **The legal measures of the Soviet military authorities for the protection of the Hungarian civil population, 1944–1945**

The Russian historian outlines the Soviet legal-political context, which regulated the relation of the Red Army to the European civil population in 1944–45. The article analyzes the history of the crimes committed during the Hungarian liberating fights on the basis of archival documents – this is a unique experiment in Hungarian language, in the mirror of Russian documents. The article calls the attention to the subjectivist processing of the sources and he urges the historians to use materials from the Russian archives, which have been opened..... 97

Bookmark

Léna Igari: **Keep my letters!** On the Holocaust research in the Soviet Union and contemporary Russia..... 112

Endre Barát: „**Touching the water always means revival.**” Áron Márk Éber: *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete.* (The drip. The class structure of the semi-peripheral Hungarian society) Budapest, Napvilág K iadó, 2020. 124

Roundtable

Revolutions from Rojava to Washington. *Online conference, 10–11 December 2020.* *Historical context* – Győző Lugosi; *Summary* – Tamás Barta, Anna Hortobágyi, Annajuli Rosenfeld and Péter Somogyi 132

Variations on a theme

Pinar Dinc: **The Kurdish Movement and the Democratic Federation of Northern Syria: An Alternative to the (Nation-)State Model?**

The author argues that the Kurdish liberation movement now accepts, even supports the Northern Syrian ethnical, religious and linguistic “singularities” by urging them to act together. On the one hand, Rojava represents a new social model, which is based on democratic autonomy, environmental sustainability and gender equality; on the other hand, however, even today we can meet the one-sided (over)stressing of Kurdish identity since the paradigmatic change of the Kurdistan Workers’ Party is too closely connected with the personality cult of Abdullah Öcalan..... 153

Marcel Cartier: **„Jineoloji”: The science of women’s liberation in the Kurdish movement**

The author is a young, left-wing journalist, political activist and hip-hop artist, who has visited Rojava in order to gain first-hand experience of the results of the Northern Syrian eco-socialist-feminist revolution, with a special emphasis on the theory and practice of women’s self-liberation 176

Interview

Women will defend the Rojava revolution – Interview with YPJ commander Zeynep Efrin 187

Riposte

László Tütő: **Is it worth setting the Themes on fire?**

Today we can often meet ungrounded declarations in the public sphere. This holds not only for the assertion of opinions but also for the assertion of facts. We can even observe that science, which is not influenced by reality, starts to take root. The article seeks to refute one such spectacular falsification 194

Document

The Social World Forum is reviving – Mátyás Benyik 209

129. szám (2021. tavasz)

ISSN 0865-2139

Szerkesztőbizottság: Antal Attila (főszerkesztő), György László, Hortobágyi Anna, Krausz Tamás (elnök), Lugosi Győző, Matheika Zoltán, Melegh Attila, Mezei Bálint, Szalai László, Szigeti Péter.

Tanácsadók: Agárdi Péter, Artner Annamária, Bayer József, Böröcz József, Havas Ferenc, Jakab Attila, Juhász József, Kállai R. Gábor, Szalai Erzsébet, Szoboszlai György, Szűcs Katalin Ágnes, Tütő László, Wiener György, Susan Zimmermann, Z. Karvalics László.

Nemzetközi védnökség: Carlos Antonio Aguirre Rojas, Stephen Eric Bronner, Salvatore Engel-Di Mauro, Borisz Kagarlickij, Andrej Kolganov, Andrea Komlosy, Bill Lomax, Alain Lipietz, Marcello Musto, Radhika Desai, Rastko Mocnik, Kari Polanyi-Levit, Catherine Samary, Tamás Gáspár Miklós.

Olvasószerkesztők: György László és Lugosi Győző.

A szerkesztőség elérhetőségei:

Telefon: +36 (30) 613 4974; e-mail: eszmelet2017@gmail.com

Honlap: <http://eszmelet.hu/home/>

Nyomdai előkészítés: Co-Graf, Budapest

Nyomás: Vareg Hungary Kf., Budapest, felelős vezető: Egyed Márton ügyvezető

Kiadja az Eszmélet Alapítvány

Felelős kiadó: Krausz Tamás (elnök)

Terjesztési és előfizetési ügyek:

Szalai László

Tel.: +36 (30) 532 0000; e-mail: eszmeletelofizetes@gmail.com

Előfizetés könyvtárak számára:

Könyvtárellátó Nonprofit Kft., 1134 Budapest, Váci út 19., tel.: +36 (1) 311-2819

Előfizetés külföldről (postaköltséggel):

1. Normál ár: 35 €; 2. Támogatói ár: 70 €

IBAN: HU75 1020 0830 3231 9448 0000 0000

Swift: OKHB HUHB

K&H HUNGARY, 1051, Budapest, Vigadó tér 1.

Előfizetési díj (postaköltséggel):

1. Normál ár: 4500,- Ft; 2. Támogatói ár: 9000,- Ft; 3. Csökkentett ár: 2250,- Ft

Előfizetési csekket küldünk postafordultával, ha igényét bejelenti Szalai László fenti e-mail címén vagy telefonszámán.

Csekkszámamlaszám: K&H 10200830-32319448-00000000